

Culture and Civilization

Official Journal of Atatürk University Faculty of Letters

Issue 6 / April 2024

EISSN 2791-948X

<https://dergipark.org.tr/en/pub/culture>

Culture and Civilization

Editor in Chief

Nihangül DAŞTAN

Division of Turkish Folk Literature, Department of Turkish Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Turkey

Assistant Editor

Aslıhan SÜMBÜLLÜ

Division of Turkish Folk Literature, Department of Turkish Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Turkey

Foreign Language Editors

Aylin SAKAOĞLU

Department of Turkish Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Turkey

Yeliz BİBER VANGÖLÜ

Department of English Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Turkey

Editorial Board

Gülhan ATNUR

Division of Turkish Folk Literature, Department of Turkish Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Turkey

Süleyman EFENDİOĞLU

Division of Northwest Turkish Dialects and Literature, Department of Modern Turkish Dialects and Literatures, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Turkey

Nesrin FEYZİOĞLU

Department of Musicology, Atatürk University, Turkish Music State Conservatory, Erzurum, Turkey

Ahmet Özgür GÜVENÇ

Division of Turkish Folk Literature, Department of Turkish Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Turkey

Ömer YILAR

Department of Elementary Education, Atatürk University, Kazım Karabekir Faculty of Education, Erzurum, Turkey

Contact (Editor in Chief) / İletişim (Baş Editör)

Nihangül DAŞTAN

Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum, Türkiye

✉ ndastan@atauni.edu.tr

✉ culture@atauni.edu.tr

🌐 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/culture>

☎ +90 442 231 81 44

Contact (Publisher) / İletişim (Yayıncı)

Atatürk University

Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 25240 Erzurum, Türkiye

✉ ataunijournals@atauni.edu.tr

🌐 <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr>

☎ +90 442 231 15 16

Culture and Civilization

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- 1 Kafkas Üniversitesinde Hazırlanan Folklor Konulu Lisansüstü Tezler (2004-2023) Üzerine Bir İnceleme
A Review on Graduate Thesis Themed Folklore Prepared at Kafkas University (2004-2023)
Erkan ASLAN
- 13 Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Aksaray İlinin Eğitim Sistemi ve Eğitim Yapıları (1703-1950)
Education System and Educational Buildings of Aksaray Province in the Late Ottoman and Early Republic Period (1703-1950)
Kübra KILIÇ, Eyüp POLAT
- 21 Goethe'nin Doğu-Batı Dîvanı'nın Klasik Şiirdeki Aşk, Maşuk ve Âşık Kavramları Etrafında İncelenmesi
Examination of Goethe's East-West Divan Around the Concepts of Love, Lover and Lover in Classical Poetry
Aslinur KELEŞ
- 32 Karagöz Muhaverelerinde Mutfak Kültürü Unsurları
Elements of Culinary Culture in Karagöz Conversations
Medine DEMİR
- 39 Kasımalı Cantöşev'in "Çobanlar" ve "Karaçaç" Adlı Piyesleri Üzerine
On Kasımalı Cantöşev's Plays "Shepherds" and "Karachach"
Akmaral SHEISHENBEKOVA

KİTAP İNCELEME / BOOK REVIEW

- 47 Muhammet Emin ALTINIŞIK, Hikâye-i Cihân Şâh (İnceleme-Metin). Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2023,ISBN: 978-625-6470-34-7, 189 sayfa.
Sena Yağmur EKİN

AIMS AND SCOPE

Culture and Civilization aims to publish studies of the highest scientific value, and encourages the submission of high-quality research in culture.

Culture and Civilization covers a wide range of topics related to culture, including civilization, development, change, cultural heritage, and cultural economy including research, analysis, and compilation of first Turkey and Turkish culture and civilization by employing scientific research theories and methods.

Culture and Civilization publishes research articles, review articles, and book reviews.

The target audience of the journal includes professionals, and researchers who are interested in or working in the culture, and related disciplines.

Disclaimer

The statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the views of the editors, editorial board, and/or publisher. The editors, editorial board, and publisher are not responsible for the content of the manuscripts and do not necessarily endorse the views expressed in them. It is the responsibility of the authors to ensure that their work is accurate and well-researched, and the views expressed in their manuscripts are their own. The editors, editorial board, and publisher simply provide a platform for the authors to share their work with the scientific community.

Open Access Policy

Culture and Civilization is an open access publication.

Starting on October 2023, all content published in the journal is licensed under the [Creative Commons Attribution-NonCommercial \(CC BY-NC\) 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) which allows third parties to use the content for non-commercial purposes as long as they give credit to the original work. This license allows for the content to be shared and adapted for non-commercial purposes, promoting the dissemination and use of the research published in the journal.

The content published before October 2023 was licensed under a traditional copyright, but the archive is still available for free access.

All published content is available online, free of charge at <https://dergipark.org.tr/en/pub/culture>

When using previously published content, including figures, tables, or any other material in both print and electronic formats, authors must obtain permission from the copyright holder. Legal, financial and criminal liabilities in this regard belong to the author(s).

AMAÇ VE KAPSAM

Culture and Civilization, bilimsel değeri en yüksek çalışmaları yayınlamayı amaçlar ve kültür alanında yüksek kaliteli araştırmaların sunulmasını teşvik eder.

Culture and Civilization, bilimsel araştırma kuram ve yöntemlerini kullanarak ilk Türkiye ve Türk kültür ve medeniyetinin araştırılması, incelenmesi ve derlenmesi de dâhil olmak üzere medeniyet, gelişim, değişim, kültürel miras ve kültür ekonomisi gibi kültürle ilgili geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Culture and Civilization, araştırma makaleleri, inceleme yazıları ve kitap eleştirileri yayınlamaktadır.

Derginin hedef kitlesi, kültür ve ilgili disiplinlere ilgi duyan veya bu disiplinlerde çalışan profesyoneller ve araştırmacılarıdır.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan makalelerdeki beyan veya görüşler sadece yazar(lar)ın görüşleridir ve editörler, yayın kurulu ve/veya yayıncının görüşlerini yansıtmamaktadır. Editörler, yayın kurulu ve yayıncı, makalelerin içeriğinden sorumlu değildir ve bu makalelerde ifade edilen görüşlere mutlaka katılmaz. Yazarların çalışmalarının doğru ve iyi araştırılmış olduğunu ve makalelerinde ifade edilen görüşlerin kendi görüşleri olduğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır. Editörler, yayın kurulu ve yayıncı, yazarlara çalışmalarını bilimsel toplulukla paylaşmaları için bir platform sağlamaktadır.

Açık Erişim Politikası

Culture and Civilization açık erişimli bir yayındır.

2023 Ekim ayından itibaren dergide yayınlanacak tüm içerik [Creative Commons Attribution-NonCommercial \(CC BY-NC\) 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı ile yayınlanmaktadır. Bu lisans, içeriğin ticari olmayan amaçlarla paylaşılmasını ve adapte edilmesini sağlayarak dergide yayınlanan araştırmaların yayılmasını ve kullanılmasını teşvik eder.

2023 Ekim ayından önce yayınlanan içerikler geleneksel telif hakkı kapsamında lisanslanmıştır, ancak arşiv ücretsiz erişime açıktır.

Tüm yayımlanan içerikler <https://dergipark.org.tr/en/pub/culture> adresinden çevrimiçi olarak ücretsiz olarak erişilebilir.

Daha önce yayınlanmış içeriği, figürleri, tabloları veya diğer herhangi bir materyali basılı veya elektronik formatta kullanırken yazarlar, telif hakkı sahibinden izin almakla sorumludur. Bu konuda yasal, mali ve cezai sorumluluklar yazar(lara) aittir.

Kafkas Üniversitesinde Hazırlanan Folklor Konulu Lisansüstü Tezler (2004-2023) Üzerine Bir İnceleme

Erkan ASLAN

Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kars, Türkiye.

A Review on Graduate Thesis Themed Folklore Prepared at Kafkas University (2004-2023)

Öz

Bir disiplin özelinde veya belirli bir konu dâhilinde yapılan istatistiksel çalışmalar, ilgili alandaki eğilimler ve katkıların yanı sıra eksiklikleri de görmek açısından önemlidir. Bu tür çalışmalardan yola çıkan araştırmacılar, yapacakları akademik çalışmalar için kendilerine yol haritası oluşturabilir ve böylece ilgili alana daha fazla katkı sağlayabilirler. Bahsedilen kazanımlar doğrultusunda hazırlanan bu çalışmada, akademik hayatın önemli bir geçiş evresi olan lisansüstü eğitimler esnasında hazırlanan tezler inceleme konusu olarak seçilmiştir. Çalışmada, Kafkas Üniversitesi özelinde halk bilimi içerikli tezlere yoğunlaşmıştır. Ulusal Tez Merkezi veri tabanından yapılan aramalarla Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan 885 tez değerlendirilmiş ve bunlardan halk bilimi içerikli olduğu düşünülen 36 tez incelemeye dâhil edilmiştir. Bu tezler önce içerikleri açısından değerlendirilmiş daha sonra yapıldığı yıllara, ana bilim dallarına, danışmanlara ve konularına göre sınıflandırılarak istatistiksel veriler elde edilmiştir. Makaledeki temel çıkarımlar bu veriler üzerinden yapılmıştır. Çalışma boyunca yer verilen çıkarım ve sonuçların; odak noktasındaki disiplin ile akademisyenlerin çalışmalarında yol gösterici bir niteliğe sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: doküman analizi, halk bilimi, yüksek lisans tezleri, doktora tezleri, istatistiksel değerlendirme

Abstract

Statistical studies prepared within a discipline or within a specific subject are important in terms of seeing the trends and contributions as well as the deficiencies in the relevant field. Based on such studies, researchers can create a roadmap for their academic studies and thus contribute more to the related field. In this study, prepared in accordance with the mentioned achievements, theses prepared during graduate education, which is an important transition phase of academic life, were selected as the subject of examination. In the study focused on folklore theses prepared at Kafkas University. By searching the Ulusal Tez Merkezi (National Thesis Center) database, 885 theses prepared at the Kafkas University Social Sciences Institute were evaluated and 36 theses containing folklore content were included in the review. These theses were first evaluated in terms of their content and then classified according to the years, main branches of science advisors and subjects and statistical data were obtained. The main conclusions in the article are based on this data. It is concluded that the inferences and conclusions made throughout the study are of a guiding nature for academics in the relevant discipline.

Keywords: document analysis, folklore, master theses, doctoral theses, statistical evaluation

Geliş Tarihi/Received:16.11.2023
Kabul Tarihi/Accepted:04.04.2024
Yayın Tarihi/Publication Date:24.04.2024

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Erkan ASLAN
e.aslan36@hotmail.com

Atıf: Aslan, E. (2024). Kafkas
Üniversitesinde hazırlanan folklor konulu
lisansüstü tezler (2004-2023) üzerine bir
inceleme. *Culture and Civilization*, 6, 1-12.

Cite this article: Aslan, E. (2024). A review
on graduate thesis themed folklore
prepared at Kafkas University (2004-2023).
Culture and Civilization, 6, 1-12.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

Giriş

İnsanlık belli bir idrak seviyesine ulaştığından beri çevresinde olup bitenlere karşı sürekli bir merak duygusu içerisinde olmuştur. Bu merak duygusu neden, nasıl vb. soruları sormasını sağlamış, böylece bilimsel algının temelleri atılmıştır. Çevreye, kâinata, varlığa dair sorulan sorular geçmişten günümüze kadar süregelmiştir. Bu sorulara paralel olarak bilimsel araştırmalar da geçmişten günümüze ve geleceğe doğru bir süreklilikte devam etmektedir. Gerçeğe ulaşma kaygısıyla farklı yöntem ve teknikleri kullanan bilim, bu yönüyle oldukça çeşitli faaliyetler bütünüdür. Bilimin dogmatik değil eleştirel ve sorgulayan yönü; onu sürekli bir değişim, dönüşüm ve gelişim aşamasının içinde konumlanmasına neden olmuştur. Bilim olgusunun uygulayıcısı olan bilim insanı da aynı şekilde sürekli bir öğrenme aşamasından geçmektedir. Bilimin sistematik bir şekilde öğrenme/öğretme süreçlerinde, çeşitli aşamaların başarılı bir şekilde tamamlanması gerekmektedir. Bu noktada akademik hayatın en önemli aşamalarından birini lisansüstü eğitimin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Burada gerek alınan eğitim, gerekse hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezleri, ilerleyen dönemlerde akademik kariyerin şekillenmesinde önemli bir yer tuttuğu gibi, ilgili disiplinde de kayda değer bir literatür oluşmasına olanak tanımaktadır. Özellikle doktora tezleri bir akademisyenin âdeta akademik kimliğini oluşturarak hakemlik-jüri vb. konularda özdeşleştirme yapılmasını sağlamaktadır. Bu nedenle zaman zaman belli bir odak üzerinden lisansüstü tezlerin incelenmesi, disiplinin veya ana bilim dalının bağlı olduğu üniversitedeki çalışmaların gelişim evrelerini görmek ve buradan çeşitli çıkarımlar yapmak açısından önem taşımaktadır.

Çalışmanın odak noktasını oluşturan “folklor terimi ve disiplini, Avrupa sosyal ve kültürel hayatının değişim ve dönüşüm süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve dünyaya yayılmıştır” (Oğuz, 2022, s. 1). Genel kaniya göre bir disiplini tanımlamak için folklor terimi ilk defa Avrupa’da 1846 yılında William John Thoms tarafından kullanılırken (Oğuz, 2022, s. 13) Türkiye’de ise bu terimin mevcut kaynaklar ışığında bilinen ilk kullanımı Ziya Gökalp’a aittir. Ziya Gökalp, 1913 yılında yazdığı bir yazıda kavramı Türkçeye “halkiyat” şeklinde çevirmiştir (Oğuz, 2013, s. 10). Bu da demek oluyor ki, folklorun bir disiplin olarak dünyadaki varlığı 170, Türkiye’deki varlığı ise 110 yıllık bir süreyi geride bırakmıştır. Bahsedilen bu sürede Türkiye’de folklor alanında oldukça önemli çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

Bu çalışmada Kafkas Üniversitesinde¹ 2004-2023 yılları arası hazırlanan folklor konulu lisansüstü çalışmalar doküman analizi² yöntemiyle ele alınmıştır. Çalışmada 2023 yılı Ekim ayında Ulusal Tez Merkezinden³ yapılan taramalarla elde edilen veriler inceleme konusu yapılmıştır. Herhangi bir eksiklik olmaması için ana bilim dalı bazında yapılan aramaların yanı sıra Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılan bütün tezler (847 kayıt) halk bilimi içeriği⁴ açısından değerlendirilmiş ve doğrudan folklor içerikli olduğu düşünülen 35 adet tez inceleme konusu yapılmıştır. Makalenin hakem görüşleri geldikten sonra 18 Şubat 2024 tarihinde Ulusal Tez Merkezinden tekrardan tarama yapılmış ve Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde sunulan 885 teze ulaşılmıştır. Önceki taramaya göre folklor içerikli 1 tezin daha sunulduğu görülmüş (bk. Kıyak, 2023) ve bu tez de incelemeye dâhil edilerek veriler güncellenmiştir. İncelemede her bir tez tek tek değerlendirilmiş; yıllara, konulara, ana bilim dallarına ve danışmanlara göre dağılımları incelenerek çıkarımlarda bulunulmuştur.

1. İçerik Açısından Folklor Konulu Lisansüstü Tezler

Çalışmanın bu bölümünde Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan folklor konulu 35 tezin içerikleri, yapılış tarihine göre ele alınmıştır. Tezlerin içerik incelemesinde makale sınırlılıkları gözetilerek yalnızca ana başlıklar esas alınmış ve çalışma boyunca incelenen tezlerin künyesi “Kaynaklar” başlığından sonra “İncelenen Tezler” başlığı altında verilmiştir.

1.1. Alikadir Birdal (2004). *Kuzey Azerbaycan Masalları Üzerine Bir İnceleme*. Danışman: Bilge Seyidoğlu, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Üç ana bölümden oluşan tezde, çeşitli yazılı kaynaklardan derlenen Azerbaycan masalları üzerinde durulmuştur. Tezin birinci bölümünde masal kavramı ve Azerbaycan’da bu tür ile ilgili

¹ 11 Temmuz 1992 yılında, 3837 sayılı kanunla kurulan Kafkas Üniversitesi’nin tarihçesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (URL 1).

² Nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi, Elise Wach ve Richard Ward’ın verdiği bilgiye göre, yazılı belgelerin içeriğini titiz ve sistematik şekilde analiz etmeye yönelik bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem özellikle siyaset bilimi araştırmalarında, yazılı politikaların tarafsız ve tutarlı analizi için kullanılmaktadır (2013, s. 1).

³ <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

⁴ Halk bilimi alanında hazırlanan tezler üzerine benzer çalışmalar için bk. (Duman, 2013; Yılmaz, 2019a; Yılmaz, 2019b, Özdemir, 2023.).

yapılan çalışmalara yer verilmiştir. İkinci bölüm masal metinlerinin Türkiye Türkçesine aktarımını esas alırken üçüncü bölümde ise masalların epizotlara göre özetlerine ve masallarda bulunan olağanüstü varlıklar ile işlevlerine yer verilmiştir.

1.2. Alper Karadeniz (2006). *Âşık Şeref Taşlıova'nın Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Danışman: Mustafa Şenel, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Şeref Taşlıova'nın hayatı ve sanatına yer verilmiştir. Sanatı başlığını taşıyan kısımda âşığın eserlerinin biçim ve içerik açısından incelendiği görülmektedir. Tezin ikinci ana başlığı Âşık Şeref Taşlıova'nın eserlerine ayrılmış ve burada âşığın şiirleri, türküleri, atışma ve hikâyeleri inceleme konusu yapılmıştır.

1.3. Dilek Karakoç (2006). *Muharrem Kasımlı'nın "Ozan-Aşık Sanatı" Adlı Kitabı Üzerine Bir Çalışma*. Danışman: Bilge Seyidoğlu. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Üç ana bölümden oluşan tezin birinci bölümü Muharrem Kasımlı'nın hayatı ve eserlerine ayrılmıştır. İkinci bölümde ilgili kitabın Türkiye Türkçesine aktarımına yer verilmiştir. Üçüncü bölüm ise "Kitabın Özeti" başlığını taşımakta ve kitabın içeriği ile ilgili bilgilere yer verilmektedir.

1.4. Muhammed Çitgez (2010). *19. Yüzyıl Kars Âşıklarında Deyim ve Atasözleri*. Danışman: Mustafa Şenel. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Üç ana bölümden oluşan tezin birinci bölümü Anadolu'da ve Kars'ta 19. yüzyıl âşıklık geleneğinin genel hatlarına ve atasözü ile deyim kavramlarına ayrılmıştır. Tezin ikinci bölümünde bölgenin önemli âşıklarının eserlerindeki atasözü ve deyimler tespit edilmiştir. Üçüncü bölümde ise tespit edilen atasözü ve deyimler konularına göre incelenmiştir.

1.5. Aslıhan Yıldız (2011). *Anadolu Efsanelerinin Tanımı ve Tasnifi*. Danışman: Kürşat Öncül. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Dört bölümden oluşan tezin giriş kısmı efsane türü hakkındaki genel bilgilere ayrılmıştır. Tezin birinci bölümünde efsane türü hakkında yapılan literatür taramasına yer verilmiştir. Tezin ikinci bölümünde efsane türü hakkındaki kimi çalışmalar değerlendirilmiştir. Tezin üçüncü bölümünde efsane üzerine yapılan tezler tanıtılırken dördüncü bölümde ise bu tezler değerlendirilmiştir.

1.6. Naciye Arsoy (2011). *Türk Masallarında Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı ve Kadın*. Danışman: Kürşat Öncül. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Dört ana bölümden oluşan tezin birinci bölümünde anaerkillik ve ataerkillik kavramlarının tarihi incelenmiştir. İkinci bölümde kadının sosyokültürel hayat içinde yer alan konumundaki değişimler incelenirken üçüncü bölüm ise masal türüne ayrılmıştır. Dördüncü ve son ana bölümde ise ataerkillik ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığının masal dünyasındaki yansımaları ele alınmıştır.

1.7. Haluk Emrah Yildirim (2013). *Folklorcu Kimliğiyle Mehmet Tevfik Çaylak Eserleri Üzerine Bir Araştırma*. Danışman: Adem Balkaya. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm dünyada ve Türkiye'de halk bilimi çalışmalarının tarihine odaklanmaktadır. Tezin ikinci bölümü Mehmet Tevfik Çaylak'ın hayatı ve eserlerine ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise Mehmet Tevfik ve folklor ilişkisi ele alınmıştır.

1.8. Bağdagül Bulut (2014). *Türk Halk Kültüründe Çoban*. Danışman: Adem Balkaya. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Dört bölümden oluşan tezin birinci bölümde çoban kavramı ve söz varlığı ele alınmıştır. İkinci bölüm çobanın işlevlerine ayrılırken üçüncü bölümde çobanla ilgili geleneksel kutlamalara ve uygulamalara yer verilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise halk anlatıları ve âşık şiiri ile çoban arasındaki ilişkiye yer verilmiştir.

1.9. Serkan Balcı (2014). *Yayılm Alanlarıyla Bir Masal ve Versiyonlarının Motif İncelemesi*. Danışman: Kürşat Öncül. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: İki ana bölümden oluşan tezin birinci bölümü kavramsal ve kuramsal incelemeye ayrılmıştır. İkinci bölüm ise masalın versiyonlarındaki motif tespitine ve masaldan hareketle motiflerin benzerlik ve farklılıkları üzerinden karşılaştırılmasına odaklanmaktadır.

1.10. Cüneyt Dinler (2014). *1980-2002 Yılları Arası Türkiye Folklor Politikası*. Danışman: Kürşat Öncül. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: İki ana bölümden oluşan tezin birinci bölümünde Cumhuriyetin ilanından 1980 yılına kadar Türkiye'de uygulanan folklor politikası ele alınmıştır. İkinci bölümde ise 1980'den 2000'li yıllara kadar olan folklor politikası çeşitli alt başlıklar altında incelenmiştir.

1.11. Özcan Özbey (2015). *Karslı Âşık Murat Çobanoğlu Merkezinde Âşıklık Geleneği ve Medya İlişkisi*. Danışman: Adem Balkaya. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Altı bölümden oluşan tezin ilk bölümü âşık tarzı şiir

geleneğinin elektronik ortama taşınmasına ayrılmıştır. Tezin diğer bölümleri ise sırasıyla Murat Çobanoğlu ve yazılı medya, radyo, kayıtlı müzik sektörü, televizyon ve internet ortamları gibi başlıklara odaklanmıştır.

1.12. İshak İşçi (2016). *Kars İli ve Çevresindeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. Danışman: Hamza Üzüm. Felsefe ve Din Bilimleri (Ortak) Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Üç ana bölümden oluşan tezin birinci bölümünde Kars ve çevresinde yaşayan halk inançlarına yer verilmiştir. Tezin ikinci bölümünde bu inançların yaşatıldığı mekânlar olan türbelere yoğunlaşmıştır. Üçüncü bölümde ise tespit edilen halk inançları dinler tarihi açısından değerlendirilmiştir.

1.13. Müren Yıldızlı (2016). *Türkiye’de Çok Sesli Müzikte Halk Edebiyatı Unsurlarının İşlenişi*. Danışman: Kürşat Öncül. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Tek ana bölümden oluşan tezde giriş niteliği taşıyan opera ve opera tarihi hakkında bilgiler verildikten sonra, on dört farklı opera motif açısından ele alınmıştır.

1.14. Ebru Demir (2017). *Kemal Abdulla’nın Eksik El Yazması Romanı ve Dede Korkut Hikâyelerinin Karşılaştırılması*. Danışmanlar: İlkin Guliyev ve Şureddin Memmedli. Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Kemal Abdulla’nın edebî kişiliği ve Eksik El Yazması romanına ayrılmıştır. İkinci bölüm Dede Korkut Kitabı ile Eksik El Yazması’nın izleksel-kurgusal karşılaştırmasından oluşmaktadır. Üçüncü ve son bölüm ise iki eserin şahıs kadrosu açısından karşılaştırmasını içermektedir.

1.15. Songül Daşdemir (2018). *Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Şiddet*. Danışman: Adem Balkaya. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Dört bölümden oluşan tezin birinci bölümünde halk hikâyeleri; şekil, içerik, aktarım ve icra ortamları açısından değerlendirilmiştir. İkinci bölümde şiddet tanımlanarak türleri, kaynakları ve nedenleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Anadolu sahası Türk halk hikâyelerinde tespit edilen şiddet türlerine yer verilirken son bölüm olan dördüncü bölümde ise halk hikâyelerinde yer alan şiddetin nedenleri ve işlevleri tartışılmıştır.

1.16. Aykut Yaşar Kotancı (2018). *Azerbaycan’ın Şeki Bölgesi Fıkraları (İnceleme-Metin)*. Danışman: Adem Balkaya. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Dört ana bölümden oluşan tezin birinci bölümü Şeki fıkralarında tipler konusuna ayrılmıştır. Tezin ikinci bölümü Şeki fıkralarında konu, üçüncü bölüm ise yapıya ayrılırken dördüncü bölümde incelenen fıkraların metinlerine yer verilmiştir.

1.17. Fatma Durmuş (2018). *Perslerde İnanç Kültürü ve Mitolojik Unsurlar*. Danışman: Mustafa Karageçi. Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Üç bölümden oluşan tezin birinci bölümü Pers coğrafyasına ayrılmıştır. Tezin ikinci bölümünü ise Pers siyasi tarihi oluşturmaktadır. Tezin son bölümünde ise Perslerde inanç kültürüne ve mitolojik unsurlara yer verilmiştir.

1.18. Tuğba Karakaya (2019). *Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Korku*. Danışman: Adem Balkaya. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Beş ana bölümden oluşan tezin birinci bölümü halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği üzerine yapılan değerlendirmelerden oluşmaktadır. İkinci bölüm korku üzerine kavramsal temellendirmeleri içerirken üçüncü bölümde korku çeşitlerine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde Anadolu sahasındaki Türk halk hikâyelerinde yer alan korku çeşitleri tespit edilmiş ve son bölümde ise halk hikâyelerindeki korkunun nedenlerine ve işlevlerine yer verilmiştir.

1.19. Gülsemin Kotancı (2019). *Azize Caferzade’nin “Vatana Gayıt” Adlı Romanı Üzerine Bir Araştırma (Aktarma-Metin-Folklor Bakımından İnceleme)*. Danışman: Adem Balkaya. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Üç bölümden oluşan tezin birinci bölümü Azize Caferzade’nin hayatı ve eserlerine ayrılmıştır. İkinci bölümde “Vatana Gayıt” adlı tarihî romanın Türkiye Türkçesi’ne aktarılmış metnine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise bahsi geçen romandaki folklorik unsurlar ele alınmıştır.

1.20. Fatih Uluman (2019). *Kars Âşıklık Geleneği İçerisinde Arpaçay Toy Âşıklığı ve Âşık Fevzi Olgun*. Danışman: Emre Dağışan. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Beş ana bölümden oluşan tezin birinci bölümü genel hatlarıyla Kars âşıklık geleneğine, ikinci bölüm ise Arpaçay toy âşıklık geleneğine ayrılmıştır. Tezin üçüncü bölümünde Âşık Fevzi Olgun’un hayatı ve âşıklığı ele alınırken dördüncü bölümde ise âşığın şiirleri incelenmiştir. Beşinci ve son bölümde de âşığın şiirlerine ait metinlere yer verilmiştir.

1.21. Pınar Soysal (2019). *Türkiye ve Azerbaycan Sahalarında At ile İlgili Karşılaştırmalı Atasözleri*. Danışman: Afina Barmanbay. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Tez, iki ana bölümden

oluşmaktadır. Birinci bölümde Türklerde atasözü ve atasözü kültürü el alınırken ikinci bölümde ise Türkiye ve Azerbaycan sahasında yer alan atasözleri çeşitli açılardan karşılaştırılmıştır.

1.22. Bora Budak (2020). *Ilgar Fehmi'nin Karga Yuvası Romanı ve Köroğlu Destanının Karşılaştırılması*. Danışman: Ellada Gerayzade. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Dört ana bölümden oluşan tezin birinci bölümünde roman ve destan kavramı, ikinci bölümünde Ilgar Fehmi ve Karga Yuvası Romanı, üçüncü bölümde Köroğlu Destanı'nın Türkiye ve Azerbaycan sahasındaki durumu, dördüncü bölümde ise Köroğlu Destanı ve Karga Yuvası romanının karşılaştırılması ele alınmıştır.

1.23. Belkız Dilmaç (2020). *Mevlit Süleymanlı'nın Göç Romanında Türk Halk İnançları*. Danışman: Afina Barmanbay. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: İki ana bölümden oluşan tezin birinci bölümünde Mevlit Süleymanlı'nın edebî kişiliğinin yanı sıra Göç romanı ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Göç romanında geçen halk inançları çeşitli alt başlıklar altında incelenmiştir.

1.24. Fırat Altay (2021). *Geleneksel Kars Köy Seyirlik Oyunları*. Danışman: Adem Balkaya. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Tez iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümden önce giriş mahiyetinde, çalışmanın amacı ve yöntemi tanıtıldıktan sonra oyun kavramı ve geleneksel oyunlarla ilgili literatür taramasına yer verilmiştir. Tezin birinci bölümü Kars köy seyirlik oyunlarının yapı ve içerik açısından incelemesine ayrılırken ikinci bölümde alandan ve yazılı kaynaklardan derlenen köy seyirlik oyunlarının metinlerine yer verilmiştir.

1.25. Caner Kildiş (2022). *Âşık Gökmen Dursunoğlu'nun Hayatı, Sanatı ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*. Danışman: Zehra Kımışoğlu. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Tez, iki ana bölümden ve âşık edebiyatının değerlendirildiği bir Giriş bölümünden oluşmaktadır. Birinci bölümde Âşık Gökmen Dursunoğlu'nun hayatı ve âşıklığı, ikinci bölümde ise şiirleri şekil ve içerik bakımından ele alınmıştır.

1.26. Aysun Küçük Güneş (2022). *Anadolu Sahası Halk Masallarında Giyim Kuşam ve İşlevleri*. Danışman: Adem Balkaya. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Tez; çalışmanın amacı, yöntemi, masalın özellikleri ve literatür taramasını kapsayan Giriş başlığının dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde Anadolu sahası masallarındaki giyim kuşam ele alınarak sınıflandırılmıştır. İkinci bölümde bahsi geçen masallardaki giyim kuşama ilgili tespitlere yer verilirken üçüncü bölümde ise giyim kuşamın masallardaki işlevlerine yer verilmiştir.

1.27. Kübra Saçaklı (2022). *Anadolu Sahası Halk Hikâyelerinde Kapatılma/Tutsaklık*. Danışman: Adem Balkaya. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Dört ana bölümden oluşan tezin birinci bölümü halk hikâyeleri, ikinci bölümü ise kapatılma ile ilgili kavramsal temellendirmeden oluşmaktadır. Üçüncü bölümde halk hikâyelerindeki kapatılma motifi, dördüncü bölümde ise bu motifle ilgili tespitler ele alınmıştır.

1.28. Merve Yokuş (2022). *Azerbaycan Âşk Destanlarında Kahramanın Serüvenleri*. Danışman: İlkin Gulusoy. Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: İki ana bölümden oluşan tezin birinci bölümünde Azerbaycan halk edebiyatındaki destan kavramına yoğunlaşmıştır. Tezin ikinci bölümünde ise Azerbaycan âşk destanları yapı ve izlek açısından incelenmiştir.

1.29. Neşem Polat (2022). *Hakas Destanlarında Şekil Değiştirme Motifi*. Danışman: Zehra Kımışoğlu. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Dört ana bölümden oluşan tezin birinci bölümünde destan kavramı, Hakas Türklerinde destan ve bu konudaki literatür çalışması ele alınmıştır. İkinci bölüm Hakas destanlarının özelliklerine ayrılırken üçüncü bölümde şekil değiştirme motifine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise şekil değiştirme motifinin Hakas destanlarındaki işlevleri ve nedenleri ele alınmıştır.

1.30. Kübra Çelik (2022). *Kars'taki Somut Olmayan Kültürel Miras Değerlerinin Sürdürülebilirliği İçin Kültür Turist Tipolojisi ve Turistik Ürün Bağlamında Bir Değerlendirme*. Danışman: Levent Gelibolu. İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Tez, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde somut olmayan kültürel miras, kültür turizmi gibi kavramsal çerçeveye ele alınırken ikinci bölümde çalışmanın yöntemine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise somut olmayan kültürel miras unsurlarına ait bulgular ele alınmıştır.

1.31. Melis Çıvgın (2022). *Türk Coğrafyasında Kız Kale/Kuleleri Hakkında Efsaneler*. Danışman: Çulpan Çetin. Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Yedi bölümden oluşan tezin ilk altı bölümü sırasıyla Türkiye,

Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Rusya'daki kız kaleleri/kuleleri ile etrafında oluşan efsanelere ayrılmışken yedinci ve son bölümde ise bu efsaneler karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir.

1.32. Melek Kasap (2023). *Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Hastalık*. Danışman: Adem Balkaya. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Beş ana bölümden oluşan tezin birinci bölümü halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliğine, ikinci bölüm ise hastalık ve hekimlik kavramlarına ayrılmıştır. Üçüncü bölümde Anadolu sahası Türk halk hikâyelerindeki hastalık çeşitleri tespit edilmiştir. Tezin dördüncü bölümünde hastalıkların tedavi yöntemleri, beşinci bölümde ise tespit edilen hastalıkların hikâyelerdeki işlevleri ele alınmıştır.

1.33. Ayşe Tali (2023). *Kars/Sarıkamış Halk Hekimliği Halk Baytarlığı ve Halk İnançları*. Danışman: Adem Balkaya. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Altı ana bölümden oluşan tezin birinci bölümü halk hekimliği ile ilgili genel kavramlara ayrılmıştır. İkinci bölümde Sarıkamış'ta ocaklar ve kişiler ile ilgili uygulamalara, üçüncü bölümde çocuk ve doğumla ilgili halk hekimliği uygulamalarına, dördüncü bölümünde insana yönelik halk hekimliği uygulamalarına, beşinci bölümde halk hekimliğinde kullanılan yöresel bitkilere, altıncı ve son bölümde ise hayvanlarla ilgili iyileştirme uygulamalarına yer verilmiştir.

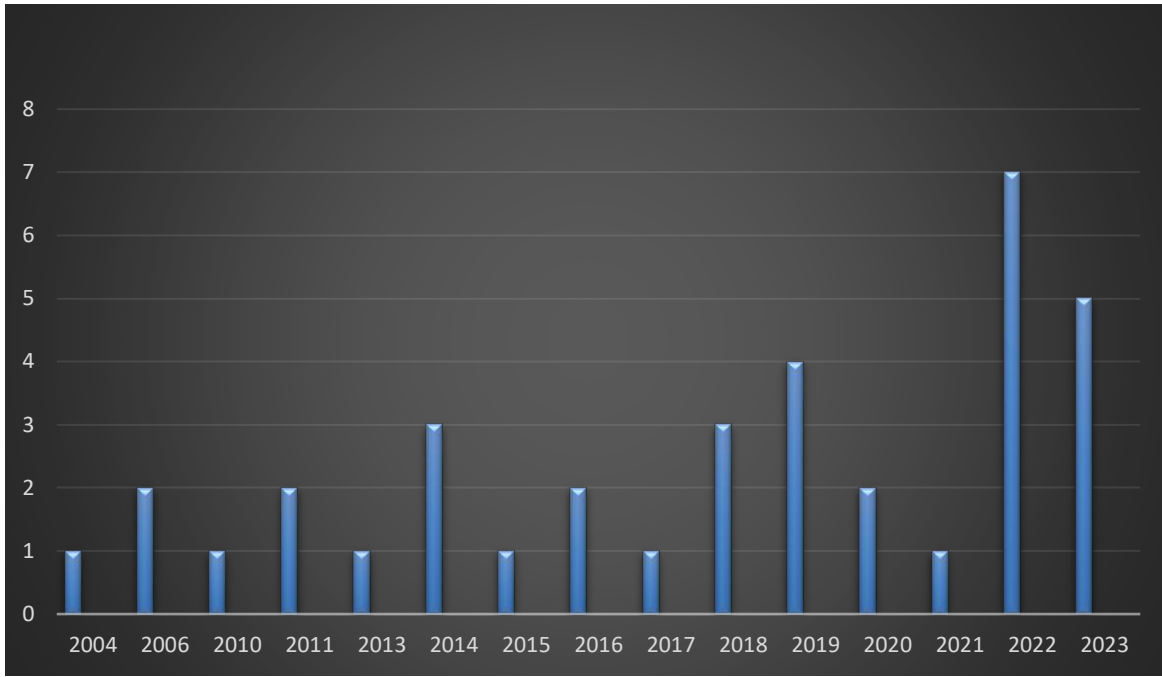
1.34. Ömer Aydın (2023). *Âşık Üzeyir (Fakiri) Hayatı, Sanatı ve Şiirleri*. Danışman: Zehra Kımışoğlu. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Dört bölümden oluşan tezin birinci bölümü âşığın hayatı ve sanatına ayrılmıştır. Tezin ikinci bölümünde Fakir'in şiirleri yapısal açıdan, üçüncü bölümde içerik açısından, dördüncü ve son bölümde ise tür açısından ele alınmıştır.

1.35. Gonca Çelik (2023). *Dede Korkut Hikâyelerinde Kahramanın Yardımcıları*. Danışman: Zehra Kımışoğlu. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Üç ana bölümden oluşan tezin birinci bölümü kahraman yardımcıları hakkında kavramsal bir giriş niteliğindedir. Tezin ikinci bölümünde Dede Korkut anlatılarındaki kahramanın yardımcılarına dair tespitlere, üçüncü bölümde ise Adem Balkaya'nın kahraman kalıbının Dede Korkut anlatılarına uygulanmasına yer verilmiştir.

1.36. Fatma Kıyak (2023). *Azerbaycan-Türkiye Sahalarında Kuş ile İlgili Maniler, Atasözleri ve Deyimler*. Danışman: Afina Barmanbay. Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: İki ana bölümden oluşan tezin birinci bölümünde kuş ile ilgili mâniler, ikinci bölümünde ise kuş ile ilgili deyim ve atasözleri Azerbaycan ve Türkiye örneğinde ele alınarak inceleme konusu yapılmıştır.

2. İstatistiksel Açıdan Folklor Konulu Lisansüstü Tezler

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan folklor konulu tezlerin tamamı yüksek lisans tezidir. Sözlü gelenek açısından oldukça zengin bir yapıya sahip bölgenin ilgili enstitüde doktora tezi açısından ele alınması, oldukça önemli bir noktadır. Çünkü doktora tezlerinin genel olarak nitelik ve nicelik açısından daha kapsamlı olması, buradaki verilerin değerlendirmesinde olumlu sonuçlar ortaya koyabilir. Ayrıca, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalında yapılan ve ağırlıklı olarak Azerbaycan ve Türk halk kültürüne yönelik çalışmalar da göz önüne alındığında Kars şehrinin kültürel ve fiziki açıdan Azerbaycan'a yakınlığı, bölgedeki verilerin doktora tezi kapsamında incelenmesinin halk bilimi çalışmaları açısından olumlu sonuçları olacağını söylemek mümkündür. 2023 yılı itibarıyla ilgili ana bilim dallarındaki öğretim üyesi sayısının da bu süreci yürütebilecek yeterlilikte olduğu görülmektedir. Tezlerle ilgili bir diğer istatistiksel veri, hazırlanma tarihi ile ilgilidir. 36 adet tezin yıllara göre tasnif edilmiş grafiği Grafik 1'de gösterilmiştir.

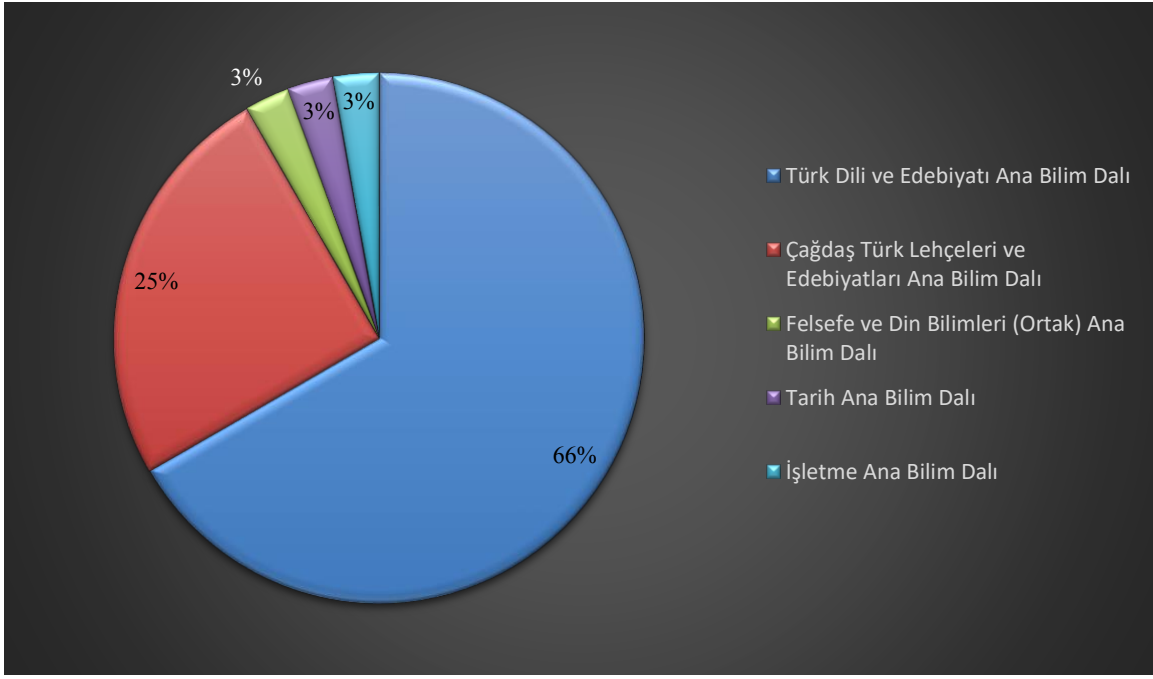

Grafik 1: Tezlerin yıllara göre dağılımı.

Tezlerin yıllara göre dağılımını gösteren Grafik 1 incelendiğinde folklor konulu ilk tezin 2004 yılında tamamlandığı görülmektedir. Hem Kafkas Üniversitesinin hem de Sosyal Bilimler Enstitüsünün 1992 yılında kurulduğu, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün ise 1995 yılında açıldığı göz önünde bulundurulursa, folklor konulu ilk tezin görece geç bir zamanda sunulduğu söylenebilir. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü kayıtlarına göre Türk Dili ve Edebiyatı alanında ilk lisansüstü öğrenci 2002 yılında, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları alanında ise 2014 yılında alınmıştır. Bunun başlıca sebebi üniversitenin bölüm açısından kurumsallaşmasının gecikmesidir. Öyle ki 2004 yılında sunulan bu ilk tezde danışman Atatürk Üniversitesinden Bilge Seyidoğlu'dur. Dolayısıyla ilgili ana bilim dalında yeterli sayıda öğretim üyesinin olmaması, lisansüstü tezlerin nicelik açısından durağanlaşmasına sebep olmaktadır. Kafkas Üniversitesinde görev yapan ve doktora tezi halk edebiyatı ya da folklor alanından olan ilk danışman Kürşat Öncül'dür. Bahsi geçen bu tezler 2011 yılında hazırlanmıştır. Bununla birlikte, 2010 yılında yapılan bir tezde de danışmanın folklor alanından olmadığı görülmektedir. Bu durum da bölümün akademik personel açısından yeterli seviyeye ulaşmasının geciktiğine bir işaret kabul edilebilir.

Grafik 1'de dikkat çeken bir diğer durum ise, tamamlanan tezlerin sayısının yıllara göre değişiklik gösterdiğidir. Bunun en temel sebebi öğretim üyesi sayısındaki artış ve azalmalardır. Bu cümleden yola çıkarak danışman sayısının hazırlanan tezler üzerinde doğrudan etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca 2021 yılında yalnızca bir tez tamamlanmışken hemen ardından 2022 yılında 7 tezin tamamlanması (bu yıllara göre en fazla tezin 2022 yılında tamamlandığını gösterir), o dönemde varlığını küresel ölçüde, büyük bir etki ile gösteren Covid-19 Salgını ile ilgilidir. 2021 yılında etkisini şiddetli bir şekilde gösteren salgın üniversitelerin çevrimiçi eğitime geçmesine ve dolayısıyla bu yıl tez sunumlarında ciddi bir düşüşe sebep olmuştur⁵. Biriken tezler hemen bir yıl sonra sunulmuş ve böylece en fazla tezin sunulduğu yıl 2022 yılı olmuştur. Bununla birlikte ana bilim dallarında artan öğretim üyesi sayısı göz önüne alındığında ilerleyen dönemlerde daha fazla tezin hazırlanacağı söylenebilir.

⁵ Covid 19 Salgını'nın akademik çalışmalar üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini incelendiği bir çalışma için bk. (Parlar ve Kart, 2022).

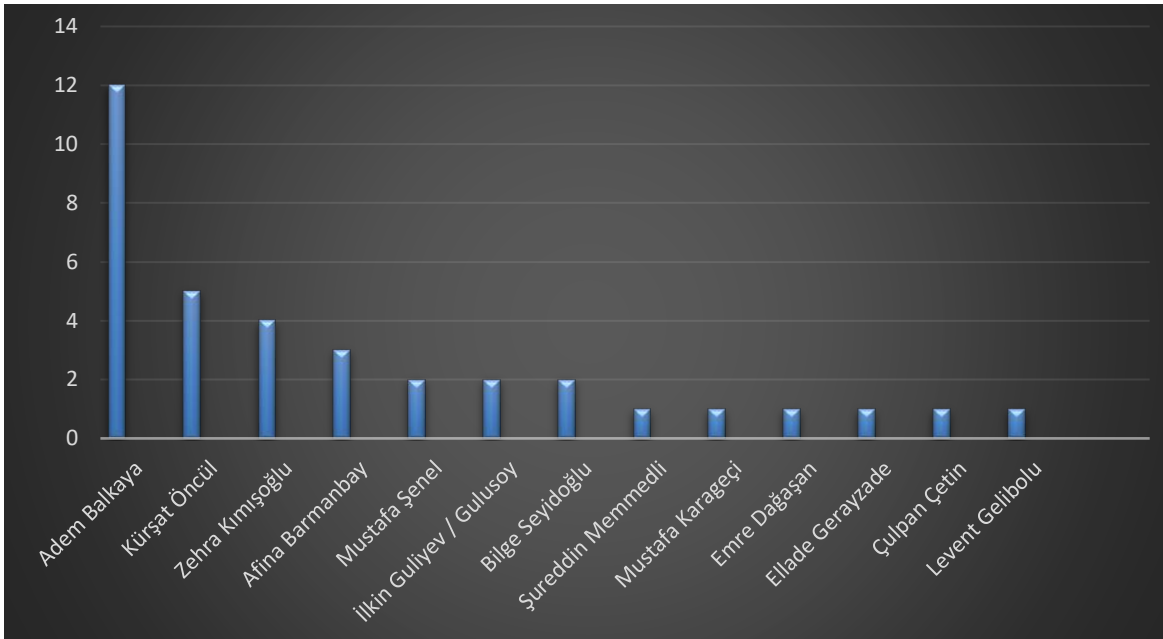
Grafik 2: Tezlerin ana bilim dallarına göre dağılımı.

Grafik 2 incelendiğinde folklor konusunda en fazla tezin %66'lık bir oranla Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında yapıldığı görülmektedir. Bahsi geçen ana bilim dalının içerisinde Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalının olması ve enstitü kayıtlarına göre ilk yüksek lisans öğrencisinin 2002 yılında alınmış olması bu durumun temel sebebidir. Nitekim ikinci sırada yer alan Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalında ise ilk yüksek lisans öğrencisi 2014 yılında kayıt yaptırmıştır. Dolayısıyla ana bilim dallarının yüksek lisans öğrencisi aldığı tarihlerle yaptırılan tezler arasında bariz bir ilişki olduğu görülmektedir. Türk Dili ve Ana bilim dalının günümüzdeki mevcut akademik kadrosu göz önüne alındığında ilerleyen dönemlerde hazırlanan tez sayısında da ciddi bir artış olacağı ön görülmektedir. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalından sonra en fazla tez %25'lik bir oran ile Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalında hazırlanmıştır⁶. Buradaki tezlerin içeriği incelendiğinde tez konularının, bölümün misyonuna uygun şekilde genel olarak Azerbaycan sahasını esas alacak şekilde oluşturulduğu görülmektedir. Bunun dışında zaman zaman diğer ana bilim dallarında nadir de olsa halk bilimi içerikli tezlerin yapıldığı görülmektedir. Fakat diğer ana bilim dallarında halk bilimi içerikli tez hazırlama konusunda bir süreklilik olduğu söylenemez. Ayrıca sosyal bilimler enstitüsünde zaman zaman halk bilimi verileri kullanılarak farklı disiplinlerde tezler yazıldığı, zaman zaman ise farklı bilim dallarında yapılan tezlerin halk bilimi çalışmaları için veri sunduğu görülmektedir.

Tezlerin danışmanlara göre dağılımı incelendiğinde 12 tez danışmanlığıyla birinci sırada Adem Balkaya görünmektedir. Adem Balkaya toplam 12 tez danışmanlığı yapmıştır ki bu da tüm tezler içinde yaklaşık %33'lük bir orana denk gelmektedir. Makalenin yazıldığı tarih olan 2023 yılı itibarıyla Adem Balkaya'nın Kafkas Üniversitesindeki görevine devam etmesi, bu sırayı ilerleyen yıllarda da koruyacağını düşündürmektedir. Tez danışmanlığında ikinci sıra 5 tez ile Kürşat Öncül'e aittir. Bu sayı tüm tezler içinde yaklaşık olarak %14'lük bir orana tekabül etmektedir. Üçüncü sırada ise 4 teze, tüm tezler içinde yaklaşık olarak %11'lik bir oranla, Zehra Kımışoğlu bulunmaktadır.

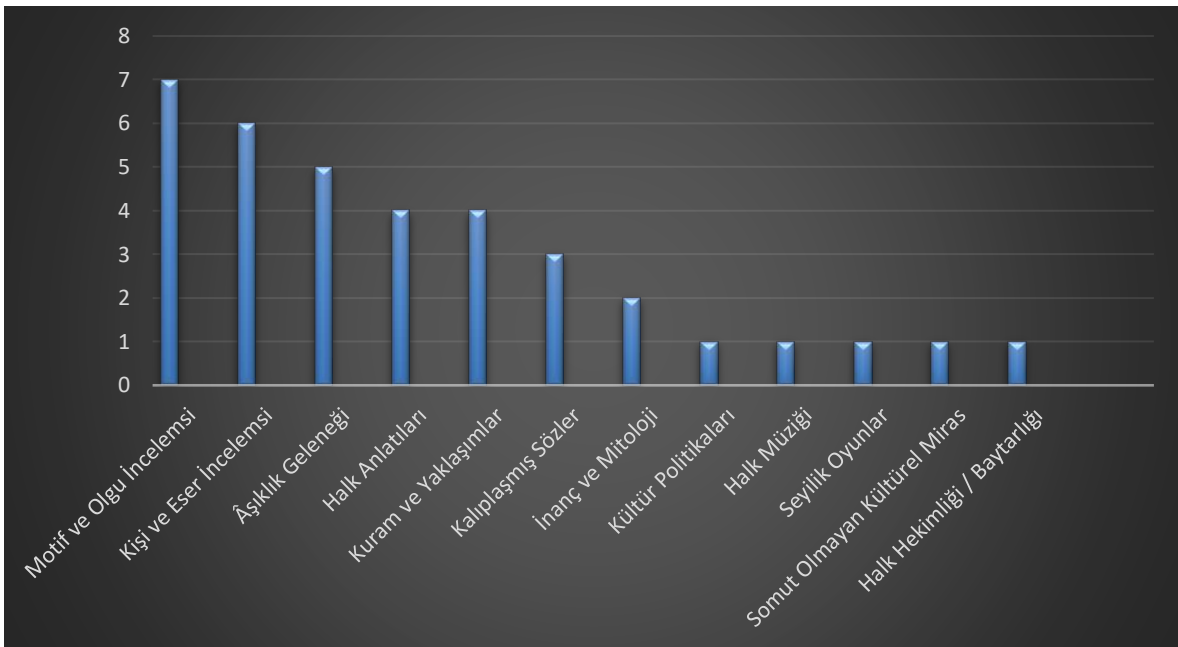
Tez danışmanlığı sayısında ilk üçü paylaşan üç ismin de Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında görev yapması, bir önceki grafikte (Grafik 2) verilen istatistikler ile de örtüşmektedir. Bununla birlikte farklı ana bilim dallarındaki akademisyenlerin Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında tez çalışmaları yaptırmalarının yanı sıra Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında görev yapan kimi akademisyenlerin de farklı ana bilim dallarında tez çalışmaları yürüttüğü tespit edilmiştir. Ayrıca incelenen 36 tezin yalnızca biri çift danışmanlıdır. Bahsi geçen tezde ikinci danışman olan Şüreddin Memmedli'nin farklı bir üniversitede (Ardahan Üniversitesi) görev yaptığı görülmektedir. Bu da ilgili alanda, birden fazla danışmanlığın çok yaygın olmadığını göstermektedir.

⁶ Bu ana bilim dalında yapılan kimi tezlerde "Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı", kimilerinde ise "Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı" ifadesi kullanılmış fakat burada bütün çalışmalar tek bir ifadeyle incelemeye tabi tutulmuştur.

Grafik 3: Tezlerin danışmanlara göre dağılımı.

Bölgenin âşıklık geleneği açısından oldukça güçlü bir konumda bulunması, konular açısından en fazla âşıklık geleneği üzerine tez yazılmış olduğunu düşündürmüştü de, yapılan incelemede âşıklık geleneğinin üçüncü sırada kaldığı görülmüştür. İlk sırada motif ve olgu incelemesi vardır ki burada özellikle halk anlatılarındaki motif ve olguların incelendiği görülmektedir. Konu açısından ikinci sırada halk bilimiyle ilişkili kişi ve eser incelemesi yer almaktadır. Bu konudaki tezler ağırlıklı olarak Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalında hazırlanmıştır. Üçüncü sırada âşıklık geleneği konulu tezler yer almaktadır. Bu tezlerin çoğu bir âşığın hayatı ve sanatı incelemesi şeklinde hazırlanmışken bir tezde âşıklık geleneği ve medya ilişkisine, bir tez de ise toy âşıklığına odaklanılmıştır.

Grafik 4: Tezlerin konulara göre dağılımı.

Grafik 4 incelendiğinde dikkat çeken bir diğer durum ise Kars, ilçeleri ve köyleri üzerine odaklanılan tezlerin yetersiz seviyede kaldığıdır. Kars'ın ilçeleri özelinde yalnızca iki tez yapıldığı görülmektedir. Bunlardan biri Arpaçay toy âşıklığını, diğeri ise Sarıkamış'taki halk hekimliği ve halk baytarlığı uygulamalarını ele almıştır. Ayrıca tezlerde medya ve kültür ilişkisi, kent folkloru, uygulamalı halk bilimi gibi çağdaş araştırmaların yeterli seviyede olmadığı da görülmektedir.

Sonuç

Kuruluşunun ardından 30 yıllık bir süreyi geride bırakan Kafkas Üniversitesi özelinde yapılan ve istatistiksel verilere dayanan bu çalışmadan çıkarılabilecek ilk sonuç, ilgili ana bilim dallarındaki doktora programlarının ve halk bilimi bölümünün⁷ aktif hâle getirilememesi, halk bilimi içerikli çalışmaların daha ileri seviyelere ulaşmasına engel olmaktadır. Bahsi geçen program ve bölümün aktif hâle gelmesiyle tezlerin de hem nicelik hem de nitelik açısından gelişme göstereceği söylenebilir. Nitekim Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalının yanı sıra Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalında da yüksek lisans programının aktif hâle getirilmesi, halk bilimi konulu tezler üzerinde belirgin bir artış sağlamıştır.

Kafkas Üniversitesinde yapılan folklor konulu tezlerin yıllara göre dağılımında ana bilim dallarında görev yapan akademik personelin sayısının belirleyici olduğu söylenebilir. Tezlerin ilk dönemlerde farklı üniversitede veya farklı ana bilim dallarında görev yapan öğretim üyelerinin danışmanlığında yürütülmesi, ana bilim dallarındaki öğretim üyelerinin sayıca yetersizliğinde kaynaklanmaktadır. Tez danışmanlığı yapacak akademisyen sayısındaki artış, paralel bir şekilde tez sayısındaki artışı da etkilemektedir. Bu nedenle ilgili ana bilim dallarının günümüzdeki akademik personel sayısı göz önünde bulundurulduğunda ilerleyen dönemlerde tez sayısının kademeli bir şekilde artacağını söylemek mümkündür. Bununla birlikte salgın gibi toplumsal vakaların tez çalışmaları üzerinde belirgin bir etki bıraktığı bilinmektedir. Nitekim ilgili grafik, salgın döneminde tamamlanmış tezlerde ciddi bir düşüş olduğunu göstermektedir.

Tezlerin ana bilim dallarına dağılımında Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalının birinci sırada olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi ana bilim dalının diğer ana bilim dallarına göre erken tarihte kurulmuş olması ve içerisinde Türk halk edebiyatı bilim dalının olmasıdır. İlgili bilim dallarında görev yapan akademik personelin gün geçtikçe artan sayısı, tezlerin de oransal olarak artacağına işaret kabul edilebilir. Ayrıca Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalında yapılan tezlerde ağırlıklı olarak Azerbaycan sahasına yöneldiği görülmektedir. Bu durum ana bilim dalının misyonu ile örtüşmektedir. Bahsi geçen iki ana bilim dalının dışında zaman zaman işletme, tarih, felsefe ve din bilimleri gibi farklı ana bilim dallarında da folklor konulu tezlerin yapıldığı görülse de, bu durum belli bir sürekliliğe oturmamış ve istisnai veriler olarak kalmıştır.

Tezlerin danışmanlara ve konularına göre yapılan incelemesi göstermektedir ki danışman çeşitliliği konu çeşitliliğini etkilemektedir. Aynı şekilde danışmanların farklı ekollere mensup olması da konu çeşitliliği üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Tezler konu açısından incelendiğinde Türkiye ve Azerbaycan hariç tutulursa Türk dünyası üzerine çalışmaların oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Türk dünyasını esas alan yalnızca bir çalışma tespit edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin farklı illerine yönelik çalışmaların yanı sıra Kars'ın ilçelerine ve köylerine yönelik çalışmalar da oldukça yetersiz bir durumdadır. Sözlü kültürün oldukça güçlü olduğu bu bölgede derleme çalışmalarını esas alan tezlere ağırlık verilebilir. Ayrıca çağdaş yaklaşımlar konusunda da çalışmaların yeterli seviyede olduğunu söylemek mümkün değildir. Bütün bu eksikliklere rağmen incelenen 36 tezin 12 farklı alanda yazılması olumlu bir gelişme olarak kaydedilebilir. Bölgede oldukça güçlü olan âşıklık geleneğinin halk bilimi kuramlarıyla desteklendiği çalışmaların yapılması bahsedilen çeşitliliğe katkı sağlayacaktır. Ana bilim dallarının akademik kadrosunun da bu süreçleri yönetebilecek sayıda olduğu söylenebilir.

Kafkas Üniversitesi ve halk bilimi özelinde yapılan bu çalışmanın, ilgili kurum ve ana bilim dalındaki araştırmacıların yanı sıra, diğer üniversitelerdeki araştırmacılar için de bir yol haritası çizebileceği düşünülmektedir. Nitekim bu tür istatistiksel veriler ışığında eksik yönler daha net bir şekilde görülerek çalışmaların niteliği ve niceliği bu doğrultuda güçlendirilebilir. Belli zaman aralıklarıyla yapılacak bu tür çalışmalar, karşılaştırmalı bir şekilde incelenerek nelerin yapıldığını, nelerin eksik kaldığını görmek ve bu doğrultuda bir yol haritası çizmek açısından bilimsel bir fayda sağlayabilir.

⁷ 2024 yılı Şubat ayı itibarıyla Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi içerisinde bağımsız bir Halk Bilim bölümü olmasına rağmen bu bölüm henüz aktif hâle gelmemiştir. Bölüm iki doktor öğretim üyesi ile faaliyetlerini sürdürmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek olmadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Duman, M. (2013). Türkiye’de 2000-2012 yılları arasında halk bilimi alanında hazırlanan doktora tezleri üzerine bir değerlendirme. *Millî Folklor*, 12(99), 159-174.

Oğuz, M. Ö. (2013). Türkiye’de folklorun ilk makaleleri. *Millî Folklor*, 12(99), 5-14.

Oğuz, M. Ö. (2022). Araştırmaların tarihi. M. Ö. Oğuz (Edt.), *Türk halk edebiyatı el kitabı*. (ss. 1-63). Grafiker Yayınları.

Özdemir, K. (2023). Halk bilimi alanında yapılan sinema ile ilgili lisansüstü tezlerin betimsel içerik analizi. M. Ö. Oğuz ve S. Gürçayır Teke (Edt.), *Türk halk biliminin 100 yılı*. (ss. 147-167). Nobel Akademik Yayıncılık.

Parlar, H. & Kart, S. (2022). COVID-19 döneminde akademisyenlerin akademik motivasyon ve yayın performansının incelenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 12(3), 519-539.

URL

1:

<https://kafkas.edu.tr/kau/TR/sayfa255#:~:text=Kafkas%20%C3%9Cniversitesi%2011%20Temmuz%201992,ve%2040%20%C3%B6%20Fretim%20eleman%C4%B1na%20sahipti>. (Erişim tarihi: 29 Ekim 2023).

Wach, E. & Ward, R. (2013). Learning about qualitative document analysis. <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/20.500.12413/2989/P%20P%20InBrief%2013%20QDA%20FINAL2.pdf?sequence=4> (Erişim Tarihi: 7 Ekim 2023).

Yılmaz, B. (2019a). Türk dili ve edebiyatı anabilim dalı içerisinde yapılan halkbilimi ve halk edebiyatı konulu doktora tezleri üzerine genel bir inceleme. Z. Taştan (edt.), *Türk dili ve edebiyatı alanında hazırlanan doktora tezlerinin dünü-bugünü*. (ss. 312-336). Hiperyayın.

Yılmaz, B. (2019b). Türk halkbilimi ve halkbilimi anabilim dalları içerisinde yapılan doktora tezleri üzerine genel bir inceleme. Z. Taştan (Edt.), *Türk dili ve edebiyatı alanında hazırlanan doktora tezlerinin dünü-bugünü*. (ss. 371-384). Hiperyayın.

İncelenen Tezler

Altay, F. (2021). *Geleneksel Kars köy seyirlik oyunları*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Arsoy, N. (2011). *Türk masallarında ataerkillik, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve kadın*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Aydın, Ö. (2023). *Âşık Üzeyir (Fakîrî) hayatı, sanatı ve şiirleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Balcı, S. (2014). *Yayılm alanlarıyla bir masal ve versiyonlarının motif incelemesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Birdal, A. (2004). *Kuzey Azerbaycan masalları üzerine bir inceleme*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Budak, B. (2020). *İlgar Fehmi'nin Karga Yuvası romanı ve Köroğlu Destanının karşılaştırılması*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Bulut, B. (2014). *Türk halk kültüründe çoban*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Çelik, G. (2023). *Dede Korkut Hikâyelerinde kahramanın yardımcıları*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Çelik, K. (2022). *Kars'taki somut olmayan kültürel miras değerlerinin sürdürülebilirliği için kültür turist tipolojisi ve turistik ürün bağlamında bir değerlendirme*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Çıvgın, M. (2022). *Türk coğrafyasında kız kale/kuleleri hakkında efsaneler*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Çitgez, M. (2010). *19. yüzyıl Kars âşıklarında deyim ve atasözleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi

Daşdemir, S. (2018). *Anadolu sahası türk halk hikâyelerinde şiddet*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Demir, E. (2017). *Kemal Abdulla'nın Eksik El Yazması romanı ve Dede Korkut Hikâyelerinin karşılaştırılması*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Dilmaç, B. (2020). *Mevlit Süleymanlı'nın Göç romanında türk halk inançları*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Dinler, C. (2014). *1980-2002 yılları arası Türkiye folklor politikası*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Durmuş, F. (2018). *Perslerde inanç kültürü ve mitolojik unsurlar*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

İşçi, İ. (2016). *Kars ili ve çevresindeki manevi halk inançlarının dinler tarihi açısından değerlendirilmesi*. [Yüksek Lisans

Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Karadeniz, A. (2006). *Âşık Şeref Taşlıova'nın hayatı, sanatı ve eserleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Karakaya, T. (2019). *Anadolu sahası Türk halk hikâyelerinde korku*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Karakoç, D. (2006). *Muharrem Kasımlı'nın "Ozan-Aşık Sanatı" adlı kitabı üzerine bir çalışma*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Kasap, M. (2023). *Anadolu sahası Türk halk hikâyelerinde hastalık*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Kıyak, F. (2023). *Azerbaycan-Türkiye sahalarında kuş ile ilgili maniler, atasözleri ve deyimler*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Kıldıç, C. (2022). *Âşık Gökmen Dursunoğlu'nun hayatı, sanatı ve şiirleri üzerine bir inceleme*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Kotancı, A. Y. (2018). *Azerbaycan'ın Şeki bölgesi fıkraları (inceleme-metin)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Kotancı, G. (2019). *Azize Caferzade'nin "Vatana Gayıt" adlı romanı üzerine bir araştırma (aktarma-metin-folklor bakımından inceleme)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Küçük Güneş, A. (2022). *Anadolu sahası halk masallarında giyim kuşam ve işlevleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Özbey, Ö. (2015). *Karslı Âşık Murat Çobanoğlu merkezinde âşıklık geleneği ve medya ilişkisi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Polat, N. (2022). *Hakas destanlarında şekil değiştirme motifi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kars: Kafkas Üniversitesi.

Saçaklı, K. (2022). *Anadolu sahası halk hikâyelerinde kapatılma/tutsaklık*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Soysal, P. (2019). *Türkiye ve Azerbaycan sahalarında at ile ilgili karşılaştırmalı atasözleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Tali, A. (2023). *Kars/Sarıkamış halk hekimliği halk baytarlığı ve halk inançları*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Uluman, F. (2019). *Kars âşıklık geleneği içerisinde Arpaçay toy âşıklığı ve Âşık Fevzi Olgun*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Yıldız, A. (2011). *Anadolu efsanelerinin tanımı ve tasnifi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Yıldızlı, M. (2016). *Türkiye'de çok sesli müzikte halk edebiyatı unsurlarının işleniş*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Yildirim, H. E. (2013). *Folklorcu kimliğiyle Mehmet Tevfik Çaylak eserleri üzerine bir araştırma*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Yokuş, M. (2022). *Azerbaycan âşk destanlarında kahramanın serüvenleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.

Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Aksaray İlinin Eğitim Sistemi ve Eğitim Yapıları

Education System and Educational Buildings of Aksaray Province in the Late Ottoman and Early Republic Period

Kübra KILIÇ¹

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat
Tarihi Bölümü, Kayseri, Türkiye

Eyüp POLAT²

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat
Tarihi Bölümü, Kayseri, Türkiye

Bu makale Erciyes Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsünde hazırlanan *Geç
Osmanlı ve Erken Cumhuriyet
Döneminde Aksaray İlinde İnşa Edilmiş
Olan Eğitim Yapıları (1703-1950)* başlıklı
yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Geliş Tarihi/Received:16.01.2024
Kabul Tarihi/Accepted:09.02.2024
Yayın Tarihi/Publication Date:24.04.2024

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Kübra KILIÇ
4031030042@erciyes.edu.tr

Atıf: Kılıç, K. ve Polat, E. (2024). Geç Osmanlı
ve Erken Cumhuriyet Dönemi Aksaray İlinin
Eğitim Sistemi ve Eğitim Yapıları (1703-1950)
Culture and Civilization, 6, 13-20.

Cite this article: Kılıç, K. ve Polat, E. (2024).
Education System and Educational Buildings
of Aksaray Province in the Late Ottoman and
Early Republic Period (1703-1950). *Culture
and Civilization*, 6, 13-20.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

Öz

Aksaray Coğrafi konumundan dolayı süre gelen yüzyıllar boyunca birden çok medeniyete ev sahipliği yaparak birçok kentin kuruluşuna ve gelişimine şahitlik etmiştir. Aksaray Selçuklu şehri olarak bilinen köklü bir geçmişe sahiptir. 1920 yılında vilayet hüviyetini kazanmış ancak 1933 yılında tekrar ilçe olarak döndürülmüştür. Aksaray kenti için geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemleri geçiş dönemlerinde çok sayıda değişiklikler olması açısından oldukça önemlidir. Bu yakın dönemler hakkında bilgi veren çalışmalar yeterli sayıda değildir. Arşiv kaynaklarında yer alan belgelere göre Aksaray'ın yakın dönemlerinde pek çok hadisenin yaşandığı görülmektedir. Bu çalışmada, Aksaray merkezinde 1703-1950 tarihleri arasında inşa edilmiş eğitim yapılarının mimari özellikleri değerlendirilmiş, Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde Aksaray'ın mimarlık ortamında eğitim mimarisi ele alınmıştır. Eğitim yapıları; tarihçeleri, günümüzdeki durumları, plan özellikleri açısından incelenmiştir. Bu çalışmada, Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde eğitim yapılarından Ali Bey Muallimhanesi, Hacı Arab Muallimhanesi, Aksaray İdadi Mektep ve Gazi Mektebi ele alınarak incelenmiştir. Yapıların dış cephe ve iç mekân tasarımları bakımından ayrıntılı bir biçimde tanıtılmıştır. Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde Aksaray'ın kentsel mekân gelişimi ortaya konularak yapıların plan, malzeme, süsleme ve cephe özellikleri bakımından benzer örneklerle karşılaştırması yapılarak toplu bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aksaray, geç Osmanlı, erken cumhuriyet, eğitim yapısı, mimari

Abstract

Due to its geographical location, Aksaray has hosted multiple civilizations over the centuries and witnessed the establishment and development of many cities. Aksaray, known as the Seljuk city, has a deep-rooted history. It gained province status in 1920, but was turned back into a district in 1933. The late Ottoman and early republican periods are very important for the city of Aksaray in terms of many changes during the transition periods. There are not enough studies providing information about these recent periods. According to the documents in the archive sources, it is seen that many events took place in the recent periods of Aksaray. In this study, the architectural features of the educational buildings built between 1703 and 1950 in the center of Aksaray were evaluated, and the educational architecture of Aksaray's architectural environment in the Late Ottoman and Early Republican periods was discussed. Educational structures; They were examined in terms of their history, current situation and plan features. In this study, Ali Bey Muallimhanesi, Hacı Arab Muallimhanesi, Aksaray High School and Gazi School, which were among the educational buildings in the Late Ottoman and Early Republic periods, were examined. The buildings are introduced in detail in terms of their exterior and interior designs. The urban space development of Aksaray in the Late Ottoman and Early Republic periods was revealed and a collective evaluation was made by comparing the buildings with similar examples in terms of plan, material, decoration and facade features.

Keywords: Aksaray, late Ottoman, early republic, educational building, architecture

Giriş

Aksaray, İç Anadolu bölgesinin orta Kızılırmak bölümünün de içine aldığı yerleşim yeri 980-1000 m yükseklikte ve 7997 km² yüzölçümüne sahip şehirdir. Kuzeyde Ankara, batıda Konya güneyde Niğde doğuda Nevşehir doğuda Kırşehir illeri ile çevrelenmektedir (Şahin, 1989, s. 234).

Aksaray, tarih boyunca birçok devlet tarafından işgal etmiş ve araştırmalar sonucunda elde edilen buluntular ışığında tarihi geçmişi eski çağlara uzanmaktadır. Aksaray'ın tarihi, kentin 25 km doğusunda bulunan Âşıklı Hüyük'te yapılan kazı çalışmalarıyla elde edilen bilgiler dâhilinde milattan önce 8000'lerde Neolitik dönemde yerleşik yaşamın izlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır (Akurgal, 2005, s. 44). Aksaray, Akadlar, Asurlular, Frigyalılar, Hititler, Lidyalılar, Kimmenler, Kapadokyalılar, Makedonyalılar, Persler, Romalılar, Bizans devletinin hâkimiyeti altına girerek 1076'da Türklerin bu bölgede hâkimiyet kurana kadar tüm medeniyetler Aksaray'ın olumlu yönden gelişim göstermesini sağlamışlardır (Temel, 2008, s. 9). Aksaray antik devirlerde Anadolu'yu oluşturan antik yol ağlarının birleştiği düğüm noktasını oluşturmaktadır (Gülçur, 1994, s. 193). Aksaray ve çevresinde hâkimiyet kuran medeniyetler antik devirlerden bu yana farklı isimlerle tanınmıştır. Kent, Asurlular döneminde Buruyattum, milattan önce 3000'li yıllarda Neneşsa, (Akurgal, 2005, s. 57) antik devirlerde Hititler döneminde Garsaura adı ile tanınmaktadır (Fahri, 2010, s. 10). Şehir Kapadokya Kralı Archelaos tarafından milattan önce 17 yılında kurulduğunda Archelaos adıyla anılmaya başlamıştır (Şahin, 1989). İbn Battuta ise seyahatnamesinde şehrin ismi "Aksarâ" olarak geçmektedir. Anadolu Selçuklu döneminde 1173 yılında II. İzzeddin Kılıçarslan burayı fethetmiş ve burada bir saray yaptırmıştır. Saray uzaktan bakıldığında beyaz görüldüğü için şehre Aksaray ismi verilmiştir (Çelebi, 1314, s. 192).

Türkler 1071'de Anadolu'ya girmesiyle Danişmend Gazi Kapadokya bölgesini ele geçirerek Aksaray bir Danişmendli şehri olmuştur (Yörük, 2019, s. 292) Aksaray şehri Selçuklular tarafından 1142 yılında ele geçirilmiş ve II. Kılıçarslan döneminde (1156-1192) ikinci payitahtlığa geçirilmiştir. Aksaray II. Kılıçarslan için öneme sahiptir. Şehre saray, camii, hamam ve imaretler yaptırarak âlimler, gaziler, seyitler, tüccarlar getirip yerleştirilmiş ve şehir yeniden kurulmuştur. Bu sayede ticaretin artmasıyla oldukça önem kazandığı Anadolu Selçuklular döneminde yaşamıştır. Şehre gayrimüslimlerin ve asil olmayanların giriş yapabilmesine izin verilmemesinden dolayı şehir Darü'l-Cihad ve Darü'z-Zafer isimleriyle anılmıştır. II. Kılıçarslan döneminde bu siyasi gelişmelerle birlikte ticaret gelişmiştir. Böylelikle ticari yol güzergâhlarında kervansaraylar inşa ettirilmiş olup sultanlara ait ilk kervansaray olarak Kılıç Arslan kervansarayı inşa edilmiştir (Fırat, 2020, s. 3).

1243 yılında Anadolu Selçuklu devleti Köseadağ Savaşı ile İlhanlı ordusuna yenilince Anadolu'da Selçuklu egemenliği bozularak Anadolu, İlhanlılar tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Moğollar Anadolu'ya sivil ve askeri idare sistemlerini kurarak sivil idarenin merkezini Aksaray olarak belirlemişlerdir (Yörük, 2019, s. 45-47). İlhanlı egemenliğinde sınır boylarında bulunan beyler bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Emir Eretna, Anadolu'da Moğol İlhanlı egemenliğine girmiştir. 1256 Torosların iç kısmında kurulan Karamanoğulları Beyliğinin egemenliğine girmiş ve en çok bu Beyliğin egemenliğini altında yaşamıştır (Erdal, 2014, s. 12).

Anadolu'da Türk Beyliklerini hâkimiyeti altında toplaşan I. Bayezid Balkanlarla uğraşırken Karamanoğlu, 1397 yılında Ankara'ya saldırarak Anadolu Beylerbeyi Timurtaş Paşa'yı esir almıştır. Bunun üzerine I. Bayezid Karamanoğulları Beyliğini ortadan kaldırmak için Konya üzerine gider ve Akçay ovasındaki mücadeleyi Alâeddin kaybederek muhabere sonucunda Karaman, Konya, Aksaray, Niğde, Karahisar-I Develi ve Akşehir Osmanlı egemenliğine girer. 1402 yılında Ankara Savaşı sonucunda mağlup olan I. Bayezid öncesinde sahip olduğu toprakları iade eder. 1464 yılında Karamanoğlu İbrahim Bey'in ölümü üzerine oğulları arasında taht kavgaları çıkmıştır. 1471'de Karamanoğulları egemenliğine Fatih Sultan Mehmet son vererek Aksaray'ı ele geçirmiştir. Osmanlı imparatorluğunun egemenliğine giren şehirde yaşan halkını İstanbul'a göç etmeye zorlanır. Bunun sonucunda şehir boşalınca bakımsız bir hale gelerek eski ihtişamı kaybetmiştir (Yörük, 2019, s. 45-47).

Geç Osmanlı Dönemi Aksaray'da Eğitim

İslamiyet'te Kur'an ilk ayetinin "oku" emri ile burada okunanın önemi üzerinde durulmuştur. Müslümanlar öğrenmek ve öğretmeyi teşvik etmek için bütün imkânları seferber ederek eğitim seviyesi olarak mektep, darülhuffaz, darülkurra, medrese ve darülhadis klasik eğitim kurumlarını kurmuşlardır. İslamiyet'in ilk yıllarında eğitim ve öğretim faaliyetleri mescitler ve camilerde verilmekteydi. Fakat bu yapıların ihtiyaçları tam anlamıyla karşılayamamasından kaynaklı eğitim

kurumlarının fonksiyonlarına göre ayrılmasına sebep olmuştur (Temel, 2020, s. 17).

Arapça'da "yazmak" anlamına gelen كُتِبَ (ketb) "yazı öğretilen yer" mektep veya küttâb kökünden gelmektedir. Peygamberler döneminden beri okuma yazma öğretilen eğitim mekânlarına küttâb denilmiştir. İlk dönemlerde çocuklara okuma yazma ve Kur'an eğitimi mahalle mescitlerinde verilirdi (Bozkurt, MEKTEP, 1989, s. 5). Küttâplarda yazı hocaları "mükettib" ve Kur'an hocaları "muallim" olarak ayrı ayrı hocalar ders eğitimi verirdi (Temel, 2020, s. 17). Peygamberler döneminden bu yana "küttâb" adı ile anılan eğitim kurumları Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar dönemine kadar Sıbyan Mektebi adını kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde çocukların eğitim gördükleri sıbyan mektepleri muallimhane, mahalle mektebi, mekteb-i ibtidâiye dârü't-talim- dârü'l-ilim veya taş mektep, isimlerini alırken mekteplerin eğitimcilerine "muallim" eğitimci yardımcılara ise "Halife" ismi verilmiştir (Baltacı, 1989, s. 6).

Aksaray'da bulunan eğitim yapıları medreseler varlığını Selçuklulara dayandırılmaktadır. Selçuklu dönemi ve Osmanlı Klasik dönemdeki medreselerin verdiği eğitimin kalitesi Aksaray'ın geç döneminde de verilen eğitim seviyesi hakkında bilgi vermektedir (Tektaş, 2018, s. 43). Mektepler genellikle Müslüman ailelerin çocuklarının temel İslami eğitim almaları için mescitlerin yakınlarında kurulmuş yerlerdir (Küçükdağ, 1998, s. 60). Mahallede oturan beş, altı yaşına gelmiş çocuklara başta elif-ba ile eğitime başlayarak çocukların yeteneklerine göre ileriki zamanlarda Kur'an sureleri ezberletilip, temel dini eğitim ve kişilik gelişimi ile ilgili ahlak bilgisi dersleri verilmektedir. Çocuklara verilen eğitimlerle birlikte onların Kur'an okumaları, namaz kılmaları, namazda okunacak ayet ve duaları öğrenmeleri için eğitim verilirdi (Temel, 2020, s. 17-18).

Medreseler eğitim odaklı ilk kurumlar olması açısından büyük önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nde eğitim sisteminin temelini medreseler oluştururken ileriki dönemlerde meydana gelen bozulmalarla medreselerin yerini sıbyan mektepleri almıştır (Fırat, 2020, s. 76). Sıbyan mektepleri dini ve ahlaki eğitim veren kurumlar her köy ve mahallede hizmet vermektedir (Karataşer, 2017, s. 424). Mektep bulunmayan köylerde ise çocuklar mahalle mescidinin içinde veya muallim-i sıbyan veya muallim adlı eğitimcinin evinde eğitim görürdü. Muallimler medreselerde eğitim almış, cami ve mescitlere imamlık yapan kişiler arasından seçilerek çalıştırılırdı. Hocaların öğrencilere bakamayacak derecede yaşlı veya engeli olan, günlük hayatta görevi esnasında suç işleyen hocalar görevden alınırdı (Baltacı, 1989, s. 7).

Çocuklar mektebe gitme zorunluluğu olmadığı için dört yaşlarında sıbyan mekteplerine başlatılırdı. II. Mahmut 1808-1839 yıllarında yayınlamış olduğu fermanla ailelerin beş-altı yaşlarındaki çocukların mektep yerine çıraklığa verilmelerini cahillik olarak tanımlamış ve bunun dinde büyük vebale yol açtığını belirten fermanı ile ilköğretim zorunlu hale getirmiştir. Tanzimat'tan sonra aile bireyleri çocuklarını altı yaşını doldurduğu takdirde mektebe verilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Mektebe verilmediği takdirde cezalandırıldığı ve bu çocukları tespit edilmesi için memurlar görevlendirilmiştir. 1846 yılında çıkarılan yönerge ile sıbyan mektebinde eğitim süresi dört yıla çıkarılarak kız çocukları altı yaşında erkek çocukları ise yedi yaşında okula başlayıp on bir yaşına kadar eğitim sürdürülmesi karar alınmıştır (Temel, 2020, s. 17-19).

Kültürel anlamda ağır basan bu sistemde vakıflarla yürütülen, ücretsiz eğitim verilen, öğrencisinin burs almasını sağlayan okullar Selçuklu Devleti döneminden Geç Osmanlı Devleti dönemine kadar geçen süreçte eğitim sistemi düzeltilerek eğitim ve öğretime fırsat eşitliği sağlanmıştır (Köymen, 1986, s. 618-619). Osmanlı devletinin kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadar memleketin eğitimine ve adaletine etkide bulunan medreseler sivil ve askeri idareciler devletin ihtiyacı halinde yetiştirilmiştir. Klasik dönem Osmanlı devletinin eğitim sisteminin en önemli parçası olan eğitim yapılarından medreseler zamanla önemini ve işlevini kaybetmeye ve gerilemeye başlayınca bununla birlikte sıbyan mektepleri de zamanla islah sürecine gidilmiştir (Bay, 2013, s. 72).

Eğitim alanında II. Mahmut'un ilk reform hareketi ile Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Tibbiyeyi açmasıyla gerçekleşmiştir. Bu mektepler ileri dönemlerde eğitim, siyaset ve toplumsal dönüşüm alanlarında rol alacak olan kadroları eğitmeyi amaçlamıştır (Karataşer, 2017, s. 424). İleri dönemlerde eğitimle ilgili ilerleme olmamıştır. 1876-1909 yılları arasında ülkeyi yöneten II. Abdülhamid döneminde çok alanda yaptığı değişiklikler gibi eğitimin yayılması için eğitim alanında tedbirler alınarak 1876 yılında Kanun-i Esasi ile gündeme gelmiştir (Fırat, 2020, s. 76). Maarif nezaretinde her öğretim dereceleri için genel müdürlük ve müfettişlikler açılmış ve her vilayet merkezine maarif müdürlüğü ve meclis kurulmuştur. Kaza ve sancaklara Maarif Meclis şubeleri açılmış ve vilayetlerde müfettişlik kadroları sayısı arttırılmıştır. Maarif nezaretinde Rüştîye ve İdadi müdürlükleri açılarak bu sayede taşrada ilköğretim müesseseleri ve öğretmen

okulları bu dönemde görülmüştür (Baytal, 2000, s. 29).

Geç Osmanlı Döneminde Aksaray'da Günümüze Ulaşamayan Eğitim Yapıları

Ali Bey Muallimhanesi

Ali Bey Muallimhanesi, Bölice Mahallesi'nde Ali Bey tarafından 18. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Muallimhane ile ilgili hurufat defteri kayıtlarında 01 Şevval 1121 (04 Aralık 1709) tarihli belge mevcuttur. Belgedeki kayıtlara göre Ali Bey'in inşa ettiği muallimhanenin muallimlik kadrosu boş kaldığı için Bekir'e muallimlik görevine getirildiğinden bahsedilmektedir (Temel, 2008, s. 19). Bu yapılar günümüze ulaşamadığı için plan, malzeme ve süsleme açısından elimizde mevcut bilgi bulunmamaktadır. Mektebi bulunmayan köylerde çocuklar mahalle mescidinin içinde, muallim-i sıbyan ve muallim adlı eğiticinin evinde eğitim görürdü (Baltacı, 1989).

Hacı Arab Muallimhanesi

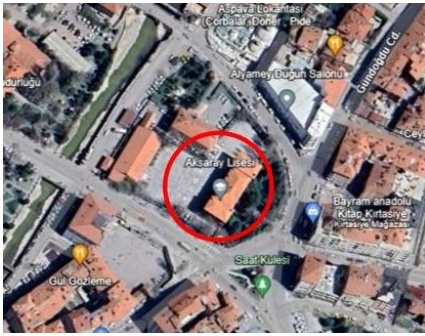
Hacı Arab Muallimhanesi Hacı Arab Mahallesi'nde Hacı Arab tarafından 18. yüzyıl ortalarında inşa edilmiştir. Mektep ile ilgili hurufat defteri kayıtlarında, Zilkade 1168 (Ağustos-Eylül 1755) tarihli belge mevcuttur. Hacı Arab Muallimhane'sinin muallimi Mahmut'un vefat etmesinden dolayı yerine İsmail geçmiştir. Kayıtlardaki bilgilere göre 1173 Şevval'de (1760 Mayıs/Haziran) muallim olan İsmail'in çocuğu olmadığından dolayı vefat etmesiyle yerine İbrahim geçmiş ve görevini yerine getirme hakkı olmamasından dolayı görevine son verilip yerine Halil geçmiştir. Şaban 1236'da (1821 Mayıs/Haziran) muallim olan Halil'in oğlu Mehmet'in vefat etmesiyle yerine oğulları Abdullah ve Halil geçmiştir (Temel, 2008, s. 24-26).

Erken Cumhuriyet Dönemi Aksaray'da Eğitim

Cumhuriyet döneminden önce eğitim Ahi mektepleri, sıbyan mektepleri, tekke ve zaviyeler, medreselerde verilirdi. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türk Ocakları, Kızılay, Yeşilay, Halkevleri, Millet Mektebi ve Halk odası olarak eğitim veren kültür merkezleri kurulmuştur (Tektaş, 2018, s. 50). Aksaray'da Erken Cumhuriyet Döneminde iki tür temel eğitim veren okul vardır. Bunlardan ilki dini eğitim veren mahalle mektepleridir. Diğer ise modern eğitim veren Numune Mektebi ve İnas Kız mektebidir. Maarif hareketleri üzerine ileri zamanlarda mahalle mektepleri kaldırılarak yerine Aksaray'da İptidai mekteplere ek olarak İdadi mektepler açılmıştır. Numune Mektebi, İnas Mektepleri, Daru'l Huffaz, Reşadiye Mektepleri ve beş Mahalle Mektebi kurulmuştur (Perek, 1998, s. 10). Erken Cumhuriyet döneminde I. Ulusal Mimarlık Akımının özelliklerini yansıtan plan ve cephe süsleme unsurlarını barındıran Gazi Mektepleri inşa edilmiştir. Aksaray İdadi Mektebin I. Ulusal Mimarlık Akımının temel özelliklerinden simetrik plan anlayışı yapıda belirgin bir biçimde görülmektedir. Bu dönemde dikdörtgen plan tipolojisine sahip 1923 yılında inşa edilen Aksaray İdadi Mektep ile 1926 yılında Konya Gazi İlkokulu simetrik plan anlayışında inşa edilmiştir (Özer, 2017, s. 48-49). Aksaray'da Erken Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş olan eğitim yapılarının cephesinde I. Ulusal Mimarlık Akımının cephe özellikleri görülmekte olup her katta farklı basık ve sivri kemerli pencere düzenlemesi, kat ayrımı işlevi sağlayan kaval silmeler, pencere sövelerinde süsleme unsurları görülmektedir.

Aksaray valisi Abdullah Sabri KARTER döneminde 1921 yılında Aksaray'da Cumhuriyetin ilanı ile idadi mekteplerin inşası bitmiştir. Cumhuriyet Mektebi olarak bilinen Aksaray İdadi Mektebi Türkiye'de kurulmuş olan yetmiş iki adet idadi okullardan biri olarak kayda geçmiştir (Tektaş, 2018, s. 50). 22 Mart 1926 yılında yayımlanan 789 numaralı kanun ile Talim Terbiye Dairesi kurularak terbiye ve tedris işleri talimatnamelerinin yapılması, kanun hazırlanması ve mektep kitaplarının yazdırılma yetkisi bu heyete verilerek bu kanunla ülkede Maarif Emirlikleri adıyla on üç mıntıkaya ayrılmıştır. Her il, ilçede Maarif Meclisleri ve Maarif Encümenlikleri kurularak Aksaray Konya Maarif Eminliği'ne bağlanmıştır (Bay, 2013, s. 72). Aksaray'da 1883 yılında II. Abdülhamit döneminde ilk rüştiye yaptırılırken, 1931 yılında eğitim ve öğretim idadi düzeyde yükselmiştir. Aksaray'da 1931 yılında bir orta mektep ve 9 adet ilkokul olduğu belirtilirken, Aksaray valileri, Arif Hikmet ONAT ve Yusuf Ziya GÜNER ve halkın verdiği destek ile kırk adet ilkokul hizmete sunulmuştur (Tektaş, 2018, s. 50).

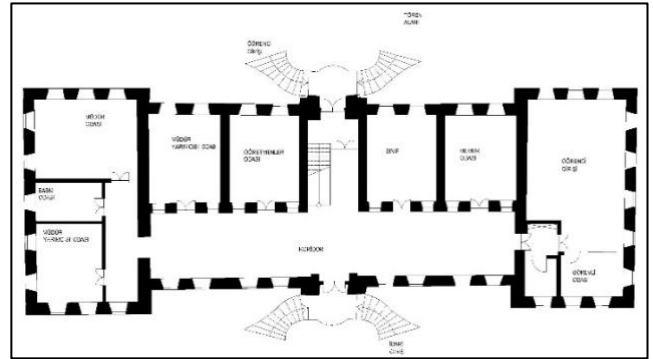
Erken Cumhuriyet Dönemi Aksaray'da Eğitim Yapıları Aksaray İdadi Mektep

ŞEKİL 1.
Aksaray Lisesi Harita Görünümü

Aksaray'ın merkezinde sofular mahallesi 1050 nolu sokak ile 1060 nolu sokağın kesiştiği noktada yer almaktadır (Şekil 1). Günümüzde lise olarak hizmet veren bina kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan bodrum kat üzerinde iki kat olarak yükselen kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Yapı ihata duvarı ile çevrelenmiş bir bahçe içerisinde yer almaktadır (Şekil 2). Yapı günümüze gelen güney cephede yer alan kitabeğe göre Aksaray Valisi Abdullah Sabri Karter tarafından H.1342/M.1923 yılında yaptırılmıştır. Aksaray idadi mektebinin cephelerinde farklı büyüklükte, ma'kılı ve celi sülüs hat sanatı ile kabartma tekniğiyle yapılmış kitabeler yer almaktadır. Yapının cepheleri süsleme ve bezeme açısından yoğundur. Cephe düzenlemesine Klasik Türk unsuru I. Ulusal Mimarlık Akım'ın özellikleri kullanılmıştır. I. Ulusal Mimarlık Akımının cephe özellikleri her katta farklı pencere düzenlenmesi, kat ayrımı işlevi sağlayan kaval silmeler, pencere söveleri ve kenar süslemeleri üslup farklılıkları açısından yapının en belirgin özelliklerindedir. Yapı herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüze gelebilmiştir.

Yapının kuzey ve güney cephe düzenlemesi birbirine benzer olarak tasarlanmıştır. Bodrum kat pencereleri basık kemerli ve üst kat pencerelere göre küçük yapılmıştır. Birinci katta beş adet Barok tarzda girintili çıkıntılı taşların istiflenerek vurguladığı sivri kemerli pencereler yer almaktadır. İkinci katta beş adet düz pencerelerin üzerinde düğüm motifi oluşturularak merkezine sivri kemerli bir pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Güney ve kuzey cephelere ortadaki pencere üzerinde ma'kili hatla Arapça olarak (La ilahe illallah Muhammed Resul Allah) metni kabartma tekniğinde tek satır halinde kitabeler yer almaktadır. Pencerelerin kemerleri girintili çıkıntılı taşlar ile istiflenerek vurgulanmıştır.

ŞEKİL 2.
Aksaray Lisesi Planı

Yapının doğu ve batı cephe düzenlemesi birbirinin tekrarı olup cephelerin kuzey ve güney kanatları dışa taşıntı yapmıştır. Kuzey ve güney cephede bodrum kat pencereleri basık kemerli ve üst kat pencerelere göre küçük tasarlanmıştır. Birinci katta on dört adet Barok tarzda girintili çıkıntılı taşların istiflenerek vurguladığı sivri kemerli pencereler yer almaktadır. İkinci katta ise on dört adet düz pencere yer almaktadır. Cepheyi iri kaval silmeler birbirinden ayırmaktadır. Doğu ve batı cephelerde taşıntı yapan kanatların ikinci katta ortadaki pencereler üzerine Ma'kili hatla Arapça olarak (La ilahe illallah Muhammed Resul Allah) metni kabartma tekniğinde tek satır halinde kitabeler yer almaktadır (Şekil 3).

ŞEKİL 3.
Aksaray Lisesi Batı Cephe Görünümü

Yapının batı cephesinde güney ve kuzey yönünde dışa taşıntı yapan cephelerde üçer adet pencerelerin üzerinde düğüm motifi oluşturulmuş ve düğüm motiflerinin merkezinde sivri kemerli bir pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Birinci katta yapının cephesini hareketlendirmek için bir balkon yapılmıştır. Balkona açılan pencere açıklığı üzerinde düğüm motifinin çevrelediği Barok tarzda sivri kemerli üç adet pencere açıklığı bulunur. Pencereler girintili çıkıntılı taşların istiflenmesi ve sivri kemerlerle vurgulanmıştır. Cephenin merkezinde ve balkonun hemen altında dışa taşkın bir adet taç kapı yer almaktadır. Taç kapıya kuzey ve güney yönde yerleştirilmiş merdiven basamaklarla çıkılmaktadır. Taç

kapının kuzey ve güneyinde dışa taşırılmış yüzeyi yivli sütunlar yerleştirilmiştir. Sütunun üzerinde akantüs motifli sütun başlığı yer almaktadır. Başlığın alt ve üst kısmında iki adet penç ve bir adet lotus motifi göze çarpmaktadır. Taç kapının çıkıntı yapan kısmında iki yönde de yüzeyi yivli sütunlar yer almaktadır. Bu sütun başlıkları yaprak ve ay yıldız motifi ile bezenmiştir. Taç kapıda hafif taşıntı yapmış sivri kemerin sınırlandırdığı dokuz sıra mukarnas kavsarası bulunmaktadır. Mukarnas kavrasanın üst kısmında Osmanlı Türkçesi ile celî sülüs hat sanatı ile oyma tekniğinde دیدم تاریخ جوهر دار صبری - حقہ منتله یا لدی اقسرای شهرنده اعدادی متانتله (Dedim tarih-i cevherdâr Sabri Hakk'a minnetle yapıldı Aksaray şehrinde idâdî metanetle (H.1342/M.1925)) tek satır halinde yazılı kitabesi bulunmaktadır. Kitabenin iki yanında çiçek kabarılar yer almaktadır. Mukarnas kavrasanın üzerine oturduğu kuzey ve güzey yönde iki adet yüzeyi yivli sütunlar bulunmaktadır. Sütunların üzerinde akantüs motifli sütun başlığı yer almaktadır. Mukarnas kavrasanın altında yapıya girişin sağlandığı kapı açıklığı bulunur. Taç kapının alt kısmında bodrum kata girişin sağlandığı, bezeme unsuru bulundurmeyen sade basık kemerli bir kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır.

Doğu ve batı cephelerden merdivenle yapının koridoruna geçiş sağlanmaktadır. Koridorda bodrum kat ve üst kata çıkılan merdivenler yer alır. Yapıda kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan koridorunun kuzeyinde ve güneyinde toplamda dört adet taş malzemedan yapılmış sivri kemerli kapı açıklığına sahip sınıflar bulunur. Zemin kat koridorundaki merdivenden birinci kata çıkış sağlanmaktadır. Birinci katta zemin kata benzer olarak dış sofalı olarak tasarlanmıştır. Merdivenlerin kuzey ve güneyinde taş malzemedan yapılmış düz lentolu dörder adet sınıf yer almaktadır. Yapının doğu duvarı üzerinde ise balkona açılan büyük dekoratif amaçlı tasarlanmış olan pencere ve bu pencerelerin iki yanında basık kemerli dörder pencere yer almaktadır.

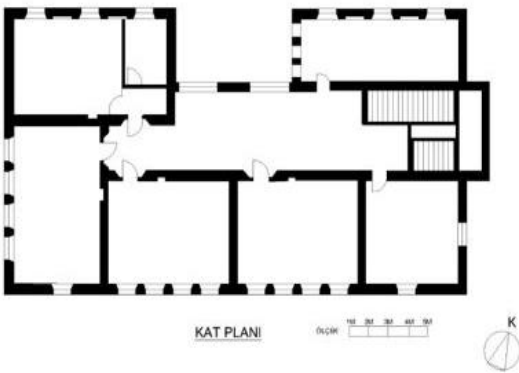
Aksaray 1930 Gazi Mektebi

Aksaray'ın merkezinde Şeyh Hamit Mahallesinde yer almaktadır. Günümüzde depremten dolayı aldığı hasarlar nedeniyle hizmet verememektedir (Şekil 4).

Yapı kuzeybatı-güneydoğu yönünde dikdörtgen bir plana sahip iki katlı olarak inşa edilmiştir. Zemin kat koridorunun etrafında güney-batı, güney-doğu, kuzey-batıya doğru yerleştirilmiş dört adet öğrenci sınıfı yer almaktadır (Şekil 5).

Yapının cepheleri sade ve yalın olarak tasarlanmıştır. Ancak kuzey batı cephenin merkezinde dikdörtgen formda cepheyi ortlayan eyvanvari bir açıklık bulunmaktadır. Bu eyvanvari açıklığın doğu ve batı yönünde bulunan dört adet pencere açıklığı yan cephelerdeki pencerelere göre küçük yapılmıştır. Açıklığın iki köşesinde yer alan taş plakalarla cephede hareketlendirilmiştir. Yapının eski

görsellerinden anlaşıldığına göre kuzey batı cephede yer alan pencerelerin oldukça geniş olarak tasarlanmıştır. Günümüzde bu pencereler orijinalliğini koruyamamış ve altı adet dikdörtgen formda pencerelere dönüştürülmüştür. Cephenin kuzey batı yönünde üst katta üç adet alt katında ise beş adet pencereler eklenerek cepheler birbirini sistematik olarak tekrarlamıştır. Kuzeydoğu ve kuzeybatı yönünde beşer adet dikdörtgen formda pencere açıklıkları bulunmaktadır (Şekil 6).

ŞEKİL 5.
Aksaray Gazi İlkokulu Planı

ŞEKİL 6.
Aksaray Gazi İlkokulu Kuzey-Batı Cephe Görünümü

Yapının kuzey cephesine günümüzde sonradan inşa edildiği anlaşılan ek bina bulunmaktadır. Yapının güney-doğu cephesinde kuzeye kaydırılmış bir giriş kapısı açılmıştır. Yapıya girişin sağlandığı kapı ile girişten sonraki koridorun birleştiği alanda yer alan ve birinci kata ulaşılan merdiven bulunmaktadır. Yapının ana giriş kapısı karşısında bahçeye açılan küçük bir koridor ve bu koridorun üzerinde yan yana tuvaletler yer almaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Aksaray antik devirlerden itibaren günümüze kadar geçen süreçte birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Aksaray şehrinin bilinen en eski yerleşim yeri Şamlı, Seyit Hamit ve Dere mahalleleridir. Çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan şehir bir kale kenti olarak kurulurken zaman içerisinde şehrin büyümesiyle merkezden etrafa doğru yerleşimin yayıldığı görülmektedir. Ancak Anadolu Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı Devleti dönemlerinde kentte döneminin özelliklerini yansıtan tekkeler, zaviyeler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, mescitler, darülhuffuzlar, darülkurrarlar ve medreseler gibi birçok mimari yapılar inşa edilmiştir. Söz konusu bu mimari yapılar işlevlerini yitirmeden günümüze kadar ulaşmıştır. İnşa edilen bu mimari yapılar Türk devlet geleneğinde yer alan vakıf sistemi sayesinde işlevlerini yitirmeden günümüze kadar ulaşmasında en büyük etkiye sahiptir.

18. ve 19. yüzyıllarda konargöçerlerin Aksaray ve çevresinde yerleşik hayata geçmesiyle birlikte nüfus artışından dolayı bölgedeki mektep sayılarında artış yaşandığı bilinmektedir. Geç Osmanlı Döneminde Aksaray kentinde eğitime oldukça büyük önem verilerek şehirde mektep ve zaviyeler inşa edilmiştir. Mekteplerden Ali Bey Muallimhanesi ve Hacı Arap Muallimhanesinin diğer mekteplere nazaran varlıklarını daha uzun sürdürmeleri açısından oldukça önemli bir yere sahiptirler. Bu eğitim yapılarında eğitim görevini üstlenen kişilerin cami veya mescitlerin imamları ve mekteplerde fazla ücret alan donanımlı kişiler arasından seçilerek eğitim kurumunda görev getirildikleri bilinmektedir. Vakıflarla varlıklarını sürdüren söz konusu bu eğitim kurumlarında görev alan kişilerin görevi babadan oğula geçecek şekilde düzenlendiği için eğitim veren bu kişilerin göreve başladığı andan itibaren ömrünün sonuna kadar bu görevi sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Yukarda bahsi geçen eğitim sisteminin çalışma konumuzu oluşturan Geç Osmanlı Ve Erken Cumhuriyet Dönemi Aksaray İlinin Eğitim Sistemi Ve Eğitim Yapıları için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Bu eğitim sistemi içerisinde Aksaray'da Erken Cumhuriyet döneminde her şehirde I. Ulusal Mimarlık Akımının özelliklerini yansıtan plan ve cephe süsleme unsurlarını barındıran gazi mektepleri bulunmaktadır. Aksaray idadi mektebinin I. Ulusal Mimarlık Akım'ının temel özelliklerinden biri olan simetrik plan anlayışını bu yapıda belirgin bir biçimde görülmektedir. Bu dönemde dikdörtgen plan tipolojisine sahip 1923 yılında inşa edilen Aksaray İdadi Mektep ile 1926 yılında Konya Gazi İlkokulu benzer plan tipolojisinde inşa edilmiştir. Yapının cephesinde I. Ulusal Mimarlık akımının cephe özellikleri görülmekte olup her katta farklı basık ve sivri kemerli pencere düzenlemesi, kat ayrımı işlevi sağlayan kaval silmeler ve pencere sövelerinde süsleme unsurları bulundurmaktadır. Gazi Paşa Mektebi ise dikdörtgen plan şemasında inşa edilmiştir. Aksaray'daki Erken Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş olan yapılarda I. Ulusal Mimarlık Akımının genel özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde araştırma konusu içerisinde yer alan yapıların belirli bir döneme ait izler taşınması gerek mimari gerek süsleme ve gerekse plan açısından dönem özelliği göstermesi araştırma konusunun önemini ortaya koymuştur.

Bu kapsamda 1703-1950 yılları arasındaki Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde Aksaray'da inşa edilmiş olan eğitim sistemi ve inşa edilmiş eğitim yapılarının kentsel mekân gelişimi içerisindeki yeri ve önemi ortaya konularak eğitim yapılarının mimari özellikleri ve dönemini yansıtan mimarlık akımlarını yansıtabildiği anlaşılmıştır. Söz konusu yapılardan Geç Osmanlı dönemi kurulmuş olan sadece sıbyan mektepleri günümüze ulaşamadığı görülmektedir. Ancak Aksaray ilinde bulunan Erken Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş olan Aksaray idadi mektep ve gazi mektepleri söz konusu bu dönemin tüm mimari özelliklerini göstermesi bakımından Türk sanat tarihi içerisinde önemli bir konuma sahiptirler. Bu yapıların korunarak gelecek kuşaklara aktırılması inşa edildikleri dönemdeki mimari hafızanın canlı tutulması büyük önem arz etmektedir.

Yazar Katkıları: Fikir- K.K ve E.P.; Tasarım- K.K ve E.P.; Denetleme- K.K ve E.P.; Kaynaklar- K.K ve E.P.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi K.K ve E.P.; Analiz ve/ veya Yorum- K.K ve E.P.; Literatür Taraması- K.K ve E.P.; Yazıyı Yazan- K.K ve E.P.; Eleştirel İnceleme- K.K ve E.P.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept - K.K ve E.P.; Design- K.K ve E.P.; Supervision- K.K ve E.P.; Resources- K.K ve E.P.; Data Collection and/or Processing- K.K ve E.P.; Analysis and/or Interpretation- K.K ve E.P.; Literature Search- K.K ve E.P.; Writing Manuscript- K.K ve E.P.; Critical Review- K.K ve E.P.; Other- K.K ve E.P.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akurgal, E. (2005). *Anadolu kültür tarihi*. Tübitak Yayınları.
- Baltacı, C. (1989). *Mektep. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Bay, M. (2013). *Salnamelerde Aksaray*. Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Baytal, Y. (2000). Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi eğitim politikaları. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, 22-32.
- Bozkurt, N. (1989). Darülkurra. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (ss. 543-545).
- Çelebi, E. (1314). *Seyahatname III*. Ahmed Cevdet (Çev.).
- Erdal, Z. (2014). *Aksaray'da Türk devri mimarisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye maarif tarihi*. Esere Kültür Yayınları.
- Fahri, A. (2010). *Aksaray İli merkez kültür envanter*. T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı.
- Fırat, M. G. (2020). *Aksaray'ın sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı (1908-1933)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Gülçur, S. (1994). "Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1993 Yüzey Araştırması". XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı. T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı.
- Karataşer, B. (2017). Sultan II. Abdülhamid Dönemi eğitim politikası hakkında bir değerlendirme. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 57, 423-434.
- Köymen, M. A. (1986). "Türkiye Selçukluları Devleti'nin ekonomik politikası. *Belleten L (198)*, 613-620.
- Küçükdağ, Y. (1998). *Lale Devrinde Konya* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi .
- Perek, F. Z. (1998). *Büyük devrim çağında Aksaray 1910-1930*. Boyut Grafik Ve Merkez Matbaacılık.
- Şahin, İ. (1989). *Aksaray. TDV İslâm Ansiklopedisi*.
- Tektaş, E. (2018, OCAK). *Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet Dönemlerinde Aksaray*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Temel, E. (2008). *Hurufât Defterleri'ne Göre Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII.-XIX. yüzyıllar arası)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Temel, E. (2020). *Aksaray kenti klasik eğitim kurumları (XVIII.-XIX. yüzyılları arası)*. Aksaray Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Yörük, D. (2019). *XVI. yüzyılda Aksaray sancağı*. Akçağ Yayım.

Goethe'nin Doğu-Batı Dîvanı'nın Klasik Şiirdeki Aşk, Maşuk ve Âşık Kavramları Etrafında İncelenmesi

Examination of Goethe's East-West Divan around the Concepts of Love, Loved and Lover in Classical Poetry

Aslinur KELEŞ

Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzurum,
Türkiye

Öz

Bu çalışma Alman şair Goethe'nin Doğu-Batı Dîvanı'nda klasik şiirin tip ve kavram haritasında bulunan aşk, maşuk ve âşık terimlerinin incelenmesini konu alan bir araştırmadır. Bu araştırmada Goethe'nin Doğu-Batı Dîvanı'ndan hareketle klasik şiirin hangi noktalarından etkilendiğini görmek mümkündür. Onun Doğu'ya karşı olan ilgisi sanatının şekillenmesinde etkili rol oynamıştır. Doğu ve Batı'yı edebî sahada birleştirici fikirlere sahip olduğu söylenebilir. Bu sayede klasik şiirin etki ettiği coğrafi sınırlar da ortaya çıkmaktadır. Klasik şiirin temelini oluşturan aşk, maşuk ve âşık faktörleri Goethe'nin Doğu-Batı Dîvanı'nda biçim ve kafiye özelliklerini taşımasa da şiirlerinin iç anlamında aynı duyguyu ifade ettiği görülür. Goethe'deki arayış ve sorgulama hâli onun sanatına da tesir etmiştir. Nitekim düşünce ve sanatın gücü onun kendi sınırlarını aşmasına vesile olmuştur. Böylelikle farklı coğrafyalarla etkileşim içinde olabilmıştır. Sonuç olarak bu çalışma Doğu ve Batı'nın edebî alandaki ortak paydalarını ortaya koymaya amaçlayan ve bu paydaları örnekler üzerinden açıklayan bir incelemedir.

Anahtar Kelimeler: Goethe, klasik şiir, Doğu- Batı

ABSTRACT

This study is a research on the examination of the terms love, loved and lover in the type and concept map of classical poetry in the East-West Divan of the German poet Goethe. In this research, it is possible to see which points of classical poetry Goethe was influenced by based on the East-West Divan. His interest in the East played an influential role in shaping his art. It can be said that he had ideas that united the East and the West in the literary field. In this way, the geographical boundaries influenced by classical poetry are also revealed. Although the factors of love, loved and lover, which form the basis of classical poetry, do not have the characteristics of form and rhyme in Goethe's East-West Divan, it is seen that they express the same emotion in the inner meaning of his poems. Goethe's state of search and questioning also influenced his art. As a matter of fact, the power of thought and art has been instrumental in him going beyond his own limits. Thus, it was able to interact with different geographies. As a result, this study is an examination that aims to reveal the common denominators of the East and the West in the literary field and explains these denominators through examples.

Keywords: Goethe, classical poetry, East-West

Geliş Tarihi/Received:07.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted:13.04.2024
Yayın Tarihi/Publication Date:24.04.2024

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Aslinur KELEŞ
aslinurkeles18@ogr.atauni.edu.tr

Atıf: Keleş, A (2024). Goethe'nin Doğu-
Batı Dîvanı'nın Klasik Şiirdeki Aşk, Maşuk
ve Âşık Kavramları Etrafında İncelenmesi.
Culture and Civilization, 6, 21-31.

Cite this article: Keleş, A (2024).
Examination of Goethe's East-West Divan
around the Concepts of Love, Loved and
Lover in Classical Poetry. *Culture and
Civilization*, 6, 21-31.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

Giriş

Johann Wolfgang Goethe (1749-1832) Alman edebiyatında ismi en çok zikredilen şairlerdendir. Goethe sadece Alman edebiyatında değil dünya edebiyatında da adından söz ettirmesi aslında onun ve eserlerinin ne kadar önemli olduğunu gösterir. Küçük yaşlarda başlayan merakları onun eğitim serüveninin temellerini atmasını sağlamıştır. Daha 12 yaşında Tevrat ve İncil'i anlama gayesi gütmeye başlamış ve özel olarak İbranice eğitimi almıştır. Tabii o esnada İngilizce, Fransızca ve İtalyanca dersleri ile ilgilenmiştir. Goethe, filoloji eğitimi almayı ve Kitab-ı Mukaddes'in derinlerine inmeyi ne kadar istese de babasının isteği üzerine hukuk eğitimi almış ve Devlet Bakanı olarak görev yapmıştır. Fakat Strassburg'da tahsil gördüğü zaman hocası ve arkadaşı olan Johann Gottfried Herder'le tanışması onun meraklarının arkasından gitmesine kapı aralamıştır (Özkan, 2019). Şark hakkında daha küçük yaşlarda bir intiba oluşmaya başlamışsa bile Herder'le birlikte Arap edebiyatı ve İslamiyet hakkında araştırmalara başlamıştır. *“Goethe Arap şiirine ve Kur'an'a duyduğu alakayı, tamamıyla Herder'e borçludur ve evvela Herder sayesinde klasik Arap ve İslâm şiirinin önemini keşfetmiştir”* (Özkan, 2019, s. 38).

Goethe, Doğu-Batı Dîvanı'nın “Notlar ve Araştırmalar” bölümünde çeşitli isimlerden de zikrederek onlardan da beslendiğini dile getirmektedir. Özellikle detaylı bir şekilde anlattığı İtalyan seyyah Pietro della Valle 'dir. Valle, Kutsal topraklar, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Hindistan gibi birçok yeri ziyaret etmiş, oralarla ilgili çeşitli araştırmalarda bulunup bunları kaleme almıştır. Goethe onun için şöyle söylemektedir: *“Peter de Vella'yı bu kadar ayrıntılarıyla anlatmamım sebebi şudur: Çünkü ilk olarak bu seyyahın yazdıklarından sonra Şark ufkumda aydınlanmış oldu. Peşin kanaatim odur ki, bu benim Dîvan'ım her şeyden evvel tasvirler sayesinde gerçek zemine oturmuştur”* (Özkan, 2019, s. 41).

Doğu-Batı Dîvanı'nın yazılmasında önemli rolleri olan diğer iki isim ise Joseph Freiherr von Hammer-Pugstall ve Heinrich Friedrich von Diez'dir. Goethe'nin bu iki isimden de fazlasıyla istifade ettiği anlaşılmaktadır. Hammer'ında yönetiminde olan bir mecmuada yayımlanan Hâfız tercümeleleri ve Diez'in tercümelelerinden okuduğu Osmanlı şair ve mütefekkirleri hakkındaki malûmatları Goethe'nin Dîvanı'nın kaynaklarının temelini atmıştır. Onun İslam dinine olan müspet manadaki bu ilgisi şark edebiyatına dair okumalarını anlamlı bir zemine oturmaktadır. Şiirlerinde kullandığı islami terimler, Kur'an ayetlerine yaptığı atıflar tasavvufi kavramlar ve aşkı işleme biçimi klasik şiir ile ortak noktaları oluşturur. Örneğin Goethe “Hicret” şiirinde:

“Şu tertemiz Doğu'ya hicret et,

Orada aşk, işret ve mûsikî meclisinde,

Hızır'ın ab-ı hayat menbaından içer, gençleşirsin” (Özkan, 2019, s. 173)

diyerek ab-ı hayatın Doğu'da olduğunu ifade etmektedir. Nitekim ona göre Doğu; aşkın, şiirin, musikinin beşiğidir. Goethe'nin yaşadığı coğrafya ve çağ değerlendirildiğinde, Hicret şiirindeki kaçışın da sebebi anlaşılmaktadır. Bu durum da onun teslimiyetçi tavrı ve Tanrı ile kurmak istediği bağın karşılığını Doğu'da görmüş olabileceğini düşündürmektedir. Aynı şiirin son mısralarında:

“Şunu biliniz ki, şair sözleri,

Süzülerek etrafa, usulca

Cennet kapılarını tıklatıp,

Kendilerine ebedi bir hayat dilerler” (Özkan, 2019, s. 174). Cennet kapılarının tıklatılması bize Mevlana Celâleddin Rûmî'yi hatırlatmaktadır. Nitekim o bir sohbetinde: *“musiki cennet kapılarının sesidir”* (Gölpınarlı, 1959, s. 215) ifadesini kullanmıştır. Bu durum da onun Doğu'yla olan münasebetinin bir tezahürü olduğu fikrini akıllara getirmektedir. Goethe'nin şair ve şiire olan bakış açısı da bu mısralarda görülebilir. Mevlana Celâleddin Rûmî'den Goethe'ye uzanan bu ifadenin kaynağı *“Şairlerin dili, cennetin anahtarıdır”* (Tahir, Osmanlı Müellifleri, 2016, s. 486) hadisine dayanmaktadır. İslamiyet'e göre şiirin meşru bir sanat olduğunu ifade etmek için bu gibi ayet ve hadislerden yararlanılmaktadır. Özetle bu durum Goethe'nin şiirlerinde hadislerden iktibas olduğunu gösteren işaretlerden birisidir.

Goethe, Hafız'ın tesirinde kalmış ve o Doğu-Batı Dîvanı'nın oluşmasında da etkili olmuştur. *“Goethe, Hafız' da kendisine Culture and Civilization*

eser yarattırarak kuvvet buldu” (Özgü, 1952, s. 92). Dolayısıyla Hâfız’ın şairliği de dikkatini çektiği için şiir ve şair hususunda yer yer söylemlerde bulunur. Hâtem şiirinde “*Şiir yazmak gerçi Allah vergisidir*” (Özkan, 2019, s. 285) ifadesini kullanırken şair olmanın sonradan kazanılan bir yetenek olmadığını, Allah’ın insana bunu ilham ettiğini söyler. Bu ifade ve söylem çok tanıdık gelmektedir. Zira klasik şiirin poetikası bu anlayış üzere inşa edilmiştir. “*Geleneğe göre; şiirin, divan şiirinin başında da sonunda da mucize vardır. Çünkü şiir istidat yani yetenekle ve ilhamla doğar. Yetenek de ilham da Allah vergisi olmaları nedeniyle olağanüstülük, farklılık, fizik ötesi oluş ya da daha doğrusu kutsallık özelliklerine sahiptir*” (Mengi, 2010, s. 136). Goethe, şiirin mucizevî bir sanat olduğunun farkında olduğu için insan kabiliyetinin tek başına yeterli olmayacağını düşünmektedir. Klasik şairlerimizden bazıları da bu felsefe ile ilgili görüşlerini belirtmişlerdir. Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk mesnevisinde şairlik kabiliyetinin insanın yaratılışında olduğunu ifade eder:

“Lâkin yine bellidir tabiat

Meydandadır aldığın vedâat” (Gâlib, H.A. 220)

Divan şiirinde şairler için gelenekselleşmiş bir anlatım olmasına rağmen her şair kendi üslubu ile kalem oynatmaktadır. Goethe de şahsi tarzını kullanarak kendine ait olan ve bize ait olan değerleri gelenek ve üslup dairesinde harmanlamıştır. İslam coğrafyasını ve Batı’yı edebî sahada değerlendirdiğimizde kültürel etkileşimleri görmemiz kaçınılmazdır. Nitekim İslam ve Batı medeniyetleri arasındaki ilişki savaşlar ve çatışmalar tarihinden ibaret değildir. İslam ve Batı’yı kardeş medeniyetler olarak gören pek çok Batılı ve Müslüman düşünür vardır (Kalın, 2017). Düşünce tarihinden tutun da modern çağlara kadar bu etkileşim söz konusudur. Goethe, Dîvan’daki Tılsım şiirinde: “*Doğu da Allah’ındır! Batı da Allah’ın!*” (Özkan, 2019, s. 175) ifadesi ile Kuran-ı Kerim’deki: “*Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın zatı oradadır*” (Bakara 2/115) ayetini anımsatmaktadır. Bu durum klasik şiirdeki gibi ayetlerin şiir içindeki ahenkli iktibaslarına örnek teşkil etmektedir.

Şairin inanç ve iman noktasındaki duruşu Doğu ve Batı’yı her noktada birleştirici bir anlayış benimseyerek ikisi arasında köprü kurmuştur. Nitekim Osmanlı şairlerinde de aynı tutumu görmek mümkündür. İslami bakış açısına göre mümin, açık ufuklu ve arayışını sınırlandırmayan kişidir. Şairler de bu bakış açısı ile şiirlerini kaleme aldıkları için etkileri kendi coğrafi sınırlarının dışına çıkmaktadır. Goethe ve klasik şiir ilgisi bu duruma örnek verilebilir. Bu çalışmada gazellerden de misaller verilerek tarihin farklı zamanlarında aşk bahsi için şairlerin öz de benzer veya aynı dert ile kendilerini ifade ettikleri görülmektedir. Bunun da aslında insanın anlam yolculuğunda fitrat ve ihtiyacının bir olduğu düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Araştırmada incelenen konu ile ilgili literatür taraması yapıldığında bu konuya benzer çalışmaların da yapıldığı tespit edilmiştir. Öncelikle Remzi Avcı Avusturyalı oryantalist şairlerin İslami dönem Fars edebiyatına ilgi duyduğuna dair araştırma yapmış ve bu konu kapsamında Alman şair Goethe’de ele alınmıştır. Goethe’nin Fars edebiyatına dair ilgisi ve ilhamına dair analizlerde bulunulmuş ve diğer oryantalist şairlerle birlikte bu hususta literal bir ağ kurulduğu ifade edilmiştir. “*Literal Doğu bilgisinin transferi bağlamında düşünüldüğünde Hammer-Purgstall, Schawannau, Rückert, Platen ve Goethe arasında literal bir ağdan bahsetmek yanlış olmayacaktır*” (Avcı, 2019, s. 69). Bu konuda çalışma yapan araştırmacılardan birisi de Melehat Özgü’dür. O Goethe ve Hâfız hakkında bir çalışma yapmıştır. Goethe’nin Hâfız’ın tarzından ilham aldığını ve onun mistik tavrına karşı düşüncelerini ifade etmiştir. “*Böylece Hâfız, yalnız bu dünyanın güzel ve maddî zevklerini terennüm eden bir şair değil, sadece öbür dünyaya hazırlanan mistik ruhun şairi de değildir. O, aynı zamanda her ikisidir ve her ikisi de değildir*” (Özgü, 1952, s. 103). Doğu edebiyatının Batı edebiyatına olan etkisi hakkında çalışma yapan araştırmacılardan birisi de Ali Bulut’dur. O makalesinde Batı edebiyatının Doğu’dan nasıl etkilenmeye başladığı ve tercüme faaliyetlerinden başlayan süreçlere değinmektedir. Çalışmasının birince bölümünde de Batılı şairlerden örnekler verilerek Doğu’dan nasıl etkilendikleri ve eserlerine nasıl yansıtıldığı ele alınmıştır. Ele alınan şairlerden birisi de Goethe ve Goethe’nin Doğu-Batı Divânı’nda Doğu’dan etkilendiği noktalar ifade edilmiştir (Bulut, 2021). Yapılan bu çalışmalar dikkate alındığında Doğu ve Batı edebiyatlarının etkileşimine dair incelemeler de bulunulmuş ve genel değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın konusu olan Goethe dikkate alındığında ona dair genel incelemeler yapıldığı görülmüş olup Doğu-Batı Divânı’na dair bu çalışmada incelenen aşk, maşuk ve âşık kavramlarına dair özellikle incelemeler yapılmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırmanın öncelikli konusu bu kavramlar olup detaylı bir şekilde incelenerek Goethe’nin Doğu edebiyatından etkilendiği noktalar ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada Goethe'nin Doğu- Batı Dîvanı'nın da ki aşk, maşuk ve âşık kavramlarını nasıl ele aldığı ve onun anlam dünyasında nasıl şekillendiği ile klasik Türk şiirinde bu kavramlara bakışın ortak yönleri ele alınıp karşılaştırılmaktadır. Çalışmada ele alınan âşık ve maşuk tipi kendi edebi sahalarının aşk kurgusu etrafında şekillenmiştir. Öncelikle aşk, maşuk ve âşık kavramlarının Goethe'nin zihninde nasıl bir anlam dünyası oluşturduğu incelenmiş ve bu anlam dünyasının klasik şiirdeki ortak paydaları şairlerin beyitlerinden de örnekler verilerek ortaya konulmuştur. Farklı kültür ve edebiyatın içinde gelişen bu kavramlar kendine has bir anlam kazanmıştır. Bu anlamlar da araştırmaya tespit ve tahlil için çalışma imkânı sunmaktadır. Araştırmanın da başlığı olan bu üç kavram ayrı başlıklar altında incelenip konuların sınırları dâhilinde ele alınmaktadır.

Aşk, Maşuk ve Âşık Kavramlarının İncelenmesi

Aşk

Aşk, Arapça da ışık anlamına gelir. Aşk, şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması manasına gelmektedir. Aşkın "aşeka" kökünden geldiği ve aşeka sarmaşık bitkisi ile ilgili olduğu söylenir (Uludağ, Aşk (Tasavvuf) İslam Ansiklopedisi, 1991). Sarmaşık yapısı gereği kuşattığı ağacın özsuğunu emerek gelişir. Aşk da buna benzetilmiştir. Âşık maşukunu sararak kendi var oluşunu tamamlar. Klasik Türk şiirinde en çok işlenen konulardan biri de aşktır. "*Aşk temi klasik edebiyatın neredeyse biricik konusudur. Klasik şiirimiz esas itibariyle aşk-âşık ve sevgili ekseninde döner. Bu şiirde mecaz yahut istiare yoluyla sevgili kelimesini karşılayan 100'den fazla kelime, ifade ve terkip vardır*" (Okuyucu, 2015, s. 194). Aşk temasının mecaz ya da hakikî fark etmeksizin çok sık kullanıldığı görülmektedir. Şairler âşık oldukları sevgiliyi anlatırken, ya beşerî bir aşkı ortaya koyar ya da tasvirlerinde metaforlar kullanarak hakikî bir aşka işaret eder. Goethe'nin aşka karşı bakışı da sadece bizim edebiyatımızda değil kendi edebiyatında da incelenmeye değerdir. Goethe, "*Büsbütün arınmış bir kâinat değil midir aşk?*" (Özkan, 2019, s. 264) diye sorarken aslında aşka olan bakış açısını dile getirmektedir. Aşk, bütün bir kâinatta yani varlığın özünde olan bir histir. Makro düzeyde kâinatta, mikro düzey de ise insanda tecelli olmuştur. Klasik şiirde aşk varlığın membaidir. "*Aşk, insan yaratılışındaki güzellik ve varlığın temelini oluşturur*" (Pala, 2018, s. 38). Goethe de aşkı yüce bir varlık olarak görür. Onun karşısında biçare ve kayıtsızdır. Kitapların şaheseri diye nitelendirdiği de aşktır:

"Kitapların şaheseri

Aşkın kitabıdır.

Pek az yaprağı neş'e,

Tüm metin ıstırap;

Bir bölümü ise hicrân ile dolu" (Özkan, 2019, s. 198)

Aşk ne kadar ulvi bir makam olsa da aşığa ızdırap veren bir yanı da vardır. Aşkı epistemolojik¹ olarak değerlendirdiğimizde içinde zıtlıkları barındırdığını görmemiz mümkündür. Aşkın insanda zuhur eden hâlleri tezatlar karmasını ortaya çıkarırken bir düalizm ortaya koyar. Düalizm (ikicilik), "*çok sayıda tözün varlığını kabul eden çoğulculuğa karşıt bir öğretici olarak birbirine indirgenemez iki tözün varlığını öne süren tözel ikicilik*" (Cevizci, 2021, s. 229) olarak bilinmektedir. Aşkın zıtlık içinde yakaladığı uyum da böyledir: Neşe ve ızdırap, hicrân ve vuslat birbirlerine indirgenmeyerek bütüncül bir durum oluşturmaktadır. Osmanlı şairleri de aşkın düalizmini biçim ve mana olarak en güzel şekilde ortaya koymayı başarmıştır. Öyle ki bu durum sanki de gelenekselleşmiştir. Hikemî söyleyişin öncüsü olan Nâbi bu konuda şöyle söylemiştir:

"Güç neşâtın kademin kalbe aluşturmakdur

Yohsa gam her ne zamân istese hâzır bulunur" (Nâbi,G. 70/5)

Klasik şiirde negatif hâl âşığın kalbinde daha çok yer edinmeyi başarmıştır. Öyle ki âşık o duruma alışır ve bağımlılık oluşur. Lakin aşkta menfî hâller aynı zamanda aşkı besleyen ve daha yakıcı hâle getiren bir kaynak olmuştur. Goethe

¹ "*Felsefenin bilgiyi konu alan, bilgiyle meşgul olan temel dalı*" (Cevizci, 2021, s. 157).

bir başka şiirinde aşk ızdırabının yer edindiği kalbinden bahsederken:

“Aşk ıstırabı bir yer arar kendine,

Büsbütün ıssız ve yalnız bir yer;

Derken orada bulur ıssız kalbimi,

Ve onun boşluğuna kurar yuvasını” (Özkan, 2019, s. 202). Aşkın bu yakıcı hâllerine ev sahipliği yapan yer daima gönül olmuştur. Klasik şiirde bu konuya temas eden çok fazla şiirle karşılaşırız. Bu ifadeler kuru bir tekrardan ibaret değildir. Şair, kelimeleri nerede ve niçin kullandığının farkında olan ve söz işçiliğini bilen birisidir. Klasik şiirde şairler gönlü idealize etmektedirler. İdeal bir gönlün şiarı ise, masivadan sıyrılmış ve arındırılmış olmasıdır. Tasavvufta gönül, Allah’ın tecelli ettiği bir yer olduğu için Allah’tan gayri her şeyden arındırılması gerektiğine inanılır. Gönül, *“İlahi hitabın mahalli ve muhatabı”* (Uludağ, Tasavvuf Terimler Sözlüğü, 2016, s. 205) olarak bilindiği için şairler de ona kutsiyet atfetmiştir. Goethe’de aşkın tecelli ettiği yer de gönlüdür. İssız ve yalnızdır. Yani hiç kimsenin ve hiçbir şeyin olmadığı تنها bir yerdir. O yüzden aşk oraya misafir olabilmıştır. Nitekim yine Nâbi bu konuda şöyle söylemiştir:

“Âyîne-i idrâkünü saf eyle sivâdan

Mihman mı gelür hâne-i nâ-pâke hicâb et” (Nâbi, G 29/4)

Goethe de gönlü böyle bir manaya oturtmaktadır. Kelimeler değişse de mana aynı konuya hizmet etmiştir. O, gönlü özne ve nesne dünyasından sıyrıp bir boşluk oluşturmuştur. Zira gönlü tenhalaştırmadan içeriye aşkı alamayacaktır. Alman şair Goethe’yi klasik şiirle mukayese ettiğimiz bir başka husus ise yaşadığı aşkı Leylâ ve Mecnûn üzerinden iddialı bir şekil de ifade etmesidir. Nitekim şiirinde şöyle söyler:

“Leyla ile Mecnun dirilselerdi,

Aşk müşkülünü benden öğrenirlerdi” (Özkan, 2019, s. 247)

Bu iddia Klasik şairlerin ifadesine çok benzemektedir. Şair yaşadığı aşkı Leylâ ile Mecnûn üzerinden mukayese ederek kendi aşkında bir üstünlük kurmaktadır. Bu durum gelenek haline gelmiştir, neredeyse birçok şair bunu dile getirmeyi arzu etmiştir. Aynı durumu Goethe’de görmek bir hayli şaşırtıcı olsa da onun Doğu edebiyatını ne kadar yakından takip ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Dîvan şiirinde Fuzûlî bu karşılaştırmayı çok fazla yapmıştır:

“Menem müderris-i ilm-i cünûn hani Mecnûn

Ki ber-mûrad ola devrümde istifâ ile” (Fuzûlî, G 248/6)

Aşk bahsinde Leylâ ve Mecnûn idealize edilmiş karakterler olduğundan şairler daima o idealin üstüne çıkmaya çalışmıştır. Zira *“İdeal, gerçeğe (değerce) üstündür”* (Aristoteles, 2002, s. 82) poetikası Osmanlı şairinin şiirdeki derdini ifade etmektedir. Bu bir nevi şairin kendini ortaya koyma çabası olarak da düşünülebilir. Nitekim Leylâ ve Mecnûn kadim bir aşk hikâyesi olarak tarihe karışmıştır. Şairler bu aşka öykünerek hatta onu daha da bir üst seviyeye çıkararak gündeme ve güncel yeni bir hikâye kazandırmak istemiş olabilirler. Burada dikkat çeken diğer bir husus şairlerin aşkı Mecnûn’a öğretmek gibi bir dertlerinin olduğudur. Aşk bahsinin bu kadar ictimai hayata karışması aşkın insan psikolojisindeki önemini ortaya koymaktadır. Aşk, ontolojik² bir zorunluluk olmaktan ziyade kişinin kendi iradesinin seçimidir. Sadece kalbin mesul olduğu bir hâl olmamakla birlikte aklın da bilgisi dâhilinde insanda var olduğu kabul edilir. Mecnûn da bunun en güzel örneğidir. O akli yok sayarak değil de aklın üstüne çıkarak cünûn mertebesine ulaşmıştır. Hatta Goethe bir şiirinde Mecnûn’dan bahsederken ismini zikretmek istemez. Çünkü ne anlama geldiğini bilir ve kelimenin dış manasının iç manayı örteceğini düşünür. Fakat daha sonra Mecnûnluktan övündüğünü dile getirir:

² “Varlığa veya gerçekliğe ilişkin genel araştırma” (Cevizci, 2021, s. 329).

“Mecnun demek- söylemek istemem

Doğrusu deli, divane demektir,

Benden müşteki olmayın lâkin

Mecnun diye överim kendimi” (Özkan, 2019, s. 224)

Dolayısıyla şairlerin Mecnûn ile sürekli atışmasının sebebini bu açıdan değerlendirebiliriz. Aslında onlar Mecnûn’u hafife almamış ve onun aşkta ne kadar ileri gittiğini kabul ettiklerinden sürekli üstünlük kurmaya çalışmışlardır.

Maşuk

Maşuk, Osmanlı şiirinin aşk bahsinde önemli bir role sahip tiptir. Şairler çeşitli mazmun veya istiare yolu ile sevgiliye işaret ederler. Klasik şiirde sevgilinin yüceltilerek anlatıldığı görülür. Çünkü kazanılmaya çalışılan taraf hep odur. Sevgili ulaşılmaz olarak görüldüğü için daima ona yaklaşma arzusu vardır. *“Osmanlı şairleri âşığın nezdinde maşuk-sevgili imajını duygusuz, acı veren, merhametsiz, düşkünlüğe sebebiyet veren olarak tanımlayıp tasvir eder.”* (Erbay, 2019, s. 287)Goethe’nin de Dîvanı’nda maşuka dair böyle bir karakter çizdiği görülür:

“Mümkün mü, sevgilim, seni okşayayım,

Sesinin ilahi yankısını duyayım!

İmkânsız görünür gül her zaman,

Anlaşılmaz bülbül hiçbir an” (Özkan, 2019, s. 247) Goethe’nin gözünde sevgili; suskun, uzak ve imkânsızdır. Böyle olduğu içinde kendisinin anlaşılmadığını ve onunla bir iletişim kuramayacağını düşünür. Bunu da gül ve bülbül hikâyesine telmihte bulunarak yapar. Klasik şiirde sevgili güle, âşık ise bülbüle benzetilir. Goethe’nin nezdinde âşık, bülbül gibi aşkını ifşa edip dururken sevgiliden yana bir karşılık bulamayandır.

Goethe Doğu-Batı Dîvanı’nında sevgilisini Suleika (Züleyha) olarak isimlendirir. Bu durumun tesadüfi olmadığı düşünülebilir. Züleyha, klasik edebiyatın aşk mevzuunda ismi zikredilen bir kadın kahramandır. Aşk mesnevilerindeki kadın kahramanlardan farklıdır. Züleyha, ilk defa Tevrat’ta ve daha sonra Kuran-ı Kerim’de “ahsenü’l-kasas” olarak bilinen Yusuf kıssasında karşımıza çıkmaktadır. Fakat Kitâb-ı Mukaddes’te ve Kuran-ı Kerim’de Züleyha’nın ismi zikredilmez. Kitâb-ı Mukaddes’te “Potiphar’ın Karısı” (The wife of Potiphar), Kuran-ı Kerim’de ise “Aziz’in Karısı” İmre’etül ‘Aziz ifadesi ile dolaylı olarak gönderme yapılmıştır (Akdağ, 2009). Goethe sevgilisi için şöyle söyler:

“Adın ebedî Züleyha olsun derim.

Benim de bir adım olmalıdır.

Sevgilini övmek istersen eğer,

Hâtem! Böyle olmalı adım” (Özkan, 2019, s. 245). Goethe, sevgilisine ve kendisine isim verdiği bu şiirde Hâtem olarak anılmak istemektedir. Hâtem sözlükte mühür manasına gelir. Onun Hâtem’den kastı şairliği olabilir. Zira ona göre ideal bir şair Hâfız gibi olmalıdır. O da Hâfız’a öykünmeye gayret göstermektedir. Goethe sevgilisine ve kendisine şiirinde isim vermesindeki amacı Yusuf ve Züleyha mesnevilerindeki o büyüleyici ve her dönemde kendini var edebilme gücü olan bir aşk hikâyesi oluşturmak olabilir. Nitekim ‘Örnek Çiftler’ şiirinde bu düşüncüyü destekleyecek bir söylemde bulunmuştur:

“Evet, aşk büyük bir liyakattir!

Kim bundan daha iyi bir lütuf ve itibar bulur?-

Bununla sen güçlü ve zengin olamazsın ama,

En büyük kahramanlar olur dengin” (Özkan, 2019, s. 197). Zira bugün Doğu-Batı Divanı'nı okurken Züleyha'yı da zikretmemiz gerekiyor. Onun Züleyha'ya olan aşkı, aşkını ifade biçimi, yaşayışı ve tasvirleri temelde incelememiz gereken bir husustur. Onun için 'büyük kahramanlar' olması ve 'itibar' sağlaması aslında edebî çevrede ne kadar yankı uyandırdıklarının bir göstergesidir.

Goethe aşkını ifade ederken aynı zamanda sevgilinin özelliklerine dair karakteristik bir resim çizer. Bu resimde sevgilinin hem dert hem derman olduğunu söylerken yine tezatlık kurarak betimleme yapar. Sevgili aslında aşığın gözünde potansiyel bir varlıktır. Çünkü aşığın duygu durumunu dengeleyici bir şekilde davranır. Hep hüzün ya da hep sevinç vermez. Dolayısıyla aşığın maşuğa olan duyguları sürekli diri kalır. Örneğin Züleyha şiirinde:

“İşte o zaman öyle bir baktın ki Züleyhâ

Hasta ederken şifa verdin,

Ve şifa verirken hasta ettin” (Özkan, 2019, s. 249) mısraları ile bu durumu ifade etmektedir.

Goethe'nin sevgilisi Batı menşeli bir tip olmasına rağmen şiirde yansıtılan tipolojisi klasik şiirdeki sevgilinin karakter özelliklerini taşır. Tasavvuf felsefesindeki genel kabuller her şeyin zıddı ile bilineceğini söylemektedir. Maddi âlemdeki bütün kavramların anlaşılabilirliği için zıtlık bilgisine ihtiyaç vardır. Aşığın, aşkın şifa veren özelliğinin olduğunu görebilmesi için önce hasta olması gerekmektedir. *“Her karşıtlığın, farklılığı ortadan kaldıracak metaforik bir Aufhebung'u vardır. Zulmeden ve şifa veren arasındaki, haz ile acı arasındaki, nihayet âşık ile mâşuk arasındaki farklılıklar ortadan kalkınca, ben ile öteki kavramları geçerliliğini yitirir, her şey aşkın bir birliği içinde eritilir”* (Andrews, 2006, s. 93). Klasik şiirde aşkı zıtlık felsefesi ile ifade eden şairlerden birisi de Fuzûlî'dir:

“İşk derdiyle hoşem el çek ilâcım dan tabîb

Kılma dermân kim helâküm zehri dermânundadır”(Fuzûlî, G 90/2)

Klasik şiirde sevgilinin lütuflarından birisi de gamzesidir. *“Süzgün bakış, sevgilinin süzgün veya mânâlı yan bakışı. Divan şiirinde sevgilinin bakışı gamzeyi doğurur ve bu gamzede binlerce anlam vardır”* (Pala, 2018, s. 162). Bu bakış sevgili için kâfi bir lütuftur. Çünkü genel olarak sevgilisi onunla ilgilenmez ve onu ihmal etmektedir. Sevgilinin bu bakışı yaralayıcı da olabilir. Zira gamze okları aşığın kalbine saplanır. Fakat âşık bu durumdan rahatsız olmamaktadır. Bu davranışlar âşık ve maşuğa özgü tavırları oluşturmuştur. Goethe'de de durum böyledir:

“Bir yan bakışla alıkoyar seni

Hayatın zevk-ü sefasından” (Özkan, 2019, s. 211)

Goethe'nin gözünde sevgilisinin yan bakışı; insanı kendine hayran bırakan, bütün dikkatleri üstüne çeken bakıştır, öyle ki onu hayatın güzelliklerinden alıkoyar. Sevgili tarafından olumlu görünen bu durum aşığa olumsuz bir şekilde sirayet eder. Klasik şiirin sevgili nazariyesinde ise yan bakış en fazla dikkat çeken bir unsurdur. Şairler şiirlerinde aşığın halini, sevgilinin fizikî durumunu öne çıkarır. Bu iki karakter de gelenekselleşmiş ve tek tiptir. Sevgili acımasız olarak bilindiği için cellat gibi görülür. *“Sevgili bir cellat rolünü benimsediğinde; saç tuzak, kaşlar yay, kirpikler ok, gamze ve bakışlar ise hançer ve mızrak haline dönüşür. Madenler söz konusu ise kalp taşta dudak lale, ağız sade ve dişler inciye teşbih edilir”* (Okuyucu, 2015, s. 212). Klasik şiirde sevgili için çizilen bu portre Alman şair Goethe de görülmektedir:

“Evet, parlak sevimli bakışlar

Nice füsunkâr tebessüm

Ve bembeyaz inci dişler,

Ok gibi kirpikler, lüle lüle zülüfler” (Özkan, 2019, s. 250). Goethe'nin fiziksel olarak sevgiliye dair yaptığı bu teşbihler

klasik şiir ile benzerlik oluşturan bir diğer unsurlardan birisidir. Başka bir dörtlükte sevgilinin dudağını klasik şiirdeki "la'l"e yani yakuta benzettiği görülür:

"O yâkut dudakların feleğe lânet etmesinler!" (Özkan, 2019, s. 259). Klasik şiirde la'l taşı benzetme unsurlarından birisidir Şairler sevgilinin dudaklarının rengi ile la'l taşının rengi arasında ilgi kurarak ifade etmiştir. Goethe'nin de böyle bir benzetme kurması yine Doğu edebiyatından beslendiğinin başka bir açıdan ortaya koyan bir ifadedir.

Güzellik unsurlarından biri de zülüftür. Zülûf, sevgilinin saçı olarak bilinmektedir. *"Şöyleki yüzün çevresinde sanki gül bahçesinde halkalanmış yılan gibi görünen saçta zülûf denmiştir"* (Rami, 1994, s. 7). Saç, aşığı sevgiliye esir bırakacak kadar tesirli bir faktördür. Goethe'de bu zülûflere esir olmuştur:

"Yüzünün çevresine dökülen

Zülûfler esir etti beni!

Kahverengi sevimli yılan örgüler" (Özkan, 2019, s. 258). Goethe, sevgilinin zülûflerini yılanla benzetmiştir. Osmanlı şiirinde de zülûf yılanla teşbih edilerek anlatılır. Mihrî Hatun bir beytinde şöyle söyler:

"Devr-i ruhında satmağa tiryâk-ı leblerin

Dilber eline almış iki zülfi mârını" (Mihrî, G.197/5)

Goethe de renk ve şekil noktasında yılanla benzerlik kurmuştur. *"Sevgilinin vasıflarının en önde gelenlerinden biri olan saç, büyük ölçüde güzelliği sağlayan bir unsur olarak yer almıştır. Onun bu önemi, yüzün güzelliğini daha da artırmasından kaynaklanmaktadır. Yine kaş, kirpik, hat, yanak ve dudak bu güzelliği tamamlayıcı unsurlardandır. Tek başına yüz, güzellik için yeterli değildir. Bütün bu unsurların terkibi onu güzel kılmaktadır"* (Şahin, 2011, s. 1865). Klasik şiir geleneğinde ideal sevgili tipi hep aynı fiziki özellikleri taşıdığı görülür. Doğu-Batı Dîvanı'na dair yapılan okumalar neticesinde bu şematik anlatıma çok benzer hatta onunla aynı söylemler yapıldığı tespit edilmiştir. *"Buch Suleika'da Hatem ile Suleika'nın aşkı tamamiyle şark imajları ve kalıplarıyla işlenmiştir: hilâl, ay, selvi, kavuk, ay yüz, kirpiklerin oku, yılan gibi kıvrımlı saçlar, gül ve bülbül gibi"* (Aytaç, 1983, s. 168).

Klasik şiir hayatın her alanını kapsayarak sınırlarını genişletmiştir. Şairlerde hemen her alanı aşk ile izah etme inceliğinde bulunmaktadır. *"Bu şiir kâinatın yaratılış sebebini, gezegenlerin dönüşünü, gece ve gündüzün oluşmasını, yağmurun yağışını, bülbülün ötüşünü, pervanenin mum çevresinde dönüşünü; kısacası dünyada var olan her şeyi ve hareketi "aşk" ile izah etme inceliğine erişen bir zihniyetin şiiridir"* (Şentürk, Klasik Şiir Estetiği, 2007, s. 371). Dolayısıyla şairler de her mevzu da olduğu gibi aşk bahsinde de böyle bir zihniyet ile şiir ortaya koymuşlardır. Maşuğa dair yapılan tasvirler de onun karakteristik yapısı ve tipolojisi hakkında bilgiler sunmaktadır. Netice itibarıyla farklı dönem de ve farklı kültür içerisinde oluşmuş olan bu iki şiir yapısı maşuk profilinde de ortak noktaların olduğunu ortaya koymaktadır.

Âşık

Klasik şiir geleneğinde maşuk tipi kadar âşık tipi de bu şiirin temelini oluşturur. Aşk öyle itibar sağlayan bir meseledir ki şair olmanın kanunu niteliğindedir. Öyle ki şairler maddi hayatta âşık olsa da olmasa da şiirinde âşık rolündedir. Fakat bu rol sadece taklitten ibaret değildir. Zira âşıklık makamının hakkını vererek yazmaya çalışmışlardır. Gelenek içinde âşık tipi çok fazla kırılmaya uğramamıştır. *"Şiirlerin büyük çoğunluğu sevgilinin güzelliği ve bunun karşısında perişanlık yaşayan âşığın içinde bulunduğu sefil haller anlatıldığından yüz binlerce beyit bu tipi anlatmak üzere tasarlanıp kurgulanmıştır"* (Şentürk, Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1 , 2016, s. 372). Klasik şiirde âşık aşkını anlatırken mîsak³ gününe gönderme yaparak ezeli ve ebedi bir tarif yapar. Sevgilisine olan aşkının sebebini bezm-i elest'e bağlayarak beden

³ "Mîsak, birçok ayette kullanılmış Kur'ânî bir kelime ve kavramdır. Bunlardan biri, A'raf suresinde yer alan bir ayet olup bu ayette Allah, Adem oğullarının zürriyetiyle yaptığı sözleşmeden [mîsak] söz eder. Bu ayette Allah şöyle buyurur: "Rabbin insanoğullarının sülbünden zürriyetlerini almış ve onları kendilerine şahit tutarak onlara 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' demiş, onlar da 'evet' demişlerdi." (A'raf, 172). Mutasavvıflar, işte bu ayetin tefsirinde ezeli aşk konusunu gündeme getirmişlerdir" (Pürcevâdî, 1998, s. 375).

olmadan önceki varlığına dayandırır. Goethe'nin sergüzeşti de bu minvalde okunabilir:

“Züleyhâ'dan Züleyhâ'yadır

Benim gelişim ve gidişim” (Özkan, 2019, s. 262)

Goethe hikâyesinin başlama ve bitiş sebebinin Züleyha olduğunu ifade etmektedir. Buradaki Züleyha'dan kasıt aşkın tâ kendisidir. Aşk mücerret bir kavramdır. Goethe'nin gelişim ve gidişim demesinde mana yolculuk hikâyesidir. Goethe'nin bu ifadesi *“Şüphesiz ki biz Allah'a aitiz/Allah'tan geldik ve hiç şüphesiz yine O'na döneceğiz.”* (Bakara 2/156) ayetini hatırlatmaktadır. Varoluşunu ve yok oluşunu müteal bir aşk ile tanımlayan bu ifade klasik şiir ile benzerliği ortaya koyan önemli bir ayrıntıdır. Klasik şiirde de aşkın kaynağı bu şekilde yorumlanmaktadır. *“Şâirler sevgililerine Elest bezminde âşık olduklarını, aşklarının o zamandan bu yana devam ettiğini söylerler”* (Pala, 2018, s. 72). Goethe bir başka mısraında yine *“Ben bütün benliğimi sana adadım”* (Özkan, 2019, s. 253) diyerek benliğini kendisinin dışına çıkarıp daha aşkın bir hisse adar. Aşk Züleyha ile bütünleşir. Ezel ve ebed Züleyha'dır. Dîvan şairlerinden Ahmedî bu hususta şöyle söylemiştir:

“İşkünü bana ezelde virdiler

Lâ-büd olısar benümle tâ ebed” (Ahmedî, G.125/2)

Ezel ve ebed klasik şiirin aşk mevzunda çok fazla kullanılmış kavramlardır. Âşık aşkını sadece cismani varlığı ile sınırlandırmaz. Nitekim İslam düşüncesinde maddeden önce mana, bedenden önce ruh var olmuştur. Dolayısıyla ezelden aşinalık ve âşıklık söz konusudur.

Osmanlı şiirinde âşığın önemli olmasının bir başka sebebi de bu yolda sevgiliden gayrı hiçbir şeyi değerli görmemesidir. Onun için önemli olan sevgilisi ve ondan gelen lütuflardır. Zira sevgilisi ulaşılmaz olduğundan ona çıkacak yolların cevri ü cefâsına göğüs germiştir. Âşık sevgilisinden gelen zehri ağyarın balına değişmeyecek kadar sadakatlidir. Goethe'nin sevgilisine karşı tutumunda da bu görülür:

“Zira sevgilinin eşiğindeki toz toprak,

Elbette tercih edilir değerli bir halıya” (Özkan, 2019, s. 183)

Goethe sevgilinin eşiğindeki toprağı değerli bir halıya tercih eder. Aşkın da bu kadar iddialıdır. Onun bu davranışı hafife alınamaz. Zira ayakaltında olan toprak görünüşe göre değersiz olsa da sevgilisinin hatırına onu istemektedir. Bu tavır ve tasvir Klasik şairlerin de çok sık kullandığı bir anlatımdır:

“Zer-i nâb oldı rûy-i zerd ammâ

Kaçan ol hâk-i asitâne değer” (Bâkî, G.113/4)

Goethe, sevgilinin eşiğindeki toprağı değerli bir halıya tercih ettiği gibi Bâkî de onu saf altından daha değerli gördüğünü ifade eder. *“Eşiğe yüklenen anlamlar ve işlevler âşığın bakış açısına ve değerlendirmelerine dayanır, sevgiliye dayalı olarak yücelik, kıymet; âşiğe dayalı olarak ise bağlılık, yakınlık ve tevazu ekseninde yoğunlaşır”* (Abdullah, 2010, s. 274). Âşık için sevgiliye yakın olmak o eşikle eş değerdir. O yüzden âşık bu yolda her türlü fedakârlığı yapmalıdır. Eşik ifadesi Divan şiirinde kalıplaşmıştır. Şairler için övünç meselesi haline gelmiştir. Goethe'nin kaleminden çıkan âşık tipinin fedakârlık, bağlılık, sadakat ve bunları ifade eden eşik kavramı da klasik şiirle benzerliklerinin olduğu bir başka husustur.

Sonuç ve Öneriler

Goethe, XVII. yüzyılda yaşamış Alman edebiyatındaki önemli şairlerden biridir. Onun hayatı ve Doğu- Batı Dîvanı hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Batılı bir şair olmasına rağmen Doğu edebiyatına olan ilgisi dikkate değer bir husustur. Başta Hâfız olmak üzere Doğu edebiyatı onun ilgi duyduğu bir alan olmuştur.

Çalışmada Goethe'nin Doğu-Batı Dîvan'ını temel alınarak aşk, maşuk ve âşık kavramlarının klasik şiirimizle karşılaştırması yapılmıştır. Bu çalışmada ele alınan kavramların klasik şiir ile benzer olduğu noktalar ortaya konulmuştur. Goethe'nin aşk hakkındaki fikirleri, âşık ve maşuğu nasıl yorumladığı şiirleri üzerinden incelenmiştir. Doğu- Batı Dîvanı'nda incelemeye konu olan şiirler klasik Türk şiirinin geleneksel yapısı ve mazmunlar dünyası ile emsal teşkil eden noktaları oluşturmaktadır. Çalışmada yapılan karşılaştırmalara göre Goethe'nin şiirlerinde maşuğa dair çizdiği portre ile klasik şiirin maşuk tasvirlerinin aynı olduğu tespit edilmiştir. Maşuk tipinin hem fiziki özellikleri hem de aşığa karşı tavırları Goethe'nin ve klasik şiirin ortak noktalarını yansıtmaktadır. Âşık ve aşk bahsinde de bu benzerliklerin olduğu görülür. Her iki şiir anlayışında da âşık karakteri sevgilisini her şeyin üstünde tutarak ondan gelen her şeye razı olmaktadır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda Alman şair Goethe'nin Klasik edebiyat tesirinde olduğu ifade edilebilir. O, klasik şiirin üslup ve anlam dünyasından faydalanarak Doğu- Batı Dîvan'ını oluşturmuştur. İncelenen kavramlara yüklemiş olduğu mana Dîvan şiirinin anlam dünyasıyla benzerlikler taşımaktadır. Şair ve şiir coğrafyaları her ne kadar farklı olsa da temelde insanın mana arayışı fitrî bir mesele olduğundan ortak paydalar oluşturmuştur. Oluşan bu paydalar da dönemin sanat anlayışına ve sanatçısına etki etmektedir.

Yapılan bu çalışma klasik şiirin Batı edebiyatını etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu incelemeler yeni araştırmalara da kapı araladığını göstermektedir. Doğu'nun kültür ve edebiyatına ilgisi olan sanatçılar çalışmalarında bunu yansıtabilirler. Nitekim Doğu ve Batı arasında olan etkileşimlerin ortaya çıkan eserlerde görüldüğü bilinmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Abdullah, E. (2010). Fuzûlî, Bâkî, Hayâlî ve Yahyâ Bey Dîvânı'ndan hareketle sevgili eşiği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 272-285.
- Açıl, B. (2023). Klasik Türk şiirinde estetik ve poetikanın kaynağı olarak hadis. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 63(2), 269-286.
- Akdağ, S. (2009). Klâsik Türk edebiyatı'nda adına mesnevîler yazılan kadın: "Züleyha". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (40), 59-74.
- Akdoğan, Y. (tarih yok). *Ahmedî-Dîvân*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78357/ahmedi-divani.html>
- Andrews, W. G. (2006). *Şiirin sesi, toplumun şarkısı Osmanlı gazelinde anlam ve gelenek*. (T. Güney, Çev.) İletişim Yayınları.
- Aristoteles. (2002). *Poetika*. (İ. Tunalı, Çev.) Remzi Kitabevi.
- Arslan, M. (2007). *Mihri Hâton Divânı*. Amasya Valiliği Yayınları.
- Aytaç, G. (1983). *Yeni Alman edebiyatı tarihi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bilkan, A. F. (2011). *Nabi Divanı*. Akçağ Yayınları.
- Cevizci, A. (2021). *Felsefe sözlüğü*. Say Yayınları.
- Erbay, N. (2019). *Klasik Türk şiiri gazellerinde şair ve şiir karakteri*. Fenomen Yayıncılık.
- Gazâlî, A. (2019). *Âşıkların hâlleri sevânih'u-l uşşâk* (3. Baskı b.). (T. K.-M. Çetinkaya, Çev.) Hece Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1959). *Mevlâna Celaleddin*. İnkılap Kitabevi.
- Kalın, İ. (2017). *İslâm ve Batı*. İsam Yayınları.
- Kanar, M. (2019). *Bâkî Dîvân*. Ayrıntı Yayınları.
- Kara, Ö. (2016). *Dîvân edebiyatının dinî kaynakları*. M.Ü. İlâhiyat Fakütesi Vakfı Yayınları.
- Mengi, M. (2010). Divan şiiri estetiği açısından 'icâz. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(39), 135-146.
- Okuyucu, C. (2015). *Divan edebiyatı estetiği* (6. Baskı b.). Kapı Yayınları.

- Özgü, M. (1952). Goethe ve Hâfız. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (IV), 89-103.
- Özkan, S. (2019). *Goethe Doğu-Batı Divanı* (6.Baskı b.). Ötüken Yayınları.
- Pala, İ. (2018). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. Kapı Yayınları.
- Pürcevâdî, N. (1998). *Can esintisi İslam'da şiir metafiziği*. İnsan Yayınları.
- Rami, Ş. (1994). *Enisü'l -Uşşak (Klasik Doğu edebiyatında sevgiliyle ilgili mazmunlar)*. (T. K. İdris, Çev.) Ecdâd Yayınları.
- Şahin, K. Ş. (2011). *Sevgilinin güzellik unsurlarından saç ve âşık üzerindeki etkisi*. *Turkish Studies*, 6(3), 1851-1867.
- Şentürk, A. A. (2007). *Türk edebiyatı tarihi*. (T. S. Halman, Dü.) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı şiiri kılavuzu 1*. Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.
- Tahir, B. M. (1972). *Osmanlı müellifleri* (Cilt II). (İ. Ö. Ali Fikri Yavuz, Dü.) Meral Yayınevi.
- Tarlan, A. N. (2018). *Fuzûlî Divanı şerhi*. Akçağ Yayınları.
- Uludağ, S. (1991). *Aşk (Tasavvuf) İslam ansiklopedisi* (Cilt 4). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf terimler sözlüğü*. Kabalıcı Yayınları.

Karagöz Muhaverelerinde Mutfak Kültürü Unsurları

Elements of Culinary Culture in Karagoz Conversations

Medine DEMİR

Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Artvin,
Türkiye

Öz

İnsanoğlu dünyaya geldiği andan itibaren yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmek amacıyla beslenmeye ihtiyaç duyar. Zaman içerisinde, hayatta kalabilmek için bir araç olmaktan öte anlamlar taşıyan beslenme pratikleri etrafında, kültürel unsurların oluştuğu görülür. Kültürel açıdan zengin öğeler barındıran karagöz oyunlarının muhavere bölümünde, yemek kültürüne de yer verilmiştir. Çalışma, karagöz oyunlarında yer alan dört bölümden biri olarak tanımlanan muhavere ile birlikte oyundan bağımsız olduğu halde muhavere özelliği gösteren müstakil muhaverelerdeki mutfak kültürünün ve yeme içme alışkanlıklarının belirlenmesi amacıyla kaleme alınmıştır. Bu bağlamda otuz dokuz muhavere metni incelenmiştir. Toplumun mutfak kültürü ve yeme içme alışkanlıklarına dair unsurlara muhavereelerde de yer verildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Karagöz oyunları, muhavere, yemek, mutfak kültürü

Abstract

Human beings need nutrition to sustain their vital activities from the moment they were born. Over time, it is seen that cultural elements are formed around nutritional practices that have meanings beyond being a tool for survival. In the conversation chapter of Karagoz plays, which contain culturally rich elements, food culture is also included. The study was written to determine the culinary culture and eating and drinking habits of the conversation, which are defined as one of the four parts in Karagoz plays, as well as the individual conversations, which have the characteristics of conversation even though they are independent of the play. In this context, thirty-nine conversation texts have been analyzed. It is observed that elements related to the society's culinary culture and eating and drinking habits are also included in the conversations.

Keywords: Shadow play, conversation, food, culinary culture

*Bu makale, Atatürk Üniversitesi Türkiyat
Araştırmaları Enstitüsü'nde hazırlanan
Karagöz Oyunlarındaki Muhavere Bölümü
Üzerine Bir İnceleme isimli doktora
tezinden üretilmiştir.*

Geliş Tarihi/Received:18.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted:18.04.2024
Yayın Tarihi/Publication Date:24.04.2024

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Medine DEMİR
medinekaynak@artvin.edu.tr

Atif: Demir, M. (2024). Karagöz
Muhaverelerinde Mutfak Kültürü Unsurları,
Culture and Civilization, 6, 32-38.

Cite this article: Demir, M. (2024).
Elements of Culinary Culture in Karagoz
Conversations, *Culture and Civilization*, 6,
32-38.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

Giriş

Yaşamsal faaliyetlerin devamı için bir zorunluluk olarak başlayan beslenme serüveni zaman, mekân, insan vb. faktörlerle birlikte kültürel kodların taşıyıcısı, bu kodların bir göstergesi haline gelmiştir. Beslenmenin biyolojik bir ihtiyaçtan öte kültürel semboller hâline dönüşmesi, yeme alışkanlığının etrafında oluşan kültürel algılamaların bir sonucudur. Bu kültürel algılamalar beslenmeyi biyolojik bir ihtiyaç olmaktan çıkararak sosyal varlık olan insanın etrafında oluşan, gelenek ve ritüellerle kültürel semboller hâline dönüştürmüştür (Öğüt Eker, 2018, s. 171).

İnsanların besinleri tercih etme dinamikleri, tercih ettikleri besinlerle yemek yapmaları ve onun etrafında gelişen pratikler yüzyıllar içerisinde kültürel kodlarla zenginleşerek nesilden nesile aktarılmıştır. Kültürel kodların aktarılmasında, karagöz oyunlarının önemli bir işlevi vardır. Toplumun kültürel çeşitliliğiyle uyum hâlinde, benzer kaynaktan doğup beslenen bu oyunlar, geçmişten geleceğe bir köprü inşa eder. Oyun adı altında anlatılmaya çalışılan gerçeklik, seyircinin kendi kültürel değerlerini tanımasına fırsat sunar.

Genel olarak Türk gölge oyununun iki baş kişisi olan Karagöz ile Hacivat arasında geçen, Karagöz ile Hacivat'ın oyuna başlama konuşmaları olarak kabul edilen (Düzgün, 2004, s. 425-426) muhavereler, aslında bir nevi oyunun çekirdeği gibidir. Muhavere bölümü, oyunun kültürel dokusuyla sunulduğu bölümlerden biridir. Halk mimarisinden taşıma tekniklerine, geçiş dönemlerinden gelenek göreneklere kadar geniş bir yelpazede halk kültürü unsurlarıyla zenginleştirilen muhaverelerde mutfak kültürüne dair unsurların önemli bir yer tuttuğu görülür. Çalışmada mutfak kültürü başlığı altında değerlendirilen muhaverelerde sofrada adap ve geleneğinin varlığını sorgulamak; toplum tarafından sevilen, tercih edilen yiyeceklerin muhaverelerde ne şekilde yer aldığını belirlemek; Ramazan, bayram gibi toplumda önemli yeri olan günler için yapılan özel bir yemeğe muhaverelerde yer verilip verilmediğini incelemek; toplumun yemek pratiklerinin metinlerde hangi şekillerde yer aldığını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda karagöz muhaverelerinde mutfak kültürüne dair unsurların tespiti için muhavereler içerisinde konuyla alakalı otuz dokuz metin seçilip incelenmiştir. Çalışmanın sınırları gözetildiği için muhavere metinleri içerisinde mutfak kültürü ile alakalı olduğu düşünüp seçilen muhavereler şunlardır: "Açlık, Bakkalcılık, Balon, Bilmece (Bir oyun formunda), Bilmece (müstakil), Çevre Hastalığı, Dengeli Beslenme, Deprem, Dolma, Dondurmacı, Gelinlik Damat, Hacivat Bilmece Soruyor, Hamam, Hasbihal, Hastalık, Helva, İftar, İftar Davetsizi, Karagöz İş Arıyor, Karagöz'den Bilmece, Karagöz'ün Oburluğu, Kavun, Komşu Öldü, Konuşuyoruz Ama Nece Konuşuyoruz?, Mektup, Misafir, Misafirlik, Obez Karagöz, Öyle Denmez, Piknik, Rüya, Sahte Hasta, Sebze Sülalesi, Tekerleme, Tencere, Turşu, Uçmak, Yanılmaca, Yeni Yıl."

Metin And (1977), şimdiki kadar bilinegelen en alışılmış muhaverelerin dışında birtakım muhavere türlerinin olduğunu belirterek bu türlerin adlarını sayar. Gel-geç muhaveresi, ara muhavere, vuruşmalı muhavere ve çifte Karagöz'lü muhavereler And'ın belirttiği alışlagelmiş muhaverelerin dışındaki muhavere türleridir. And'ın bahsettiği muhaverelerin dışında muhavereler, bilinen tasnif ve isimlendirmeden farklı olarak tarafımızca, "Bir Oyun Formunda Yer Alan Muhavereler ile "Müstakil Muhavereler" şeklinde adlandırılmıştır. "Bir Oyun Formunda Yer Alan Muhavereler" başlığı ile kastedilen klasik bir oyun formunda yer alan dört bölümden birini temsil eden muhaverelerdir. "Müstakil Muhavereler" başlığı ile kastedilen ise bir karagöz oyun formunda yer almamakla birlikte muhavere özelliği gösterip Karagöz ile Hacivat arasında geçen diyalogları kapsayan muhaverelerdir.

Çalışmada mutfak kültürünün her iki formdaki yerinin tespit edilmesi amacıyla muhavereler iki ayrı başlık altında incelenmiştir. Bir oyun formunda yer alan muhaverelerdeki mutfak kültürünü ortaya koymak için 18, müstakil muhaverelerdeki mutfak kültürünü ortaya koymak içinse 21 muhavere metni incelemeye tabi tutulmuştur.

Bir Oyun Formunda Yer Alan Muhaverelerde Mutfak Kültürü

Bir oyun formunda yer alan muhaverelerde mutfak kültürü ve yeme- içme alışkanlıklarının belirlenebilmesi için alfabetik sıra ile "Açlık, Bilmece, Dolma, Dondurmacı, Hamam, Hastalık, Helva, İftar, Kavun, Misafirlik, Obez Karagöz, Öyle Denmez, Piknik, Sahte Hasta, Sebze Sülalesi, Tencere, Turşu, Uçmak" muhavereleri incelenmiştir.

Beslenme ve beslenme pratikleri etrafında oluşan mutfak kültürünün muhaverelerde önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Bir oyun formunda yer alıp incelemeye dâhil edilen muhaverelerde çeşitli besin adları geçmektedir. Bu muhaverelerde besin adlarına farklı şekillerde yer verilmiştir. Bunların ilki muhaverede söz komiğini sağlamak için benzeşleme, mecaz, teşbih vb. söz oyunlarına başvurulurken besin adlarından yararlanmak yoluyla yapılmıştır. İkincisi ise muhaveredeki konunun besin türü etrafında geçmesi ile besin adlarına yer verilerek oluşturulan muhaverelerdir. Bu konuda dikkat edilmesi gereken nokta, muhaverelerde besin adlarının geçme yönteminden öte, her ne sebeple

olursa olsun muhavere metninde yer alan besinlerin toplumun kültürel kodlarında bir yerinin olduğudur.

Bir oyun formunda yer alan muhavereelerde tahıl grubu besinlerin varlığı dikkat çeker. Geçmişten günümüze gelinceye kadar insanların hayatında çok önemli bir yere sahip olan ekmeğin yapımında kullanılan un, su, tuz gibi besinler bir oyun formu içerisindeki muhavereelerde yer alır. Ekmeğin ile birlikte bu grupta değerlendirilebileceğimiz özel bir ekmeğin türü olan francala yine yapımında un ve çeşitli diğer maddelerin de kullanıldığı simit, kazanyağlısı, pide, peynirli pide, gözleme, yağlı simit, gevrek, pufböreği, Van böreği, mantı gibi besin adları geçmektedir.

Muhavereelerde geçen besin grupları yalnızca tahıllar ve ondan üretilen besinlerle sınırlı değildir. Toplumumuzda zengin bir mutfak ve yeme-içme kültürünün var olduğu muhavereeler aracılığıyla yansıtılmıştır.

Muhavereelerde geçen yemek adlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Bir et yemeği türü olan rosto, yahni, köfte, kebab, İskender kebab, tas kebab, kuzu etli kabak dolması, ciğer, işkembe; et yemeklerinin yanında bir balık türü olan hamsi, palamut; kızarmış tavuk; sebze yemeklerinden patlıcan dolması, lahana dolması, kapuska, yalancı dolma; bakliyat ile yapılan yemeklerden kuru fasulye ve bakliyatlardan mercimek; özellikle sulu yemeklerin yanında tercih edilen pilav ve pilav çeşitlerinden zerdeli pilav ile pilav yapımında kullanılan piring; yemek yanında ikram edilen salata, yoğurt, turşu; yemek yapımında yer verilen soğan, sarımsak, sıvı yağ, tereyağı. Genellikle yemeklerden önce ikram edilen çorba, tavuk sulu şehriye çorbası, tarhana çorbası ve paça da muhavereelerde yer alır.

Muhavereelerde yemek adları ile birlikte bu yemeklerin sağlığını için ne şekilde hazırlanması gerektiği üzerinde de durulmuştur. “Köylü Evlenmesi” isimli oyunun “Hastalık” adını verdiğimiz muhavere bölümünde balığı tavada yemektense ızgara yemenin sağlık açısından çok daha iyi olacağı üzerinde durulmuştur. Balık yağda kızartılırsa ağır olacağı için midede erimeyeceği, ızgarada pişmiş balığın hafif olduğu altına ve üstüne defne konulursa kokusunun dahi kalmayacağı anlatılmıştır. Yemekleri ardı ardına yemenin de sağlık açısından pek çok olumsuzluklarının olacağı belirtilmiştir. Bu muhavere aynı zamanda yemeklerin sosyolojik arka planı da dikkatlere sunulmuştur. Örneğin tarhana çorbası Hacivat tarafından köylü yemeği olarak değerlendirilse de Karagöz bu yemeğin sağlık açısından çok faydalı olduğunu söylemiş; sağlık açısından faydalı yemeklere fasulye, bezelye ve baklayı da örnek göstermiştir.

Muhavereelerde yemekler gibi tatlılarda da çeşitlilik görülür. Kadayıf, kadayıf çeşitlerinden kaymaklı ekmeğin kadayıfı, yassı kadayıf, ekmeğin kadayıfı; kaymaklı güllaç, muhallebi, tavuk göğsü, revani, sütlaç, keşkül, baklava, kestane şekeri, halka tatlı, helva; tatlıları süslemek için fıstık adları geçmektedir. Tatlılar arasında helvanın önemli bir yeri vardır. Helvanın etrafında kültürel pratikler oluştuğu görülür. “Geçmişten bu yana Türkler arasında helva sohbetleri yapılagelmiştir. Bu sohbetler, insanları bir araya getiren önemli etkinliklerdendir. Ayrıca helva, kandil gibi önemli günlerde insanlara dağıtılan, doğumlarda, askere giderken, hacdan dönüşte, ölümden vb. hayatımızın her önemli olayında yapılan bir tatlıdır. Karagöz metinlerinde helva sohbeti geleneğinin nasıl olduğu anlatılır.” (Küçükylıdız Gözelce, 2021, s. 303). “Tahmis” oyununda yer alan “Helva” muhaveresinde helva sohbeti geleneğinden bahsedilir:

“Hacivat: Eskiden helva sohbetleri yaparlardı: Bu akşam senin evinde, yarın akşam benim evimde, öbür akşam başkasının evinde.

Karagöz: Şarkısı nasıl helvanın?

Hacivat: Evvelâ helvayı pişirirler, ba’de-hu bir tabağın yahut bir tepsinin içine korlar, üstünü de tellerler pullarlar.

Karagöz: Ne o? Helva gelin mi oluyor?

Hacivat: Değil, a canım! Âdet öyle! Yarın akşam kimin nöbeti ise, götürürler onun önüne korlar helvayı.” (Kudret, 2004, s. 1043).

Tatlıların yanı sıra içeceklerde de oldukça çeşitlilik görülür. Kahve, muhavereelerde en çok yer verilen içeceğin başında yer alır. Kahve ile birlikte kahvehane kültürüne de oldukça önem atfedilmiştir. Kahvenin özellikle yemeklerden sonra tüketildiği görülür. Muhavereelerdeki içecek kahve ile sınırlı değildir. Geçmişte tüketilen günümüzde pek bilinmese de yemek sitelerinde tarifine yer verilen tükenmez şerbeti, su, süt, çay, şerbet, hoşaf, salep, yayık ayran, limonata, gazoz, kefir ve kolaya yer verildiği görülür. Geçmişte kola bilinmediğinden muhavereelerde yer almasa da günümüzdeki muhavereelerde kolanın da varlığı söz konusudur. Muhavereelerde kolaya yer verilse de insan sağlığı üzerindeki zararları da anlatılmıştır.

Yemek, çorba, tatlı ve içekte görülen çeşitlilik besinlerin hazırlanmasını kolaylaştıran mutfak araç gereçlerinde de söz

konusudur. Izgara, maşa, fıçı, tabak, bardak, fincan, çorba kâsesi, kahve cezvesi, hamur teknesi, aşure tenceresi, haşlama ve bulaşık tenceresi, elek, oklava, tava, mangal, tepsi, masa, kalbur mutfak eşyaları söz konusu olduğunda ilk akla gelenlerdir.

Yemek ve sofrada adabı toplumumuzda önem verilen konular arasındadır. Bu konuya dair uygulamalara muhaverelerde yer verilmiştir. “Bilmece” muhaveresinde sofrada düzenine dair uygulamaların varlığını görmek mümkündür. Hacivat, Karagöz’e sorduğu bilmecenin ipuçlarını verirken aslında o dönemdeki yemek ve sofrada geleneğini de anlatır. Hacivat’ın söylediklerinden yemek getirilmeden önce bir sofrada serildiği sofranın üzerine bir iskele onun üzerine bir sini konulduğu sininin üzerinde de kaşık, ekmek, çorba kâsesinin yer aldığı anlaşılır. Yemekten önce çorba içildiği ve çorbaya limon sıkıldığı bilgisi de vardır. Muhaverelerde sofrada düzenine dair âdetler ile birlikte yemek âdetlerine de yer verilir. “İftar” muhaveresinde hayali de olsa yemeğe çorba ile başlandığı ana yemek olarak tavuk ve pastırmalı yumurtaya yer verildiği ve yemek yendikten sonra tatlı ikram edildiği görülür. Yemek ve tatlıdan sonra da misafire kahve teklif edilir. Muhaverede yer alan bilgilerden anlaşıldığı gibi yemek ikram sırasında bir geleneğin varlığı söz konusudur. Yiyeceklerin önce çorba ardından ana yemek ve tatlı sıralamasıyla yendiği görülür.

Gelişen tarihsel süreç içerisinde Türklerin yaşam şekilleri yaşadıkları coğrafya ve etkileşim hâlinde oldukları medeniyetler, yeme içme alışkanlıklarını ve yeme kültürlerini etkilemiş ve bazı değişimler geçirmesine sebep olmuştur (Kızıldemir vd., 2014, s. 191). Özellikle günümüz koşullarında kadının çalışma hayatına karışmasıyla birlikte kadın ile mutfak arasına ciddi bir mesafe girmiştir (Karaca- Altun, 2017, s. 338). Bu durum uzun uğraşlar ve saatler sonucu hazırlanan yemeklerin yerini fast food tarzı denilen köfte, patates, hamburger gibi yemeklere bırakmasına neden olmuştur, denilebilir. Fast food tarzı yiyeceklerin yaygınlaşmasının bir diğer nedeni öğrencilerin özellikle lise ve üniversite dönemlerinde hazır ve hızlı besine ulaşma isteğidir (Gök vd., 2020, s. 217). Muhaverelerde de yemek kültüründeki değişimin izlerini görmek mümkündür. Muhaverelerde her ne kadar fast food tarzı yiyecekler zararlı olarak değerlendirilse de bu metinlerde fast food beslenmeye yer verildiği görülür. Bu besinleri tüketmenin sağlığa olumsuz etkileri muhaverelerde vurgulanmış, tüketilmemesi tavsiye edilmiştir.

Müstakil Muhaverelerde Mutfak Kültürü

Müstakil muhaverelerde mutfak kültürü ve yeme-içme alışkanlıklarına dair unsurların belirlenebilmesi için müstakil muhaverelerden alfabetik sıra ile “Bakkalcılık, Balon, Bilmece, Çevre Hastalığı, Dengeli Beslenme, Deprem, Gelinlik Damat, Hacivat Bilmece Soruyor, Hasbihal, İftar Davetsizi, Karagöz’den Bilmece, Karagöz İş Arıyor, Karagöz’ün Oburluğu, Komşu Öldü, Konuşuyoruz Ama Nece Konuşuyoruz?, Mektup, Misafir, Rüya, Tekerleme, Yanıltmaca, Yeni Yıl” isimli muhavereler incelenmiştir.

Müstakil muhavereler besin grupları bakımından zengindir. Muhaverelerde çeşitli sebze, meyve ve yemek adları yer alır.

Muhaverelerde yiyecek adları çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Yanlış anlamaya dayalı meyve sebze adlarıyla birlikte yemek adlarına da yer verildiği görülür. Özellikle bilmece muhaverelerinde ya Karagöz Hacivat’tan ya da Hacivat Karagöz’den cevabı meyve, sebze olan bilmeceyi bilmesini ister.

Kültürümüzde yemeğe verilen önemin yansımaları müstakil muhaverelerde de görülür. Muhaverelerde yemeğe önce çorba ile başlanır. Hastalık anında da akla gelen ilk şey sıcak bir çorba içmektir. Hacivat Karagöz’ün hasta olduğunu görünce hemen sıcak bir çorba içmesini tavsiye eder. Muhaverelerde düğün çorbası, şehriye çorbası isimlerine yer verilirken ana yemeklerden patates musakkası, kâğıt kebabı, püre, makarna, mücver, yaprak dolması, kuru fasulye, pilav, pırzola, börek, tandır kebabı isimlerine yer verilmiştir. Yemeklerin hazırlanmasında yararlanılmasının yanı sıra yemeklerin yanında ya salata içerisinde ya da mevcut haliyle yenilen nane, maydanoz, dereotu, turp, havuç da muhaverelerde adı geçen sebzelerdendir. Yemeklerin hazırlanmasında olmazsa olmaz olarak görülen soğan yediden yetmişe herkesin severek tükettiği patates isimleri muhaverelerde yer alır. Aynı zamanda genellikle yemeğin yanında ikram edilen komposto ve hoşaf isimleri de geçmektedir.

Muhaverelerde sofrada geleneğinde bir değişimin yaşandığı görülür. Geçmiş dönemlerdeki muhaverelerde sofrada düzeninden bahsedilirken yemeğin sini üzerinde tabaklara konulan yemeklerde çatal kaşık ile yendiği bilgisi yer alırken günümüzdeki muhaverelerde yemeğin masada yendiği bilgisi yer alır. Yemeklerle birlikte yemeğin sunum şekline de önem verildiği görülür. “Misafir” muhaveresinde bu konu detaylarıyla ele alınmıştır. Karagöz’e misafirlerin geleceğini öğreten Hacivat önce bir plan yapar ve bu plan dâhilinde sofrada düzenini oluşturur. Bu sofrada düzeninde masaya çifter

tabak konulmasından yemek servisi kâğıdına kadar düzenle ilgili her şeye en ince ayrıntısına kadar önem verilmiştir.

Misafire yemek ikram edilirken geçmişte olduğu gibi önce çorba ile başlanır. Misafirlikte yemek ikram sıralamasına dair geleneksel uygulama örneğine “Bilmece” muhaveresinde de rastlanır. Hacivat sorduğu bilmeceye dair ipuçlarını sıralarken misafirlikte ikram edilen yiyecek ve içecekler hakkında da bilgi verir. Hacivat misafirlikte yemekten sonra çay kahve ikramında bulunulacağını ardından da meyve geleceğini söyler.

Sabahları güne kahvaltı ile başlamanın kültürümüzde önemli bir yeri vardır. Hacivat bu durumla ilgili tavsiyelerde bulunur. Sabahları güne erken saatte iyi bir kahvaltı ile başlamanın kendimiz için yapabileceğimiz en iyi şeylerden biri olduğunu ifade eder. Kahvaltıda yumurta, peynir, zeytin yendiği görülür. Kahvaltıda yenilen yiyeceklerden biri olan reçel de muhaverelerde yer alır. Çay kahvaltının en önemli eşlikçisidir. Bunun yanı sıra arkadaş ziyaretlerinde akla gelen ilk içecek yine çaydır. Günümüz muhaverelerinde demleme çay ile birlikte poşet çaya da yer verildiği görülür. Isıtılan su ile çok kısa sürede hazır hale gelen poşet çaylar aslında günümüzde pratikliğe, hıza verilen önemin bir göstergesidir. Hemen hazır hale gelen yiyecek ve içecekler gibi bu yiyecek ve içeceklerin hazırlanmasını kolaylaştıran aletler de önem arz etmektedir. “Konuşuyoruz Ama Nece Konuşuyoruz?” isimli muhaverede Hacivat “*Aman Karagöz’üm neyse, ben seni özledim de geldim. Ketıla su koy, fincana bir poşet, şöyle karşılıklı sabah çayımızı alalım*” (Uludağ, 2018) diyerek değişimin izlerini gözler önüne serer. Poşet çay ile birlikte onun hazırlanmasını kolaylaştıran “kettle”a da muhaverelerde yer verilmiştir.

İçecek olarak diğer bir alternatif de kahvedir. Çay ile birlikte kahveye de önem verilir.

Kültürümüzde kahvaltının, öğle ve akşam yemeklerinin vazgeçilmez olan ekmek ekmeğin yapımında kullanılan un ve su oldukça önemlidir. Özel bir ekmek türü olan pide de yer alır.

Muhaverelerde çeşitli meyve adlarına yer verildiği görülür. Muhaverelerde yer alan meyve isimlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Üzüm, kiraz, elma, muz, armut, nar, şeftali, kayısı ve içde.

Tatlılar hemen herkes tarafından çok sevilir. Muhaverelerde Gaziantep’in neredeyse simgesi haline gelen “*baklava*” ile muhallebi adına da yer verilmiştir.

Muhaverelerde pastalara, tatlılara tat vermek onları süslemek için kullanılan fındık, fıstık gibi kuruyemişler ile birlikte leblebi, çekirdek gibi kuruyemişleri görmek mümkündür.

Meyveler, sebzeler, yemek adları ile birlikte mercimek, nohut, fasulye, mısır, pirinç gibi tahıl isimleri vardır.

Sonuç

Muhavereler yemek kültürüne dair zengin öğeler içermektedir. Bir oyun formu içerisinde yer alan muhavereler ile birlikte müstakil muhaverelerde de farklı besin gruplarının isimleri geçmektedir. Sebze yemeklerinden et yemeklerine, meyvelerden tatlılara, soğuk sıcak içeceklere kadar besin gruplarında çeşitlilik vardır. Muhaverelerde görülen bu besin çeşitliliği ile toplumun mutfak kültürü ve yeme içme alışkanlıklarına bir nevi ayna tutulur. Örneğin ekmeğe her iki muhavere formunda da ayrı bir önem atfedildiği görülür. Ekmek, sabah kahvaltısı akşam yemeği fark etmeksizin sofrada yer alır.

Muhaverelerde yemek adları ile birlikte yemeği hazırlamada kullanılan mutfak araç gereçlerine de yer verildiği görülür. Izgara, maşa, tabak vb. muhaverelerde adı geçen mutfak araç gereçleri arasındadır. Müstakil muhaverelerde günümüzde kullanılan ve yemek, içecek hazırlamasını kolaylaştıran mutfak aletlerine yer verilmiştir. Müstakil muhaverelerde kettle ismi geçmektedir. Günümüzde mutfakta yaygın olarak kullanılan bu alete muhaverelerde yer verilmesi muhaverelerin toplum yaşamına ayna tutmasına, yaşanan değişimi gözler önüne sermesine dair güzel bir örnektir.

Sofra adabı her iki formdaki örneklerde üzerinde hassasiyetle durulan konular arasındadır. Yeme içme kültürünün birlik ve beraberliğe dönüştüğü misafir sofraları muhaverelerde önem arz etmektedir. Misafire güzel sofraya hazırlamaya özen gösterilir. Müstakil muhaverelerde supla gibi günümüzde aile sofralarından öte misafir sofralarında kullanılan mutfak eşyalarının da varlığı söz konusudur.

Muhaverelere dair örneklerden hareketle her iki formdaki muhaverelerin mutfak kültürü bakımından zengin bir kaynak içerdiğini söylemek mümkündür. Bu durum toplumda yemeğe ve onun etrafında oluşan pratiklere verilen önemin bir göstergesidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- And, M. (1977). *Dünyada ve bizde gölge oyunu*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Düzgün, D. (2004). Muhavere. *Türk dünyası edebiyat kavramları ve terimleri ansiklopedik sözlüğü Cilt 4*. (ss. 425-426.). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Gök, T., İsakova D. & İnce, Cemal. (2020). Aile yemekleri, yeme davranışları ve fast food tüketim sıklığı ilişkisi: KTMU örneği. *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 2(2), 216-232.
- Gözelle Küçükıldız, D. (2021). *Türk sofrası kültürü ve Rize örneği* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Kızıldemir, Ö., Öztürk, E. & Sarıışık, M. (2014). Türk mutfak kültürünün tarihsel gelişiminde yaşanan değişimler. *AİBU Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 191-210.
- Öğüt Eker, G. (2018). Farklı görme biçimiyle modern dünya ritüeli olarak yemek kültürü: Sinama/erginlenme ve intikam alma gizli işlevleri. *Milli Folklor Dergisi*, 15(120), 171-183.

Makalede İncelenen Muhaverelerin Yer Aldığı Eserler Kaynakçası

- Akharman, G. (2006). *Hacivat Karagöz serisi 2: Karagöz'den bilmece*. Altın Bilgi Yayınları.
- Okyar, A. (2014). Ah Karagöz Vah Karagöz. Ü. Oral (Haz.), *Bilgilerle günümüzden karagöz oyunları:2*. Kitabevi Yayınları.
- Atçakarlar, N. (haz.). (2017). Hacivat bilmece soruyor. *Karagöz ile Hacivat anonim*. Timaş Yayınları.
- Batur, S. (2010). Bilmece. İlköğretim okulları için *Karagöz ile Hacivat* (s. 25-31). Altın Kitaplar Yayınevi.
- Batur, S. (2010). Deprem. İlköğretim okulları için *Karagöz ile Hacivat* (s. 111-122). Altın Kitaplar Yayınevi.
- Batur, S. (2010). Tekerleme. İlköğretim okulları için *Karagöz ile Hacivat* (s. 32-38). Altın Kitaplar Yayınevi.
- Batur, S. (2010). Yanıltmaca. İlköğretim okulları için *Karagöz ile Hacivat* (s. 105-110). Altın Kitaplar Yayınevi.
- Cevdet Kudret. (2004). Meyhane. *Karagöz Cilt II*. (s. 736-743). Yapı Kredi Yayınları.
- Cevdet Kudret. (2004). Tahmis. *Karagöz Cilt III*. (s. 1042-1044). Yapı Kredi Yayınları.
- Cumhuriyet Halk Partisi Yayını*. (1941). Köylü Evlenmesi. İsmail Hakkı Baltacıoğlu. *Karagöz (iki mukaddeme ve yedi senaryoyu havidir.)*, Recep Ulusoglu Basımevi.
- Diñç, T. (2014). Tonton Amca. Ünver Oral (Haz.), *Bilgilerle günümüzden karagöz oyunları: 2*. Kitabevi Yayınları.
- Gerçek, S. N. (1931). *Salıncak sefası tam bir hayal oyunu*. İkbal Kütüphanesi Akşam Matbaası.
- Hayali Küçük Ali. (1952). Mandıra Safâsı. Dünya Gazetesi.
- Hayali Memduh. (1922). Karagöz'ün Aşçılığı. Gayret Kütüphanesi Necm-i İstiklal Matbaası.
- Kallımcı, H. (2006). Çevre Hastalığı. *Karagöz ile Hacivat*. Çevik Matbaacılık.
- Kallımcı, H. (2006). Karagöz İş Arıyor. *Karagöz ile Hacivat*. Çevik Matbaacılık.
- Kallımcı, H. (2006). Karagöz'ün Oburluğu. *Karagöz ile Hacivat*. Çevik Matbaacılık.
- Karagöz ile Hacivat*. (2017). Mektup. Mutena Yayıncılık.
- Kılıç, H. (2017). Balon. *Karagöz ile Hacivat*. Anda Kitapçılık.
- Kılıç, H. (2017). Misafir. *Karagöz ile Hacivat*. Anda Kitapçılık.
- Kılıç, H. (2017). Rüya. *Karagöz ile Hacivat*. Anda Kitapçılık.
- Kúnos, I. (1886). "Öyle Denmez-Vuruşma Oyunu", *Harom Karagöz-Jatek (Üç Karagöz Oyunu)*.
- Okçugil, K. M. V. (1933). *Karagöz Yalova safâsında*. Tefeyyüz Kütüphanesi Nümune Matbaası.
- Oral, Ü. (2011). Bakkalcılık. *Karagöz futbolcu*. Nar Yayınları.
- Oral, Ü. (2009). Dengeli Beslenme. *Karagöz ile Hacivat Söyleşmeleri*. Bilgecan Yayınları.
- Oral, Ü. (2002). Gelinlik Damat. *Günümüzden Karagöz- Hacivat söyleşmeleri*. (ss. 193-195). Kitabevi Yayınları.
- Oral, Ü. (2002). İftar Dâvetsizi. *Günümüzden Karagöz- Hacivat söyleşmeleri*. (ss. 184- 186). Kitabevi Yayınları.
- Oral, Ü. (2007). Karagöz Yazıcı. Ünver Oral (Haz.). *Karagöz oyunları-3- Yeni*. Kitabevi Yayınları.
- Oral, Ü. (2002). Komşu Öldü Muhaveresi. *Günümüzden Karagöz- Hacivat söyleşmeleri*. (ss. 208-214). Kitabevi Yayınları.
- Oral, Ü. (2009). Yeni Yıl. *Karagöz ile Hacivat söyleşmeleri*, Bilgecan Yayınları.

- Radloff, W. & Kunos, I. (1998). *Proben Der Volksliteratur Der Türkischen Stamme VIII* (S. Sakaoğlu & M. Ergun, Çev.), TDK Yayınları.
- Radloff, W. & Kunos, I. (1998). Kanlı Kavak. *Proben Der Volksliteratur Der Türkischen Stamme VIII* (S. Sakaoğlu & M. Ergun, Çev.), TDK Yayınları.
- Ritter, H. (1953). Kırğınlar. *Karagös Türkische Schattenspiele III*. Wiesbaden.
- Ritter, H. (1941). Yalova Sefası. *Karagös Türkische Schattenspiele II*. Leipzig.
- Rona, M. (1945). *Karagöz'ün başına gelenler Kütahya çeşmesi*. Türkiye Yayınevi.
- Sefer Mehmet, *Bahçe Sefası*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları.
- Uludağ, T. (2018). Hasbihal. *Karagöz ile Hacivat*. (ss. 115-121). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Uludağ, T. (2018). Konuşuyoruz ama nece konuşuyoruz? *Karagöz ile Hacivat*. (ss. 107-114). Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Kasımalı Cantöşev'in "Çobanlar" ve "Karaçaç" Adlı Piyesleri Üzerine

On Kasımalı Cantöşev's Plays "Shepherds" and "Karachach"

Akmaral SHEISHENBEKOVA¹

Pamukkale University, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Denizli, Türkiye

Bu makale "Kasımalı Cantöşev'in
"Koyçular" ve "Karaçaç" Adlı Piyesleri
(İnceleme-Metin-Aktarma-Sözlük) adlı
yüksek lisans tezinden alınmıştır.

Geliş Tarihi/Received:28.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted:04.04.2024
Yayın Tarihi/Publication Date:24.04.2024

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Akmaral Sheishenbekova

Atıf: Sheishenbekova, A. (2024).
Kasımalı Cantöşev'in "Çobanlar" ve
"Karaçaç" Adlı Piyesleri Üzerine. *Culture
and Civilization*, 6, 39-46.

Cite this article Sheishenbekova, A.
(2024). On Kasımalı Cantöşev's Plays
"Shepherds" and "Karachach". *Culture
and Civilization*, 6, 39-46.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

Öz

20. Yüzyılın 1920'li yıllarından itibaren şekillenmeye başlayan çağdaş Kırgız edebiyatında başarılı tiyatro eserleri de kaleme alınmıştır. Türkiye'de yapılan çalışmalara bakılınca Kırgız tiyatro türü ile ilgili detaylı çalışmaların olmaması dikkatimizi çekmiştir. Bu makalede çağdaş Kırgız tiyatroculuğunun oluşum ve gelişim sürecinden, Kırgız edebiyatının önemli temsilcilerinden biri Kasımalı Cantöşev'in hayatı ve sanatından ve söz konusu yazarın "Çobanlar" ve "Karaçaç" piyeslerinde kullanılan halk kültürü unsurlarından bilgiler verilmiştir.

Çağdaş Kırgız tiyatroculuğunun kurucularından biri Kasımalı Cantöşev, 1904 yılında Isık Göl bölgesinde dünyaya gelmiştir. Üniversitede okuduğu sırada piyes yazmaya ve tiyatrodaki yönetmenlik yapmaya başlar. Yazarın edebiyata piyes türüyle adım atması tesadüf değildir. Lvov'un "Kırgız Tiyatrosu" adlı çalışmasında 1920 yılında Çolpon köyünün mektebinde çalışan öğretmenler tarafından, şiir türünde yazılmış "Bükülbay" adlı bir perdelik piyesin oynandığından bahsedilir. Piyenin sahnelenmesinde Kasımalı Cantöşev de görev alır. Kırgız tiyatro tarihinin ilk yıllarında yerli piyeslerin olmamasından dolayı çoğunlukla akraba dillerde yazılan piyesler, Kırgızca'ya çevrilerek sahnelenmiştir. Kasımalı Cantöşev, Özbek, Uygur, Tatar ve Kalmuk dillerini ileri seviyede bilen nadir yazarlardan olduğu için çeviri işlerini yapmıştır.

Ele aldığımız piyeslerde Çarlık Rusya'sının son yılları, çifte sömürge altında ezilen Kırgızların hayatı, kadınların toplumdaki yeri, eşitsizlik, yoksulluk, zengin ve fakirler arasında geçen sınıf çatışmaları, Sovyetler Birliği'nin Türkistan topraklarında uyguladığı sömürge politikaları anlatılmıştır. "Çobanlar" piyesi ilk kez 1924 yılında, "Karaçaç" piyesi ise 1928 yılında yayımlanmıştır. "Koyçular" piyesi çağdaş Kırgız edebiyatında ilk metni korunan ve ilk sahnelenen piyes olmasına rağmen, Moldogazi Tokobayev'in "Kaygılıu Kakey" (Kaygılı Kakey) piyesi ilk piyes olarak kabul edilmiştir. Bunun sebebi ise piyes, sosyalist realizmin ilkelerine uygun olmamasıdır. Çalışmada, "Karaçaç" piyesinin 2014'te ve "Çobanlar" piyesinin 1964'de yayımlanan baskıları esas alınmış olup eserler tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız edebiyatı, Kırgız tiyatroculuğu, Kasımalı Cantöşev, Çobanlar ve Karaçaç piyesleri.

Abstract

Successful theater works have also been written in contemporary Kyrgyz literature, which started to take shape since the 1920s of the 20th century. When we look at the studies conducted in Turkey, we noticed that there are no detailed studies on the Kyrgyz theater genre. In this article, information is given about the formation and development process of contemporary Kyrgyz theatre, the life and art of Kasımalı Cantöşev, one of the important representatives of Kyrgyz literature, and the folk culture elements used in the plays of this author, "Shepherds" and "Karachach".

Kasımalı Cantöşev, one of the founders of contemporary Kyrgyz theater, was born in 1904 in the Issyk-Kul region. While he was studying at university, he started writing plays and directing in theatre. It is not a coincidence that the author entered literature with the play genre. In Lvov's book "Kyrgyz Theatre", it is mentioned that in 1920, a one-act play called "Bukulbay" written in the form of poetry was performed by a teacher working in the school of Cholpon village. Kasımalı Cantöşev also took part in the staging of the play. Since there were no local plays in the early years of Kyrgyz theater history, plays written in related languages were mostly translated into Kyrgyz and staged. Kasımalı Cantöşev carried out the translation works because he is one of the rare writers who knows Uzbek, Uyghur, Tatar and Kalmyk languages at an advanced level.

In the plays, the last years of Tsarist Russia, the life of the Kyrgyz people who were oppressed under double colonial rule, the place of women in society, inequality, poverty, class conflicts between the rich and the poor, and the colonial policies implemented by the Soviet Union in the Turkestan lands were depicted. The play "Shepherds" was first published in 1924, and the play "Karachach" was published in 1928. Although the play "Shepherds" is the first play whose text was preserved and the first to be staged in contemporary Kyrgyz literature, Moldogazi Tokobayev's play "Worried Kakey" is accepted as the first play. The reason for this is that the play does not comply with the principles of socialist realism. In the study, the prints of the play "Karachach" published in 2014 and the play "Shepherds" published in 1964 were taken as basis and the works were translated into Turkey Turkish by us.

Keywords: Kyrgyz literature, Kyrgyz theatricalism, Kasımalı Cantöşev, Cobanlar and Karacac plays

Giriş

Rus edebiyatçıları D. Brudniy ile N. Lvov, 1950'li yıllarda Kırgız Tiyatrosuyla ilgili şunları yazmışlardır: “Kırgız topraklarındaki günlük yaşamda tiyatro unsurlarının geniş gelişimine rağmen, Kırgızistan'daki tiyatro, Ekim Devrimi'nden önce ne profesyonel ne de amatör değildi. Bunun nedenleri bir yandan göçebe bir yaşam tarzına öncülük eden Kırgızların ekonomik zayıflığı, diğer yandan Kırgızistan'ın kültürel gelişimini geciktiren Çarlık Rusyası'nın ulusal sömürge politikalarıydı. Halkın karanlığı, yazı ve edebiyat eksikliği, kadın erkek eşitsizliği, din çatışmaları, sanatın gelişmesini engelliyordu. 1917'ye kadar Kırgızistan'ın Rus halkıyla kültürel bağları son derece sınırlıdır. Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, Kırgız Ulusal Tiyatrosu'nun gelişiminin başlaması için güzel şartlar yarattı.” (Lvov, 1953: s. 12-18). Ancak Kırgız tiyatro geleneğini Ekim Devrimi'nden sonra başlatmak doğru olmaz. Çünkü çağdaş tiyatro öncesinde sahnelerde sergilenen ve aynı işlevi yapan halk edebiyatı ürünleri vardı. Örneğin, Fıkra tipi olarak kuudullar¹ ve Manas destanını anlatan manasçılar geleneksel Kırgız tiyatrosunu icra etmişlerdir.

Kırgız edebiyatında tiyatro türü diğer edebi türlerden geç gelişmiştir. Sovyet iktidarının ilk yıllarında, Kırgız okullarının yanı sıra Taşkent ve Almatı gibi şehirlerdeki öğretim kurumlarında eğitim gören ilk Kırgız aydınları, Rus, Kazak, Tatar, Özbek tiyatrolarının performansları ve konserlerinin etkisi altında tiyatro okulları düzenlemeye başlamışlardır. Öğrenciler önce akraba dillerden, çoğunlukla da Kazakçadan aktarılmış tek perdeli oyunlar sergilemişlerdir. Onlar yaz tatillerinde köy köy dolaşarak halka oyun sahnelemişlerdir. Tiyatro okulunun genç katılımcıları yavaş yavaş bu tercüme oyunlardan örnek alarak orijinal tiyatro eserlerin yazılmasına ve gösterilmesine geçmişlerdir. Karakol şehrine yakın Çolpon okulunda, zengin yoksul sınıfların çatışmasını konu alan “Bükülbay” piyesi, Toñ ilçesindeki Kara Suu okulunda 1916 yılındaki Milli Mücadeleden sonra Çin'e kaçan Kırgızların vatana dönüşünü, yaşadığı zorlukları anlatan “Açarçılık” (Açlık) ve “Sütkor” (Tefeci), ve diğer okullarda “Alımkul”, “Eskiden Kalgan Ençiler” (Eskiden Kalan Miraslar) gibi piyesler izleyicilere kavuşturulmuştur. Almatı, Taşkent şehirlerinde eğitim gören Kırgız gençleri “Kuyruçuk”, “Çaban-Koyçu” (Çoban) isimli piyeslerini sahnede sergilemişlerdir (Cigitov, 1984: s. 89). Bu piyesler Kırgız Türkçesinde yazılan ilk piyeslerdendir. Maalesef piyeslerin hiçbirinin metni kitap olarak basılmamıştır, el yazıları bile günümüze ulaşmamıştır.

1926 yılında Milli Tiyatro-Müzik Stüdyosunun açılmasıyla Kırgızistan'ın tiyatro kültürü, profesyonel yönde gelişme fırsatı bulmuştur. Stüdyonun amacı yetenekli gençlerden senaryocular, profesyonel sahne sanatçıları ve yönetmenler yetiştirmek ve Kırgız tiyatro geleneğini geliştirmektir. Tiyatro Stüdyosu 1929 yılında üç yıllık eğitim sonucunda ilk defa 25 mezun vermiştir (Kümüşaliyev, 2017: s. 13). 1934 yılında Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkanı tarafından tiyatro geleneğini yaygınlaştırma kararı alınmıştır. Bu kararın asıl amacı halka kolhoz, sovhoz propagandasını yapmak için tiyatroyu kullanmaktır. Kararı uygulamak için Kırgız devlet tiyatrosunda çalışan sanatçılar bölgelere gönderilmiştir. Kısa bir sürede Kırgızistan'ın Narın, Isık Göl, Calal Abad, Oş ve Çüy bölgelerinde tiyatrolar açılmıştır (Kulmambetov, 2017: s. 198-201). 1939 yılında Kırgız edebiyatının ve sanatının I. On Günlük festivali için düzenlenen etkinlikten sonra edebiyattaki tiyatro türünün profesyonel dereceye yükseldiğini görebiliriz. Özellikle bu yıllarda yazılan piyeslerin çoğu halk edebiyatındaki destanlardan kaynak almıştır. Örneğin, Coomart Bökönbayev, Kubanıçbek Malikov ve Cusup Turusbekov'un “Ayçürök”, “Semetey” liberettoları, Bökönbayev'in “Toktogul” operası, Kasımbek Eşmambetov'un “Sarinci Bököy” piyesi, Otunçu Sarbağışov'un milli masallardan yola çıkarak yazdığı “Kökül” (Kâkül) ve “Uluu Mergen” (Büyük Avcı) piyesleri tanıtılmıştır.

Kasımalı Cantöşev'in hayatı ve sanatı

Çağdaş Kırgız tiyatro geleneğinin kurucularından biri Kasımalı Cantöşev, 1904 yılında Isık Göl ilinin, Tüp ilçesine bağlı Tepke köyünde dünyaya gözlerini açar (Alimov, 1997: s. 100). Babası geleceğin yazarına, yolda doğduğu için Colçu yani Yolcu ismini vermiştir. Fakat yazar üniversite yıllarında ismini Kasımalı olarak değiştirmiştir. Fakir bir aileye mensup olan Kasımalı'nın babası Cantös, çalışkan, yetenekli, halk arasında saygıdeğer, geniş omuzlu, uzun boylu ve mavi gözlü, sarışın; annesi Boldu ise zeki, Kırgız gelenek göreneğine bağlı birisidir. Cantös ile Boldu'nun on beş çocuğundan sadece üç çocuğu hayata tutunabilmiştir. Kasımalı'nın büyük ağabeyi Asanaalı, Kasım Tınıstanov'la beraber okuyan, ilk Kırgız öğretmenlerinden biridir. Asanaalı Cantöşev, 1937 yılında Stalin rejiminde diğer Kırgız aydınları gibi kurşuna dizilmiştir. Boldu anne, çocuklarını Kırgız geleneğine bağlı olarak, masallar, seçereler, atasözleri, efsaneler anlatarak büyütüştür (Cantöşeva, 2013: s. 9, 10). Çocukluğunda annesinden öğrendiği sözlü kültür yazara büyük katkı sağlamıştır.

¹ Bkz. Dıykanbay, M. (2022). Kırgızlarda Çeçenlik Geleneğinin Temsilcisi Kuyruçuk. *Geçmişten Geleceğe Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu*, Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (s. 1775-1782)

1916 yılında Kırgızların Milli Mücadelesi Ürkün'de Cantöşev ailesiyle beraber Çin'e kaçımıştır. Bu yolculuk esnasında yaşadığı zorlukları "Ömürdün Epizodlarının" (Ömrün Epizotlarından) adlı uzun hikâyesinde anlatmıştır. Fakat bazı sebeplerden dolayı hikâye basılmamıştır. Yıllar sonra yazarın kızı Cibek Cantöşeva, babasının doğumunun 100.yıldönümüne armağan olarak yazdığı "Önör Darkanı" (Sanat Ustası) adlı kitabında yayımlamıştır (Cantöşeva, 2013: s. 10).

Kasımalı Cantöşev 1925 yılında Pişpek'te bulunan Pedagojik okuluna başvurmuş ve tiyatro eserleri yazmaya başlamıştır. Yazarın edebiyata tiyatro türüyle adım atması tesadüf değildir. Tiyatro araştırmacısı N. Lvov "Kırgız Tiyatrosu" adlı kitabında 1920 yılında Karakol'a (Prejevalsk) bağlı Çolpan köyünün mektebinde çalışan öğretmen tarafından şiir türünde yazılmış "Bükülbay" adlı bir perdelik piyesin oynandığından bahseder. Piyenin sahnelenmesinde Cantöşev de görev almıştır (Artıkbaev, 2013, s. 116). Sovyet hükümetinin ilk yıllarında Pişpek, Taşkent, Almatı gibi şehirlerde okuyan gençler Özbek, Kazak, Tatar ve Rus dillerinde sahnelenen tiyatro gösterilerinden çok etkilenmiş ve Tiyatro grupları oluşturmaya başlamışlardır. Bu tiyatro grupların başında Cantöşev de vardır. Yerli piyesler olmadığı için çoğunlukla akraba dillerde yazılan piyesler, Kırgız Türkçesine çevrilerek sahnelenmeye başlar (Cigitov, 1984: s. 88). Cantöşev Özbek, Uygur, Tatar ve Kalmuk dillerini ileri seviyede konuşabiliyordu (Cantöşeva, 2013: s. 18). Bu sebeple akraba dillerde yazılan piyesleri aktarma işini Cantöşev üstlenmiş ve bu sırada kendi piyeslerini de yazmaya başlamıştır. 1926-27 yıllarında "Koyçular" (Çobanlar), "Tüştö" (Rüyada), "Biz Komsomoletster" (Biz Komsomollar); 1928 yılında "Karaçaç", "Alım menen Mariya" (Alım ile Mariya) adlı piyesleri yayımlanmıştır (Artıkbaev, 2013: s. 406).

Kırgız edebiyatında Cantöşev çok yönlülüğüyle bellidir. Yazarın romanları, uzun hikâyeleri, masalları, senaryoları, çevirileri ve ilkokul öğrencileri için ders kitapları vardır. Meslektaşlarının dediklerine göre Cantöşev'in oyunculuk, taklit yetenekleri de vardır. Tiyatroda çalıştığı sırada yönetmenlik, oyunculuk yapmıştır ve sahne, kostüm tasarımlarında da yer almıştır.

Cantöşev, Kırgızistan'da birçok ödüle ve unvana layık görülmüştür. 1946 yılında "Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Onur Sanatçısı", 1968 yılında "Kırgız Halk Yazarı", "Sosyalist Emeğin Kahramanı" unvanları, iki kere "Ardak (Şeref)" belgesi almıştır (Söylemez, Aşlar, 2018: s. 254).

Edebiyat sahasında birçok türde eser veren, ilk Kırgız tiyatro yazarı Cantöşev, 1968 yılında vefat etmiştir. Yazar 1964 yılından son yıllarına kadar Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Kültür Sanat Bakanlığında redaktör olarak çalışmıştır. Kırgızistan'da yazarın adını taşıyan caddeler, okullar, kütüphaneler, Karakol şehrinde Kasımalı Cantöşev'in adını taşıyan tiyatro bulunmaktadır.

"Çobanlar" ve "Karaçaç" piyesleri

"Çobanlar" piyesi Kırgız edebiyatında tiyatro türünde yazılan, metni günümüze ulaşan ilk piyestir. Piyes 1924 yılında yazılmıştır ve 1926 yılında Ekim şenliğinde işçiler kulübünün binasında, Frunze'deki Merkez Pedagojik Kolejinin öğrencileri tarafından ücretsiz olarak gösterilmiştir. "Çobanlar" piyesi çağdaş Kırgız edebiyatında ilk metni ulaşan ve ilk sahnelenen piyes olmasına rağmen, Kırgız tiyatro tarihinde ilk yerli piyes olarak kabul edilmemiştir. Tenkitçi N. Lvov, 1953 yılında yazdığı "Kırgız Tiyatrosu" başlıklı çalışmasında şunları yazar: "1927 yılının sonbaharında, Kırgız Müzikal Tiyatro Stüdyosu'nun ikinci yılında Moldogazi Tokobayev'in "Kaygılı Kakey" piyesi oynanmıştır. "Kaygılı Kakey" çağdaş Kırgız tiyatrosunun başlangıcı olarak kabul edilebilir" (Lvov, 1953: s. 27). Bunun sebebi "Çobanlar" piyesi, Marksizm-Leninizm ve Bolşeviklerin ilkelerine uygun olmaması ve ele aldığı konunun sınırlı olmasıdır. Piyes sadece köyde yaşanan zengin ve fakirlerin arasındaki masum çatışmayı ele almıştır. Bu yüzden "Çobanlar" piyesi, ilk yerli piyes olarak kabul edilmemiştir (Kulmambetov, 2017: s. 168).

"Çobanlar" piyesinde olaylar, Kırgızların Ekim Devrimi'nden sonraki hayat tasvir edilmiştir. Eser, Togolok, Kerez, Sapar ve Arsar adlı dört genç çobanın Çokmor isimli bir zenginle çatışmasını anlatır. Çobanların hakkını aramasında Taşkent'te okuyan Ermek adlı öğrenci yardım eder ve çobanların çoktan beri alamadığı haklarını Çokmor'a ödetir.

"Karaçaç" piyesi, Kaçkınbay Artıkbaev'in çalışmalarında 1929 yılında, Bektursun Alımov'un kitabında ise 1928 yılında sahnelendiği yazılmıştır (Artıkbaev, 2013: s. 406), (Alımov, 1997: s. 100-101). Piyeste, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Rusya'da işçilerin devrimci hareketinin güçlendiğini; Rus, Kırgız gibi çeşitli milletlerdeki fakir sınıfın birleşmeye başladığını anlatılmıştır. Kısaca yazar, eserinde Ekim Devrimi öncesi yaşanmış olayları, dönemin sosyal sorunlarını ele almıştır (Artıkbaev, 2013: s. 119). Özellikle Kırgız kadınlarının yaşadığı şiddet, sosyal eşitsizlik, aile baskısı, sınıflar arası

çatışmalar, rüşvet gibi konuları işlenmiştir.

“Çobanlar” ve “Karaçaç” piyeslerinde halk kültürü unsurları

Cantöşev, piyeslerini halk kültürü unsurlarıyla zenginleştirmiştir. “Çobanlar” ve “Karaçaç” piyeslerinde atasözleri ve deyimler, milli oyunlar, evlilik ile ilgili gelenekler, tergöö, doğaçlama sanatı ve hayvan kültü gibi halk kültürü unsurlarına yer verilmiştir.

a. Atasözleri ve Deyimler

Atasözleri, atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan ve kamuca benimsenmiş özlü sözlerdir (Aksoy,1996: s. 37). Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözler deyim denir (Aksan, 1982: s. 35). Kırgızlar atasözlerine “makal”, deyimlere ise “lakap” adını verirler ve makal-lakap ikilemesini kullanırlar.

“Çobanlar” piyesinde 26 deyim, “Karaçaç” piyesinde 22 atasözü ve 105 deyim tespit edilmiştir. Fakat “Çobanlar” piyesinde atasözleri kullanılmamıştır. Piyeste tespit edilen atasözlerinin ve deyimlerinin konusu çeşitlidir. İnsan ilişkileri, ahlâk, büyüklere saygı, olumlu ve olumsuz hisler, düşmanlık, intikam, dostluk, aile, evlilik, vatan, eşitsizlik gibi konulardır.

Atasözleri

Almanın bışkanın körgön bilbeyt, cegen bilet – Yiyen bilmez, doğrayan bilir (Cantöşev, 2014: s. 440).

Aydan anık, kündön carık – Güneş balçıkla sıvanmaz (Cantöşev, 2014: s. 445).

Bolot kılıç kında catpas – Mızrak çuvala sığmaz (Cantöşev, 2014: s. 450).

Börü arıgın bilgizbey, itke cünün ürpüytöt – Kurt zayıflığını ite bildirmez, dişini gösterir (Cantöşev, 2014: s. 424).

Deyimler

Celkemdin çun kuru görsün - 1. Şeytan görsün yüzünü. 2. Ne Şam'ın şekeri, ne Arabın yüzü (Cantöşev, 1964: s. 23).

Cer karoo – 1. Alemin maskarası olmak 2. Boyun eğmek (Cantöşev, 1964: s. 25).

Cerge kaguu – Pestili çıkmak (Cantöşev, 1964: s. 23).

Eki közü tört boluu - 1. Can atmak. 2. Dört gözle beklemek (Cantöşev, 1964: s. 21).

b. Geleneksel oyunlar

Ele aldığımız iki piyesin metninde iki tane milli oyun tespit edilmiştir. “Çobanlar” piyesinde obada koyunlara bakan çobanlar bir araya gelip Arap alfabesi öğrenirler. Genç çobanlar dersten sıkılınca “Uyum tuudu” veya Türkçe aktarımıyla “İneğim doğurdu” oyununu oynarlar.

Uyum tuudu veya İneğin doğurdu, Kırgız milli oyunudur. Çoğunlukla iki veya daha fazla kişi tarafından oynanır. Her oyuncunun yerde beş yuvası veya çukuru ve bir hazinesi olur. Hazine çukuru yuvadan daha büyük olmalı. Her yuvaya beş adet yuvarlak taş yerleştirilir. Oyuna başlayan kişi taşlarından birini soldan sağa doğru yerleştirir. Oyun sırasında oyuncu taşların alındığı veya taşındığı çukuru “inek” olarak adlandırır. Çukura dört taş toplanırsa, inek doğurur ve hazinesine fazladan taş konur. Yuvadaki taşlar bittiye ve bir sonraki yuvalardan biri boşsa, bir sonraki yuvadan taşlar çıkarılır ve hazine çukuruna atılır. Oyun bir sonraki oyuncuya aktarılır. Oyunu en çok taş toplayan oyuncu kazanır. Uyum tuudu oyunu, Kırgızların bir diğer “Toguz korgool” oyununa benzemektedir.

“Karaçaç” piyesinin üçüncü sahnesinde, köydeki kızlar ve oğlanlar birleşip oyun oynarlar ve karşılıklı atışmalar, şarkılar söylerler. “Sarmerden” adını verdiğimiz bu eğlenceli atışma oyunu günümüzde de en yaygın yapılan eğlence etkinliklerinden biridir. Sarmerden, kadın ve erkeklerin iki takıma ayrılarak atışarak eğlendikleri milli oyunlardan biridir. Bu eğlencede toplananlar sırayla aşk şarkıları, bilmece, tekerlemeler söylerler. Şarkı söyleyemeyen, bilmececi cevabını bulamayanlar veya tekerlemeyi söyleyemeyenlere ceza verilir.

c. Evlilik

Her iki piyeste de evlilik konusu ele alınmıştır. Eserlerde günümüzde yaygın olmayan levirat ve çok eşlilik evlilik türleri karşımıza çıkar. Levirat evlilik, abinin ölmesi üzerine, ölen kişinin erkek kardeşinin dul kalan eyle; yani yengesi ile evlenmesiyle meydana gelir (Tacaoğlu, 2011: s. 118). “Karaçaç” piyesinde nahiye müdürü ölünce onun genç karısını kardeşiyle evlendirmek isterler. Nahiye müdürü altmışlı yaşlarında olmasına rağmen ilk eşi oğlan çocuk veremediği için Karaçaç’ı kuma getirir.

Kırgızlarda evlenmeden önce kız istenir. Kız istemede olumlu cevap alınırsa nişan yapılır ve başlık parası belirlenir. Başlık parası, dünyanın birçok ülkelerinde görülen, evlenme ile ilgili en yaygın kültür kalıplarından biridir. Başlık parası, evlenecek erkeğin veya akrabalarının kız babası veya akrabalarına yaptığı, toplumlara göre değişen hukuksal ve toplumsal uygulamaları içeren hediye niteliğinde bir ödemedir (Tezcan, 2019: s. 415). Kırgızlarda başlık parası “kalıñ” şeklinde ifade edilmektedir. Kalın terimi, başlık parası anlamında, Orhun Kitabelerinde, Yenisey Kitabelerinde ve Moğolistan’da bulunan yazıtlarda da geçmektedir. Kâşgarlı Mahmud’un Divan-i Lûgati’t Türk isimli eserinde “kalinğ” biçiminde kullanılmıştır (Ünal, 2021: s. 48). Başlık parasının miktarı damat ailesinin maddi durumuna göre şekillenir.

Yapılan araştırmalara göre, başlık parasının ortaya çıktığı ilk dönemlerde “kalıñ” kızın babası ve ailesine değil, mensup olduğu boya verilirmiş. Ancak sonraları, önce daha dar akraba çevresine ve sonra babasına verilmeye başlamıştır. Söz konusu gelenek, Kırgızlarda günümüzde de devam etmektedir. Sovyetler Birliği döneminde başlık parası almak veya başlık parası vermek kanunen yasaktı ve suç olarak kabul edilirdi.

“Çobanlar” piyesinde çobanlar gibi fakir fukaralar başlık parası veremedikleri için evlenemezler. Bu sebeple zengin beyler halkı kendi tarafında tutmak ve hizmetçilerini bedavadan çalıştırmak için “evlenmene yardımcı olurum” diye kandırırlar. Evlilik konusu “Karaçaç” piyesinde daha geniş işlenmiştir. Nahiye müdürü altmışlı yaşlarında olmasına rağmen torunu yaşındaki Karaçaç’ı kuma getirmek ister. Karaçaç uzun zamandır sevdiği Akmat’la nişanlıdır. Fakat Akmat başlık parasını veremediği için düğün ertelenir. Nahiye müdürü daha önceden birkaç kere eve kuma getirmiştir. Evlendiği kadınların hiçbiri kendi iradesiyle gelmedikleri için onu dinlemezler. Gururuna yedirmeyen yaşlı nahiye müdürü, kızların hepsini döverek öldürür. Kırgızlarda, Ekim Devrimi’nden önce genç kızların yaşlı zenginlere mal mülk karşılığında veya tehdit sonucunda evlendirilmesi sık sık yaşanmıştır. Yazar “Karaçaç” eserinde dönemin sıkıntılarını fakir ailenin kızı olan Karaçaç üzerinden anlatır.

d. Tergöö

Tergöö, eski geleneklere göre kocasının akrabalarını, kocasını adından söylemeyip başka sözle değiştirerek söylemek. Söz konusu gelenek özellikle kırsal kesimlerde yaşamını canlı bir şekilde devam etmektedir ve gelinler kocalarının akrabalarını isimleriyle hitap etmezler (Dıykanbay, 2021: s. 106). “Karaçaç” piyesinde Balbay ile nahiye müdürü iki kardeş kadar yakınlardır. Dolayısıyla Karaçaç Balbay’la konuşurken adını hitap etmez. Onun yerine “kayın” yani “kayını” ifadesini kullanır.

e. Tökmöçülük (Doğaçlama sanatı)

Kırgız halk edebiyatında kopuz eşliğinde, doğaçlama olarak nazım ürünleri icra eden sanatçılara ‘tökmö akın’ adı verilmiştir. Tökmö akınlar, kuvvetli hafızaya, derin bilgiye, gözlem ve yorumla gücüne ve oyunculuk yeteneğine sahiptir. 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında halk şairlerin ünü halk arasında yaygındı. Bundan dolayı zenginler, halk şairlerini kapı sanatçısı yapmaya çalışırlar ve kendilerini öven türkü söylemesini istemişlerdir. Çünkü basım, radyo, televizyon gibi iletişim araçlarının bulunmadığı dönemlerde halk şairleri propaganda aracı olarak kullanılırdı. Çoğunlukla övgü ve tatbik edici nazımlar söylemişlerdir.

“Karaçaç” piyesinde Kırgız halk edebiyatındaki doğaçlama sanatına örnek verilmiştir. Nahiye müdürü Karaçaç’ı kendisine zorla nikâh kıydırır. Yaşlı nahiye müdürünün yeniden genç kıza evlendiğini duyan “tökmö akın” ziyarete gelir. Nahiye müdürü, halk şairinden kendisini ve genç karısını överek şarkı söylemesini yoksa döveceğini söyler. Şair, Karaçaç’ı görüp onun güzelliğini överek şarkı söyler.

f. Pir inancı

İslamiyet öncesine ait inanışlardan biri pir inancıdır. Pir kelimesi Farsça kökenli olup Kırgızca’da “1. Ruhani mürşit; bir tarikatın veya onun bir kolunun şeyhi; 2. Yaşlı, ihtiyar; 3. Bir şeyin Tanrısı, kutsalı, ruhani koruyucusu, hamisi”

anlamlarında kullanılmaktadır (Abduldayev, İsayev, 1969: s. 498; Yudahin, 1985: s. 110, 135; Karasayev, 1986: s. 70, 278;). Kırgızca'da "pir" sözcüğü anlam genişlemesine uğramış ve günümüz Kırgızca'sında daha çok "bir şeyin Tanrısı, kutsalı, ruhani koruyucusu; hamisi, atası" anlamlarında kullanılmaktadır (Orozbayev, 2011: s. 193).

"Karaçaç" piyesinde şair, nahiye müdürünün genç kızla evlendiğini duyunca Karaçaç'ı görmeye gelir. O sırada kopuz eşliğinde şarkı söyler. Şarkının içinde Kırgızların pir inancı şu şekilde geçer:

"Oysul ata" oynotkon,

"Kambar ata" caynatkan,

"Zeñgi atanı" celelep

"Çolpon ata" maaratkan

Oysul ata" oynatan,

"Kambar ata" sevindiren,

"Zengi atayı" koruyan

"Çolpon ata" melerten" (Cantöşev, 2014: s. 453).

Göçebe hayat yaşayan Kırgızlar hayvanlara çok önem vermişler ve bundan dolayı da hayvan kültürü oluşmuştur. Kırgızlar çok eskiden beri koyun-keçi, sığır, deve ve atı dört tülük olarak adlandırmışlardır. Söz konusu hayvanlar, Kırgızların yaşamının ve kültürünün önemli bir parçasıdır. Kırgızlar bu hayvanlara özel davranır ve onlar için "rızkı" derler. Ayrıca bu hayvanların koruyucu iyelerinin veya pirlерinin olduğuna inanırlar. Örneğin, koyunununki Çolpon-Ata, sığırınunki Zengi Baba, keçininunki Çıçañ Ata, at sürüsününunki Kambar Ata ve deveninunki Oysul Ata'dır. Kırgızların hayvan kültürü, edebi eserlerde sık sık karşımıza çıkar. Özellikle Cengiz Aytmatov, her eserinde hayvan kültürüne değinmiştir. Örneğin, "Gün Olur Asra Bedel" adlı eserinde Karanar isimli azgın ve güçlü devenin Akmaya'nın neslinden geldiğini anlatırken devenin önemine değinir. "Gülsarat" eserinde ise atların koruyucu iyesi (piri) olan Kambar Ata'dan "Hani Gülsarı'm, Kambar Ata yâr olsun. Umudumu akla." diyerek atların koruyucu iyesi olan Kambar Atadan yardım ister. (Dıykanbayeva, 2017: s. 134-139).

g. Ölünün aşını vermek

Kırgızlarda ölüyü anmanın çeşitli şekilleri vardır. Onlar genelde ölüyü defnettikten sonra üçüncü, yedinci, kırkıncı günleri yapılmaktadır. Bunlar üçlülük, cetilik ve kırkılık olarak adlandırılmaktadır. Son olarak tam bir yıl sonra ölünün "cıldığı" yani "aşı" verilmektedir (Dıykanbayeva, 2009: s. 242). Kırgızlarda ölünün aşını verme geleneği günümüzde canlı bir şekilde devam etmektedir. Ölünün aşını vermek masraflı bir gelenektir. Törende büyük baş hayvanlar kesilir ve sofraya kurulur. Günümüzde de ölünün aşını vermek için akrabalarından, komşulardan para toplanır. "Karaçaç" piyesinde nahiye müdürünün aşını vermek için halktan vergi toplanır. Vergiyi veremeyen fakir fukaralar zenginlerin hizmetini yaparlar veya toplum tarafından dışlanır.

Sonuç ve Öneriler

Çağdaş Kırgız tiyatrosu geleneği, Sovyetler döneminin ilk yıllarında, Kırgız okullarının yanı sıra Taşkent ve Almatı gibi şehirlerde eğitim gören ilk Kırgız aydınları tarafından tiyatro grupları kurulmasıyla başlamıştır. Buna öncülük edenlerin içinde yazar, yönetmen, senaryocu ve oyuncu Kasımalı Cantöşev de vardır. Yazarın edebiyata piyes türüyle adım atması tesadüf değildir. Cantöşev, 1920 yılında Karakol' a (Prejevalsk) bağlı Çolpon köyünün okulunda çalışan öğretmen tarafından şiir türünde yazılmış "Bükülбай" adlı bir perdelik piyesinde oynar. Yazar böylece edebiyata ilk adımını atmıştır. Kırgız Müzikal Tiyatro Stüdyosu'nun ilk yıllarında yerli piyesler olmadığı için, akraba dillerden Kırgız Türkçesine piyesler aktarılmıştır. Cantöşev, Özbek, Uygur, Tatar ve Kalmuk dillerine ileri seviyede hâkim olduğu için, piyesleri aktararak tecrübe kazanır ve tiyatro türüne olan merakı daha da artar. Yazarın ilk piyesi, "Çobanlar", SSCB'nin kuruluş döneminde, "Karaçaç" piyesi ise Çarlık Rusyası'nın son dönemlerinde kaleme alınmıştır. Piyesleri okuyan insan, Kırgızların çifte sömürge altında bağımsızlık için verdiği mücadelelerini ve Sovyetler Birliğinin başlangıç yıllarında uyguladığı politikaları görebilir.

1920'li yıllarda "Çobanlar" piyesinden önce yazılan piyeslerin metni korunmadığı için, "Çobanlar" piyesi ilk metni korunan bir eserdir. İncelediğimiz ikinci piyes "Karaçaç", 1928 yılında yayımlanmıştır ve 1929 yılında sahnelenmiştir.

Eser ayrıca yurtdışında sahnelenen ilk Kırgız tiyatro eseridir.

Yazar, piyeslerini halk kültürü unsurlarıyla zenginleştirmiştir. Eserlerde geçen atasözleri ve deyimler, geleneksel oyunlar, evlilik, tergöö, doğaçlama sanatı ve ölünün aşını vermek gibi halk kültürü unsurları göçebe Kırgızlar için çok önemlidir. Atasözleri ve deyimler halkın dünyaya olan bakış açısını, hayat şartlarını ve milli değerlerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla incelediğimiz eserlerde tespit ettiğimiz atasözleri ve deyimler, ahlâk, büyüklere saygı, umut, düşmanlık, intikam, dostluk, aile, evlilik, vatan, eşitsizlik, yoksulluk gibi konuları içermektedir.

Kırgızlarda evlilik gelenekleri, başlık parası ve evlilik türleri gibi halk kültürü unsurları, piyeslerde Karaçaç ve genç çobanlar üzerinden anlatılmıştır. Geleneksel oyunlar ve halk sanatı gibi konular "Karaçaç" piyesinde yoğun işlenmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Abduldayev, E. & İsayev, D. (1969). *Kırgız tilinin түşündürmө sözdүgү*. Mektep Aksan, D. (1982). *Her yönüyle dil 3*. TDK Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 1, 2*. İnkilâp Yayınevi.
- Alimov, B. (1997). *Kırgız adabiyatı 9-klass için okuu kitebi*. Bişkek.
- Artıkbayev, K. (2013). *20. yüzyıl Kırgız edebiyatı tarihi* (M. Dıykanbayeva, Çev.). Bengü Yayınları
- Aşlar, H. (2018). Modern Kırgız edebiyatında ilk yazarlar ve ilk hikayeler. *Türkoloji*, (89), 16-40.
- Cantöşev, K. (1964). *Piyesi*. Goskomitet Soveta Ministrov Kirg. SSR.
- Cantöşev, K. (2014). *Kasımalı Cantöşev 5. cilt*. Uluu toolor.
- Cantöşeva, C. (2013). *Bedel*. Bişkek
- Cigitov, S. (1984). *20. Cıldardagı Kırgız adabiyatı*. İlim Yayınevi
- Dıykanbay, M. (2021). *Kırgız romanı başlangıçtan bağımsızlığa 1917-1990*. Fenomen Yayıncılık.
- Dıykanbayeva, M. (2009). *Kırgız atalar kültü ve Kırgız atalar kültürünün yaşayan kültürel etkileri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Dıykanbayeva, M. (2013). Kırgız Türklerinde evlilik ve buna bağlı inanışlar. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (49), 131-144.
- Dıykanbayeva, M. (2017). Kırgızlarda "tört tülük" hayvanla ilgili inanış ve uygulamalar. *Milli Folklor*, (115) 133-140.
- Dıykanbayeva, M. (2017). *Uzun yol ilk Kırgız romanı üzerine oluşumsal yapısalcı bir inceleme*. Kömen Yayınları.
- Karasayev, K. (1986). *Özdöştürülgön sözdör*. Kırgızistan.
- Kulmambetov, C. (2017). *Kırgız teatırı*. Turar.
- Kümüşaliyev, K. (2017). Kırgız Sovet adabiyatı Cana Dramatirgiyanın Törölüşü. A. V. Akmataliyev (Edt.) *Klassikalık izildöölör adabiyat taanuu 3. cilt* (ss. 10- 24). Print Ekspres.
- Lvov, N. (1953). *Kırgızskiy teatr oçerk istorii*. Frunze.
- Orozbayev, M. (2011). Kırgızcadaki pir inancıyla ilgili bazı kelimeler üzerine. *Bilig*, (59), 191-202.
- Poyraz Tacaoğlu, T. (2011). Türkiye’de gerçekleştirilen geleneksel evlilik çeşitlerinin nedenleri ve evlilikler üzerinde törenin etkisi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 114-143.
- Söylemez, O. & Aşlar, H. (2018). 20. yüzyıl Kırgız edebiyatı. O. Söylemez ve S. Azap, (Edt.) *Türk dünyası çağdaş edebiyatları el kitabı* (ss. 207-320). Kesit Yayınları.
- Tezcan, M. (2019). İlkel toplumlarda başlık parası geleneği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 415-426.

-
- Ünal, A. (2021). Kırgız toplumunda geçmişten günümüze kalın (başlık parası) geleneği. *Milli Folklor*, 17 (31), 47-61.
- Yudahin, K. K. (1985). *Kırgızsko-Ruskiy slovar*. Sovetskaya Ensiklopediya Basması.
- Yudahin, K. K. (1985). *Kırgızsko-Ruskiy slovar (Cilt 1-2)*. İlim.

Muhammet Emin ALTINIŞIK, Hikâye-i Cihân Şâh (İnceleme-Metin). Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2023, ISBN: 978-625-6470-34-7, 189 sayfa.

Sena Yağmur EKİN¹

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzurum, Türkiye

Öz

Binbir Gece Masalları ihtiva ettiği hikâyeler ile dünya edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Çerçeve hikâye tekniği ile kaleme alınan hikâyelerin karakteri ve anlatıcısı Şehrazat, her gece krala bir hikâye anlatarak hayatta kalmaya çalışır. Şehrazat'ın hikâye etmesi esasına dayanarak gelişen yüzlerce hikâye pek çok anlatıya kaynaklık etmiştir. Türk yazılı ve sözlü kültüründe de karşımıza çıkan bu hikâyelerden *Camasbname* (Şahmaran) adlı hikâye 15. yüzyılda Abdi Musa tarafından mesnevi olarak tercüme edilmiştir. Bu çeviride yer alan Cihân Şâh adlı hikâyenin kaynağı da dolayısıyla *Binbir Gece Masal* külliya'dır. Ele alınan eserde Cihân Şâh hikâyesi âşık tarzı halk hikâyesi formunda yeniden düzenlenmiştir. Bu çalışmada eser incelenerek bölümleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Binbir Gece, Cihân Şâh Hikayesi, masal

Abstract

The Thousand and One Nights or the Arabian Nights has an important place in world literature with the stories it contains. Scheherazade, the character and narrator of the stories written with the frame story technique, tries to survive by telling a story to the king every night. Hundreds of stories developed on the basis of Scheherazade's storytelling have been the source of many narratives. One of these stories, *Camasbname* (Shahmaran), which also appears in Turkish written and oral culture, was translated as a masnavi by Abdi Musa in the 15th century. The source of the story named Cihân Şâh in this translation is therefore the Thousand and One Nights Tales corpus. In the work under consideration, the story of Cihân Şâh has been rearranged in the form of a minstrel style folk tale. In this study, the work is analysed and information about its parts is given.

Keywords: The Thousand and One Nights, Cihân Şâh Story, tale

Geliş Tarihi/Received:21.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted:13.04.2024
Yayın Tarihi/Publication Date: 24.04.2024

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Sena Yağmur EKİN
aktemursena@hotmail.com

Atif: Ekin, S.Y. (2024). Muhammet Emin ALTINIŞIK, Hikâye-i Cihân Şâh (İnceleme-Metin). Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2023, ISBN: 978-625-6470-34-7, 189 sayfa. *Culture and Civilization*, 6, 47-50.

Cite this article: Ekin, S.Y. (2024). Muhammet Emin ALTINIŞIK, Hikâye-i Cihân Şâh (Review-Text). Erzurum: Fenomen Publishing, 2023, ISBN: 978-625-6470-34-7, 189 pages. *Culture and Civilization*, 6, 47-50.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Eser, *Giriş, Birinci Bölüm, İkinci Bölüm, Sonuç, Sözlük, Kaynaklar ve Tıpkıbasımdan* oluşmaktadır. Dört alt başlığın yer aldığı girişte halk hikâyesi ve âşık tarzı halk hikâyesi hakkında bilgi verilmiş, ardından Cihân Şâh hikâyesinin kaynağı, varyantları ve eserle ilgili daha önce yapılan çalışmalara değinilmiş ve eserin nüsha tavsifi yapılarak hikâye özetlenmiştir. Bu kısımda Binbir Gece Masallarının iki yüz altmış dört masaldan mürekkep bir külliyyatı barındırdığını ve çerçeve hikâye tekniği ile masala bağlı olan diğer masalların zaman içinde musannif veya anlatıcılar tarafından müstakil eserler olarak yazılı ve sözlü ortamlara intikal ettiğini belirten Altınışik, söz konusu anlatıların en bilineninin ise Şahmaran olduğunu aktarır. “Musa Abdi adında bir şair tarafından 1429 yılında manzum olarak Türkçeye tercüme edilen Câmasbnâme, Peygamber Danyal’ın oğlu Camasb’ın başından geçen olaylar ile Şahmaran’ın yanında geçirdiği günlerin anlatıldığı iç içe geçmiş hikâyelerden oluşmaktadır. Bu hikâyeler Bulkiya, Şâh Sahre, Kafdağı, Cihân Şâh, Mürg Şâh, Şâh Peri, Gevhernigin Kalesi, Şems Banu, Kigal Hindi ve Giriftâr-ı Şehrişâh’tır” (s. 8). Altınışik; Cihân Şâh, Mürg Şâh, Şâh Peri, Gevhernigin Kalesi, Şems Banu adlı iç anlatıların bir bütün olarak ele alınıp Cihân Şâh adıyla Türk masal ve hikâyelerine kaynaklık ettiğini söyler: “Âşık tarzı halk hikâyesi formundaki Cihân Şâh hikâyesinin kaynağının, Binbir Gece Masallarında yer alan ‘Cihân Şâh’ın Maceraları’ başlığı ile 531. geceden başlayarak 542. geceye kadar devam eden Cihân Şâh’ın Belkiya’ya anlattığı hikâye olduğu tespit edilmiştir” (s. 8).

Cihân Şâh hikâyesinin eş ve benzer metinleri sıralandıktan sonra ayrıca hikâyenin altı eş ve benzer metnin daha Altınışik tarafından tespit edildiği belirtilmektedir. Hikâyenin Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu 5337 numarada kayıtlı olduğu, manzum ve mensur bir yapıya sahip olmasının yanı sıra âşık tarzı halk hikâyesi unsurlarını ihtiva ettiği bilgisi yer alır. Ardından tespit ettiği metinlerin “Nadide Güngör, Nerin Köse, Gülhan Atnur, Hasan Avni Yüksel, Abdullah Karataş” (s. 10-11) tarafından yapılan çalışmalar olduğu bilgisini aktaran Altınışik, hikâyenin şimdilik toplamda yirmi beş eş ve benzer metni olduğunu ifade eder. Bu bölümde son olarak tavsif bilgisi ve hikâye özeti yer almaktadır.

Hikâyenin şekil ve muhteva açısından incelendiği birinci bölümde hikâye ilk olarak dil, üslup ve anlatım açısından değerlendirilir. Eserin temelini nesir kısımlar teşkil etse de rüya motifi ile başlayan manzumeler dizisinin eserin büyük bir yekûnunu tutmuş olduğu bilgisi verilir. Söz konusu şiirlerde yer yer Arapça-Farsça tamlamalara rastlanılmakla birlikte özellikle bu yerler dini kavramların geçtiği (levh ü kalem, arş u kürsi gibi) ve sevgilinin niteliklerinin (serv-i hıramân, meh-pâre gibi) bahsedildiği yerlerdir. Geri kalanların (leyl, nehar, pinhan gibi) günlük hayatta kullanılan ve okuyucu/dinleyicinin kolaylıkla anlayabileceği kelimeler olduğunu söyleyen Altınışik, genel anlamda dilin halkın diline yakın ve oldukça sade olduğunu ifade eder. Mensur kısımlarda kullanılan Arapça-Farsça kelime ve tamlamalar ise gelenekteki klişeler olarak değerlendirilen unsurlardır. Kalıplaşmış ifadelerin kullanımının açıklığı dolayısıyla metnin dilini ağırlaştıran bir husus olmaması mensur kısımların da dilinin sadeliğini ve açıklığını etkilememiştir. Metinde eski Anadolu Türkçesini yansıtan ve Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesi ağızlarında rastlanan kelimeler olduğu ve hikâyenin sözlü gelenekten yazılı geleneğe aktarıldığı düşüncesini destekleyen ifadeler yer alır (s. 22).

Söz kalıpları bağlamında eldeki yazmanın başının eksik olması sebebiyle başlangıç formelleri bilinmemekle beraber geçiş ve bitiş formelleri hakkında verilen bilgilerden sonra hikâyenin şekil ve muhtevası bağlamında şiirler konuları bakımından sınıflandırılmıştır. Şiirler şekil ve muhteva yönünden “Kahramanın âşık olmasına bağlı şiirler, gurbete hazırlık ve gurbete gitmeye bağlı şiirler, engellere bağlı şiirler, sevgili ile karşılaşma ve nikâha bağlı şiirler, memlekete dönmeye bağlı şiirler, gurbete gitmeye bağlı şiirler, sevgiliye kavuşma ve düğüne bağlı şiirler” şeklinde alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Altınışik, muhteva açısından *Cânşâh’ın Peri Kızı ile Hikâyesi* ile benzerlik gösterdiği için bu bölümde iki hikâyeyi olay örgüsü bakımından karşılaştırmalı olarak verir. Binbir Gece Masallarındaki ilgili hikâyenin metni tamamen düz yazıdan oluşurken incelenen hikâye metninde çok sayıda manzum kısımların olduğu görülür.

Rüya motifinin âşık tarzı halk hikâyesinde önemli bir kurgusal özellik olması yönüyle incelenen Cihân Şâh hikâyesinde bu motifin bulunması, anlatının bu bağlamda âşık tarzı halk hikâyesi formuna dönüşmesindeki en önemli göstergelerden biri olduğu üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla hikâyenin kaynağında olmayıp bu anlatıda karşımıza çıkan rüya motifi hikâye için önemli bir noktadır. Altınışik, bu konu üzerinde durarak eserinde, “hazırlık devresi, rüya, uyanış, ilk deyiş” gibi safhalardan oluşan rüya motifinin planını ve hemen sonrasında Hikâye-i Cihân Şâh’ın rüya motifi planını verir (s. 80).

Halk hikâyelerini incelemek için kahramanın biyografisi etrafında yapısal çözümler ve incelemeler yapılmış ve kahramanın biyografisini çözümlen modeller ortaya konmuştur. Bunların arasında yirmi iki madde ile en kapsamlı çözümler Lord Raglan'ın *Geleneksel Kahraman Kalıbı*'dır. Nerin köse, Lord Raglan'ın yirmi iki maddeden oluşan geleneksel kahraman kalıbı bağlamında Türk halk hikâyeleri için de geleneksel kahraman kalıbı ortaya koyma fikrine istinaden çalışmasında yirmi hikâyeyi inceleyerek Türk halk hikâyelerinin geleneksel Türk kahraman kalıbını dokuz maddede ele almıştır. Bu bağlamda Altınışik, Cihân Şâh hikâyesini Nerin Köse'nin teklif ettiği modele göre çözümlenmiştir.

Hikâyenin motifleri, Stith Thompson'ın *The Motif-Index of Folk-Literature* adlı eserindeki sınıflandırma esas alınarak tespit edilmiştir. Hikâyenin iki ana karakteri Cihân Şâh ile Şemseban Sultan'dır. Türk halk hikâyeciliğinde ataerkil düzenden kaynaklanan erkek kahraman merkezli bir anlatının oluşması ile hikâyenin kurgusu da erkek kahramanın etrafında döner. Yani Altınışik, bu duruma vurgu yaparak hikâyenin de başkahramanının Kâbilistan şehrinin padişahı Tamuz Şâh'ın oğlu Cihân Şâh'ın asli erkek kahraman/âşık olduğunu ifade eder. Erkek egemen karakter hususundan sonra Altınışik, kahramanın soylu sınıfa mensup olmasını da aynı tarihsel bağlamda değerlendirir ve hikâyenin kahramanını bu değerlendirmeler ışığında ele alır. Cihân Şâh'ın doğduktan sonra beslenmesiyle görevli bir cariyesinin olması, yetiştirilmesi için ona lala ve hoca tutulması, mektebe gidip eğitim alması gibi kahraman özelliklerini de "Türk halk hikâyecilik geleneğinde sıkça karşılaşılan kahramanların özelliklerine" (s. 96) sahip olması bağlamında değerlendirir.

Hikâyenin diğer ana kahramanı Şemseban Sultan'dır. Cihân Şâh ile Şemseban Sultan'ın rüya yoluyla birbirlerine âşık olduklarını ifade eden Altınışik, hikâyenin kurgusunun Cihân Şâh'ın sevdiğini araması ve sevdiğine kavuşması üzerine kurulu olduğunu belirtir.

Eserde hikâyenin mekânlarının masallarla benzer olduğu vurgulanır. Altınışik, halk hikâyelerinde mekânların gerçek mekânlardan oluşabileceği gibi masal mekânlarından da oluşabileceğini ifade eder. Mekânı, kahramanın macerasını etkileyen ve geçeceği aşamalara ve zorluklara anlam kazandıran ve hikâyedeki diğer kişiler ile ilişkisini de yansıtmaya bakımından ana unsurlardan biri olarak görür. Hikâyenin geçtiği mekânların sıralanmasının ardından mekânların sembolik anlamlar taşımaları yönüyle Cihân Şâh'ın yolculuğunun bazı aşamalarına da sembolik anlamlar yüklenmiştir (s. 102). Bu bağlamda kahramanın ilk dönüşümünün sinyallerini veren "yuva"dan ayrılması onun karakter gelişimi veya olgunlaşma sürecindeki ilk adımıdır. Onun serüvenini başlatan olay ise ikinci kez ava çıktığında geyiği takip ederek adaya gitmesi durumu ile memleketinden fiziksel olarak uzaklaşmasıdır. Memleketinden uzak kalan kahraman, zorluklarla sınanarak ancak uzun zaman sonra evine dönebilir. Dolayısıyla mekânlara, hem hikâye kahramanının geçmesi gereken sınavlar veya aşması gereken zorluklar açısından hem hikâyenin aksiyonunu belirlemesi yönüyle yolculuğuna anlam katan metaforik değer olarak vurgu yapılmıştır.

Anlatıda vaka zamanı belirsiz olsa da kahramanın doğumundan sevgilisine kavuşmasına kadar geçen süre belli bir zaman içinde verilmiştir. Bunlar genellikle formülistik sayılar (dokuz ay, kırk gün, yedi yıl) ve süreci ifade eden (bir sene, üç gün, bir iki gün, bugün, yarın, cuma akşamı gibi) kelime ve kelime grupları şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bu bölümde son olarak ele alınan unsur kültürel hayattır. Altınışik, tespit ettiği halk kültürü unsurlarını bu başlık altında incelemiştir. Cihân Şâh'ın karakter özellikleri bağlamında -padişah oğlu olması ile ona sağlanan şartlar ve ait olduğu sınıf gibi- hikâyede kahramanın çocukluk çağıyla ilgili ayrıntılara yer verilmesi ile kültürel hayat hakkında bazı değerlendirmelerin yapılabileceği belirtilir. Geçiş törenleri bağlamında nikâh kıyılması ve kırk gün düğün yapılması sosyal ve kültürel hayatı yansıtmaya bakımından önemlidir. Aile ve töre düzeni hususunda Cihân Şâh ile Şemseban Sultan'ın nikâhları üzerinden değerlendirmelere "Onların nikâhlarının hem Murg Şâh'ın ülkesinde hem Cihân Şâh'ın memleketinde kıyılması sonrası kızın söz konusu evlilik için kendi ailesinin rıza ve onayını istemesi" örnek gösterilebilir (s.105). Kurbanların kesilip açların doyurulması gibi unsurlar da sosyal devlet anlayışının göstergesidir. Ayrıca Tamuz Şâh'ın evlilik hediyesi olarak saray yaptırması geleneğin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

İncelenen eserin ikinci bölümü ise hikâyenin çeviri yazı metnine ayrılmıştır. Burada metnin çeviri yazımında takip edilen yöntem hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre Altınışik, Hikâye-i Cihân Şâh'ın Latin harflerine aktarımı esnasında Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu 5337 numarada kayıtlı olan tek yazma eserin esas alındığını belirtmiştir. Ayrıca ağız özelliklerinin yansıtıldığı kelimelerin aktarım sırasında metindeki yazımının esas alındığını ifade ederek imla ve kelime hatalarını düzeltmek adına metin tamirine başvurduğunu söylemiştir. Bu bölümün ardından eser,

sonuç, sözlük, kaynaklar ve metnin tıpkıbasımı ile tamamlanmıştır.

Sonuç

Eser, farklı bir kültüre ait olan Cânşâh/ Cihân Şâh masalının Türk masal ve halk hikâyelerine kaynaklık etmesiyle Türk kültür dairesine girmiş ve yeni bir formda düzenlenerek Türk anlatı geleneği içindeki yerini almıştır. Sonuç olarak Hikâye-i Cihân Şâh, Binbir Gece Masallarındaki Cânşâh masalının Türk halk edebiyatının âşıklık geleneği ile yeniden harmanlanarak âşık tarzı halk hikâyesine dönüşmüş bir örneğidir.

Hakem Değerlendirmesi: *Dış bağımsız.*

Çıkar Çatışması: *Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.*

Finansal Destek: *Yazar, bu çalışma için finansal destek olmadığını beyan etmiştir.*

Peer-review: *Externally peer-reviewed.*

Conflict of Interest: *The author has no conflicts of interest to declare.*

Financial Disclosure: *The author declared that this study has received no financial support.*

Kaynaklar

Altınışik, M.Emin. (2023). *Hikâye-i Cihân Şâh (inceleme-metin)*. Fenomen Yayıncılık.